

87353

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ŞEM'İ

ŞERH-İ BAHARİSTAN

(GİRİŞ - METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DAVUT AKAT

DANIŞMAN:
YARD. DOÇ. DR. KADİR ATLANOY

BURSA 1999

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	IV
KISALTMALAR	VI

GİRİŞ

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA BAHARİSTAN ŞERHLERİNE TOPLU BİR BAKIŞ

I.. CAM, ve BAHARİSTAN'I	3
A. CÂMÎ.....	3
B. BAHARİSTAN	4
II. ŞEM'İNİN HAYATI ve ESERLERİ.....	5
A. ŞEM'İNİN HAYATI.....	5
B. ŞEM'İNİN ESERLERİ.....	9
III. ŞERH-İ BAHARİSTAN.....	10
A. ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN TELİF SEBEBİ.....	11
B. ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN METODU.....	13
C. ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN KAYNAKLARI	19
1. Şerh-i Baharistan'daki Ayetler	19
2. Şerh-i Baharistan'daki Hadisler	19
3. Şerh-i Baharistan'daki Kelâm-ı Kibarlar	19
4. Şerh-i Baharistan'daki Eserler	20
5. Şerh-i Baharistan'daki Şahıslar	21
6. Şerh-i Baharistan'daki Bazı Tasavvufî Unsurlar	31
D. ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN NÜSHALARI.....	33
SONUÇ.....	34
BİBLİYOGRAFYA	36

METİN

ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN TRANSKRİPSİYONLU METNİ.....	42-94
--	-------

ÖN SÖZ

Klâsik Türk edebiyatının en verimli dönemini oluşturan XVI. yy.da, başta Farsça eserlere yapılan şerhler olmak üzere, Türkçe ve Arapça şerh faaliyetlerinin arttığı görülmektedir.

Bazı kaynaklarda adı, XVI. yy.da yaşamış şair Prizrenli Şem'î ile karıştırılan şarih Şem'î Şem'ullah da bu dönemde çok sayıda Farsça esere şerh yazmıştır. Şem'î Şem'ullah'ın şerh ettiği bu Farsça eserlerden biri de Molla Camî'nin *Baharistan*'ıdır.

Şem'î'nin *Şerh-i Baharistan*'ı birçok kaynakta Prizrenli Şem'î'nin eseri olarak gösterilmektedir. Çalışmamızda, *Şerh-i Baharistan*'ın yazarı olan ve diğer Farsça eserlerin birçoğuna da şerh yazan şarih Şem'î'nin, aynı dönemde yaşamış Prizrenli şair Şem'î ile farklı kişiler olduğu ve şerhleriyle tanınan Şem'î'nin Prizrenli olmadığı doğrultusundaki bilgilere katkıda bulunmaya çalıştık.

Şem'î'nin *Şerh-i Baharistan* adlı eserinin ele alındığı bu çalışma, giriş ve metin olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde "Klâsik Türk Edebiyatında Baharistan Şerhlerine Toplu Bir Bakış" ana başlığıyla, edebiyatımızdaki şerh geleneğine kısaca değinip, Camî ve Baharistan hakkında kısa bilgiler verdik. Şem'î'nin hayatı ve edebî kişiliğini, ilgili tezkirelerden çıkardığımız sonuçlar doğrultusunda sunmaya çalıştık. "Şerh-i Baharistan" alt başlığıyla eserin te'lif sebebini belirtip, Şem'î'nin eseri kaleme alırken uyguladığı şerh metodunu metinden örnekler vererek açıklamaya çalıştık. Esere kaynaklık eden ayet, hadis ve kelâm-ı kibarları tespit edip dipnotla verdik. Yine alt başlıklarla *Şerh-i Baharistan*'da geçen eser, şahsiyet ve bazı tasavvufî unsurları belirttikten sonra, bu bölümün sonunda *Şerh-i Baharistan*'ın Türkiye kütüphanelerindeki yazma nüshalarını sıraladık.

Çalışmamızın metin bölümü, *Şerh-i Baharistan*'ın ilk iki ravzasının transkripsiyonlu

metninden oluşmaktadır. Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi Genel 1242'de kayıtlı nüshadan yaptığımız çalışmayı, aynı kütüphane Haraççioğlu 942'de kayıtlı nüshayla karşılaştırarak yürüttük. İki nüsha arasındaki farklılıkları dipnotla belirttik. Üzerinde çalıştığımız nüshada üzeri çizilerek verilen Farsça ibareleri, metnimizde Lâtinize ederek tırnak içinde verdik.

Tez çalışmamız boyunca bize destek olan danışmanımız Sayın Yard. Doç. Dr. Kadir ATLANSOY Bey'e, birikimlerinden istifade ettiğimiz Sayın Ahmet GÜNAYDIN ve Sayın Araş. Gör. Mehmet ÇELENK Beylere içten teşekkürlerimizi sunarız.

Davut AKAT

Bursa 1999

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agmd.	: Adı geçen madde
a. mlf.	: Aynı müellif
Ans.	: Ansiklopedisi
bk.	: Bakınız
Blm.	: Bölüm
BYEBEK	: Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
EÜ	: Ege Üniversitesi
Ef.	: Efendi
haz.	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphanesi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
no.	: Numara
ö.	: Ölümü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sos. Bil. Ens.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ts.	: Tarihsiz
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TÜYATOK	: Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınları/Yayınevi
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA
BAHARİSTAN ŞERHLERİNE
TOPLU BİR BAKIŞ

İnsanlık tarihiyle birlikte var olup belli kurallarla meydana gelmiş bir sistem olan dil, aynı zamanda ait olduğu milletin kültür birikimini nesilden nesile aktaran canlı bir vasıtaadır. Zaman içinde değişip gelişen kültürel faaliyetler, onu bünyesinde yaşatıp taşıyıcılık görevini üstlenen dilin değişimini de zorunlu kılmıştır.

Milletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için, geçmişte ortaya koydukları kültür birikimini canlı tutmaları gerekir. Ancak dilin değişmesiyle, geçmişte kaleme alınan ve toplumun kendine özgü birtakım özelliklerini ifade eden yazılı metinlerin, yeni nesiller tarafından anlaşılmasında güçlükler ortaya çıkmıştır. Bu güçlüklerin aşılması, eskiyle yeni arasındaki köprünün daha fonksiyonel hâle getirilebilmesinde şerh yöntemine başvurulmuştur. Şerh, "Bir edebî eseri veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek ihtiva ettiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesidir" şeklinde tanımlanmaktadır¹.

Metin şerhi, aslında hayatın iletişim söz konusu olan her alanında karşımıza çıkar. Bir metnin açıklanması gerekiyorsa, o metinde okuyucunun bilgisi, aklı, düşüncesi, sezgisi veya duygularıyla aşamayacağı bazı güçlüklerin varlığı kabul ediliyor demektir. Metinlerin inanç veya düşünce sistemlerinde ne anlama geldiğini anlamak ve anlatmak ihtiyacı da metinleri şerh ettirmiştir².

Türk edebiyatında şerh örnekleri çoğunlukla dinî-tasavvufî eserler üzerinde yoğunlaşmıştır³. Klâsik edebiyat döneminde dinî eserler çoğunlukla Arapçadır. Bu yüzden dinî eserlere yapılan şerhler Arapça örnekler üzerinedir. Tasavvufî eserlere yapılan şerhler ise *Bostan*, *Gülistan*, *Baharistan* ve *Pendname* gibi Fars edebiyatının seçkin örnekleri üzerine olmuştur. Türk şarihlerinin Farsça eserler üzerine yazdıkları şerhler dinî eserler, tasavvufî eserler ve dinî olmayan eserler olmak üzere üç ana gruba ayrılır. Konumuz olan *Şerh-i Baharistan*⁴, tasavvufî eserler grubuna girmektedir⁵.

¹ Doğan, M. Nur, "Metin Şerhi Üzerine" Yedi İklim Dergisi, İstanbul 1995, C.IX, S. 63, s.70. Sözlüklerde şerhin anlamlarından birkaçı şöyle sıralanabilir: "Açma, açıklama, ayırma, izah etme, açık açık anlatma, açıklama yolunda yazılan kitap.", "Bir kitabın ibaresini yine o lisanı veya bir lisan-ı aherde tafsîl ve izah ederek müşkilatını açma."

² Kortantamer, Tunca, "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VIII, EÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1994, s. 1

³ Pekolcay, Neclâ- Sevim, Emine, Yunus Emre Şerhleri, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1991 s. 41;krş. "Açıp genişletmedik mi senin göğsünü!" (İnşirah, 94/1) mealindeki Kur'an-ı Kerim'in İnşirah suresinin ilk ayetinde de anlamını bulan şerh kavramı, bir yöntem olarak ilk kez Arap edebiyatında görülmektedir. Arap edebiyatının ilk devirlerine ait edebî ürünler zamanla anlam daralmasına maruz kalmış, metinleri anlamak güçleşmiştir. Bu güçlük karşısında, eski devirlere ait metinler, o dönemin hususiyetlerini bilenlerin yardımlarıyla tekrar ele alınmış, gerek görülen yerlerine açıklamalar ilave edilmiştir. Bu tür çalışmalarla Arap şerh edebiyatı geleneği doğmuş, bu geleneğin öncülüğünü de hicri III/IX. - IV/X. asır şarihlerinden Sükkeri ve Sa'lebi yapmıştır. İran'da ise V/XI. yüzyıldan sonra gelişen tasavvufî düşünce sisteminin etkin olmasıyla, şerh yöntemi bu tür eserler üzerinde yoğunluk kazanmıştır.

⁴ Şem'i, Şerh-i Baharistan, BYEBEK Genel1242, Haraççı 942

⁵ Koularına göre mesnevîlerle ilgili geniş bilgi için bk. Çelebioğlu, Amil: Türk Edebiyatı'nda Mesnevi, İstanbul 1999, s. 172-175; Ünver, İsmail, "Mesnevi", Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, II, (Divan Şiiri), Ank. 1986, s. 430-563.

I. CAMİ ve BAHARİSTAN'I

A. CAMİ

Asıl adı Nurüddin Abdurrahman b. Nizamüddin Ahmed b. Muhammed el-Camî'dir. 23 Şaban 817/7 Kasım 1414'te Horasan'ın Cam şehrinin Harcird kasabasında doğmuştur. Cam şehrine nisbetle ve Ahmed-i Nameki-i Camî'nin hatırasına saygısının bir ifadesi olarak Camî mahlâsını aldığı söyler ve daha çok Molla Camî ünvanıyla tanınır⁶.

IX/XV. yüzyılda İran'da yetişen büyük nazım ve nesir üstadı olan Camî'nin yaşadığı devirde İran ülkesi, Timuroğulları, Karakoyunlu Türkmenleri ve Akkoyunluların saltanatları altında parçalanmış durumdadır⁷.

Camî'nin hayatı Timuroğullarından Şahrüh, Mirza Ebulkasım Babür, Mirza Ebu Said Gürgân, Sultan Hüseyin Baykara; Karakoyunlu Cihan Şah, Akkoyunlu Uzun Hasan ve oğlu Yakub Bey zamanlarına rastlar⁸.

Camî, ilk tahsiline Herat'taki Nizamiye medresesinde başlamıştır. Zamanın en meşhur Arapça bilginlerinden Cüneyd Usulî, Semerkantlı Mevlâna Hoca Ali, Şehabeddin Mehmed Cacermî'nin talebesi olmuş, Bursalı Kadızade Rûmî'den dersler almıştır. Sarf ve nahv eğitimini babasından alan Camî, manevî eğitimini de Kaşgârlı Sadeddin, Loristanlı Mevlâna Fahreddin, Burhaneddin Ebu Nasr Parsa, Şeyh Bahaüddin Ömer, Şemsüddin Muhammed Kusevî, Mevlâna Celâleddin Puranî, Şemsüddin Muhammed Esed gibi zamanın üstatlarından almıştır.

Fars şiirinin üstatlarının sonuncusu sayılan Camî, üstün şairlik kabiliyetinin yanı sıra dinî ve edebî ilimlerle tasavvufa vukufiyetinden eserlerinde geniş bir şekilde faydalanmış, ele aldığı konuları sade bir dille anlatmıştır⁹.

Başlıca edebî eserleri Farsça olan Camî, yazdığı Arapça eserlerinde de bu dile olan hâkimiyetini göstermiştir. Sadece Maveraünnehir ve Horasan'da tanınmakla

⁶ Okumuş, Ömer, "Camî", TDV İA, İstanbul 1994 C. IV, s.94

⁷ Ali Asgar Hikmet, Camî Hayatı ve Eserleri, çev. M. Nuri Gençosman. MEB Yay. İstanbul 1994

⁸ age., s.15

⁹ Okumuş, agmd. s.96

kalmamış, Hindistan'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir alanda sultanların, âlimlerin ve şairlerin saygısını kazanmıştır. Mensup olduğu muhiti dolayısıyla Türklerle çok sıkı münasebeti bulunan Camî'nin eserleri daha sağlığında bütün Türk âlemine yayılmış, Fatih Sultan Mehmed de Camî'yi İstanbul'a davet etmiştir.

Camî'nin eserlerinin konusunu dinî ilimler, tasavvuf ve edebiyat teşkil eder¹⁰. Manzum ve mensur eserlerinin bütününde tasavvufî görüşü hissedilir. Sofizmi teorik ve pratik yönleriyle ele almış, tasavvufî ilkelere felsefî bir zemin hazırlamıştır¹¹.

Hayatı boyunca kazandığı teveccühlere kendini kaptırmayan Camî, sade bir hayat sürmüş, 18 Muharrem 890/4 Şubat 1485'te Herat'ta vefat etmiştir¹².

B. BAHARİSTAN

Ravzatü'l-Ahyar ve Tuhfetü'l-Ebrar adıyla da bilinen Baharistan, nesir-nazım karışık olarak 892/1478 de yazılmış ve Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf edilmiştir¹³.

Münacat, na't ve sebab-i te'liften oluşan dibaceden sonra yazar, eserinin cennet gibi sekiz bahçeden müteşekkil olduğunu belirtmiş ve bu bahçeleri yer yer nazımla süsleyerek sıralamıştır: Birinci bahçede veliler ve büyük sufilere ait hikâyeler, ikinci bahçede bazı filozoflar ve hikmetli sözler, üçüncü bahçede hükümdarlar ve adaletleri, dördüncü bahçede cömertlik, beşinci bahçede aşk ve âşıkların vasıfları, altıncıda çeşitli nükteler ve latifeler, yedincide şiir ve şairler, sekizincide ise hayvanların dilinden nakledilen hikâyeler yer almaktadır.

Camî bu eserini, oğlu Ziyaüddin Yusuf'un Arap dili ve edebiyatını öğrenirken, ferahlamak için Sadî'nin *Gülistan*'ını okuduğu sıralarda, *Gülistan*'dan ilham alarak kaleme almaya başladığını sebab-i te'lif bölümünde belirtmektedir¹⁴. Ancak, tertip ve üslûp bakımından *Gülistan*'a benzese de muhteva açısından farklı bir eserdir.

¹⁰ Camî'nin eserleri: 1. Tefsir 2. Şevahidü'n-Nübüvve 3. Eşi'atü'l-Lemât 4. Şerh-i Füsusu'l-Hikem 5. Levami' 6. Şerh-i Ba'z-ı Ebyat- Taiyye-i Farızıyye 7. Şerh-i Rubaiyyat 8. Levayih 9. Şerh-i Beyti cend ez Mesnevi-i Mevlevi 10. Şerh-i Hadis-i Ebizer-i Gıfari 11. Risale Fi'l-şü'ud 12. Tercüme-i Erbain Hadis 13. Risale-i La İlahe İllallah 14. Menakıb-ı Hâce Abdullah-ı Ansari 15. Risale-i Tahkik-i Mesheb-i Sofi vü Mütekellim ü Hakim 16. Risale-i Sual ve Cevab-ı Hindustan 17. Risale-i Menasık-ı Hac 18. Silsiletü'z-Zeheb 19. Selaman u Absal 20. Tuhfetü'l-Ahrar 21. Sübhatü'l-Ebrar 22. Yusuf u Züleyha 23. Leyla vü Mecnun 24. Hurdname-i İskenderi 25. Risale der Kafiye 26. Divan-ı Evvel 27. Divan-ı Sani 28. Divan-ı Salis 29. Risale-i Manzume 30. Baharistan 31. Risale-i Kebir der Muamma 32. Risale-i Mutavassıf 33. Risale-i Sagir 34. Risale-i Asgar der Muamma 35. Risale-i Aruz 36. Risale-i Musıki 37. Münşeat 38. Fevaidü'z-Zıyayyye 39. Şerh-i Bazi en Miftahü'l-Gayb 40. Nakd'ü'n-Nüsus 41. Nefahatü'l-Üns 42. Risale-i Tarik-ı Sofiyan 43. Şerh-i Beyt-i Husrev-i Dehlevi 44. Menakıb-ı Mevlevi 45. Suhanan-ı Hâce-i Parsa

¹¹ Oçal, Şamil, "Mutlak Hakikat ve Diğerleri, Molla Camî'de Tasavvuf Felsefesi" Tasavvuf, Ağustos 1999, Yıl.1, S.1, s. 81

¹² Gençosman, M. Nuri, Baharistan-Molla Camî, MEB Yay. İstanbul 1990

¹³ Okumuş, Ömer, Baharistan, TDV İA, İstanbul 1994, s. 470

¹⁴ Şem'i, Şerh-i Baharistan, BYEBEK, Genel 1242. vr. 5b-6a

Şem'i de *Baharistan*'ı şerh ederken "Bahāristān-ı Camî gerçi böyledür ammâ Gülistān-ı Sādî ile aşlā münāsebet yokdur" diyerek eserin bu özelliğini vurgulamaktadır¹⁵.

XVI. yy. Anadolu sahası tezkirecilerinin ilki olan Sehî Bey de "aşk malikânesinin şarabının tortusunu içen rindi Hazret-i Mevlâna Abdurrahman Camî'nin sekiz ravzadan mürekkep *Baharistan* adlı kitabının bir ravzası eski şairlerden bahseder. Münasebet düştükçe o şairleri öyle güzel anlatmıştır ki bunun bir ravzasının utancından cennetin sekiz ravzası saklanmış ve İrem bağının gül bahçeleri bu Baharistan'ın bahçesinden gizlenmiştir" diyerek eserin ulüvviyetini dile getirir¹⁶.

Osmanlı döneminde rağbet gören birkaç Farsça eserden biri olan *Baharistan*'ın, Camî'nin külliyatı içinde ve müstakil olarak çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır¹⁷.

Camî'nin *Baharistan*'ı, Şem'i Şem'ullah dışında Mehmed Şakir Seyyid el-İstanbulî tarafından da şerh edilmiştir¹⁸.

II. ŞEM'İNİN HAYATI ve ESERLERİ

A. ŞEM'İNİN HAYATI

III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde, başta Mevlâna'nın *Mesnevî*'si olmak üzere birçok Farsça eserin tercüme ve şerhini dilimize kazandıran Şem'i hakkında tezkirelerde verilen bilgiler yetersizdir. Şarih Şem'inin çeviri ve şerhlerinden birçoğu yanlışlıkla Prizrenli Şem'inin (ö. 936/1529) eseri olarak gösterilmiştir¹⁹.

Baharistan'ın şarihi olarak farklı isimlerle karşılaşılmaktadır²⁰ Şem'i Şem'ullah²¹ ve Şam'i Şam'ullah Mustafa Bosnavî²².

¹⁵ Şem'i, age., vr. 6a

¹⁶ Sehî Bey, Heşt Bihişt, haz. Mustafa İsen, Tercüman Gazetesi Yay. İstanbul 1980, s. 30-31

¹⁷ Baharistan, ilk defa Mehmed Şakir'in "Hidayetü'l-İrfan" adlı şerhiyle birlikte 1252/1836'da İstanbul'da basılmıştır. Ayrıca 1275/1858'de Darü't-Tıbaatî'l-Amire'de 102 s., 1285/1868'de Matbaa-i Amire'de 102 s., 1294/1877'de Ahter Matbaası'nda 104 s., 1311/1893'te Hacı Hüseyin Matbaası'nda 102 s. olarak basılmıştır. Baron Von Schlechta Wassehrd tarafından 1846'da Almacaya, E. Rehatsek tarafından 1887'de İngilizceye tercüme edilen eserin, şerhleri dışında ilk Türkçe tercümesi de Mehmed Fevzi tarafından 1327/1909'da İstanbul'da yapılmıştır. Ayrıca eseri 1945'te M. Nuri Gençosman, 1967'de Yakub Kenan Necefzade ve 1970'te de Kilisli Rifat Bilge, Türkçeye tercüme etmişlerdir.

¹⁸ Mehmed Şakir tarafından kaleme alınan Şerh-i Baharistan'ın nüshalarını şöyle sıralayabiliriz: Hidayetü'l-İrfan der Şerh-i Baharistan, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, no. 23716, Talik; Hidayetü'l-İrfan der Şerh-i Baharistan, Darü't-Tıbaatî'l-Amire, 1256, 607 s.; Şerh-i Baharistan, C. I, Darü't-Tıbaatî'l-Amire, 1252/1836; Tuhfetü'l-İrfan, Tasvir-i Efkâr Matbaası, 103 s.; Tuhfetü'l-İrfan, Ahter Matbaası, 108 s.; Şerh-i Baharistan, Ahter Matbaası, 1294, 104 s.; Şerh-i Baharistan, Darü't-Tıbaatî'l-Amire, 1816

¹⁹ Ünver, İsmail, "Şem'i", Türk Ans., C. XXX, s. 249

²⁰ Süleymaniye fiş kataloğunda Şem'i el-Prizrenî Şem'ullah Mustafa bin Muhammed, Râgıp Paşa Kütüphanesi'nde Şam'i Bosnavî, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde Şem'i Şem'ullah Prizrenli,

Sehî Bey, Lâtîfi, Hasan Çelebi, Beyanî tezkirelerinde ve *Kühü'l-Ahbar*'ın tezkire kısmında tanıtılan şair Şem'i'nin şarihlik yönünden bahsedilmiyor oluşu, şarih Şem'i'nin başka bir kişi olduğunu göstermektedir.²³

Esrar Dede'nin²⁴ her ikisi de Mevlevî olan bu Şem'i'leri, Prizrenli Şem'i ile *Mesnevî*'yi şerh eden Şem'i'yi, aynı kişi olarak göstermesi daha sonraki yazarların da bu yanlışı sürdürmelerine sebep olmuştur²⁵.

Ali Enver, *Semahane-i Edeb*'de Prizrenli Şem'i'nin tezkirelerde verilen hâl tercümesini verdikten sonra "Meşnevî-i Şerîf'ün elfâz u luğatini tercüme tarzında gâyet güzel bir şerh yazmış ve hülûs-ı âlileri iktizâsı olarak şerh-i mezkûr dahî meşhûr olmuştur" diyerek Prizrenli Şem'i ile şair Şem'i'yi aynı kişi olarak göstermiştir²⁶.

Bursalı Mehmed Tahir de "Prizrenli, tedsîs ile ta'ayyüş iden bir mutaşavvîf idi. Şeyh Vefâ kâ'im-i makâm u halîfesi 'Ali Dede müstahleflerindendir. Evâhîr-i hayâtında harâbâtîlik âlemine mübtelâ oldu. Meşnevî-i Şerîf'e, Dîvân-ı Hâfız'a, Bostan'a, Gülistan'a, Pend-i 'Aţţar'a, Subhâtü'l-Ebrâr'a, Bahâristân'a, Tuĥfetü'l-Ahrâr'a, Mantıķu't-Ṭayr'a şerhler yazarak ibkâ-yı nâm eylemiştir. Vefâ kurbında ihtiyâr-ı inzivâ eyledi. Vefâtı 1000'dedir. Üsküdar'da, Rûmî Muhammed Paşa Câmî-i Şerîfi'nün kıble cihetindeki havli kapısı dışarısında medfündür"²⁷ diyerek Şem'i şerhlerinin adlarını vermekle birlikte, aynı başlık altında ölüm tarihini 1000/1591-92 olarak gösterdiği Prizrenli Şem'i'nin hayatını anlatmaktadır.

İsmail Ünver'e göre ise Abdülbaki Gölpınarlı, Prizrenli Şem'i'nin başka bir kişi olduğunu belirtmemiş; bu durum, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda devam etmiştir²⁸. Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu'nda da Şem'i'nin ölüm tarihi 1092/1681 olarak verilmiştir.

Ünver, Şem'i Şem'ullah hakkındaki doğru bilgilerin Atâyî'nin *Hadâiku'l-Hakâyık fi Tekmileti's-şakâyık* adlı eserinde bulunduğunu belirtmektedir. Atâyî, onun yeterli bir öğrenim gördükten sonra tasavvufta karar kıldığını; dünyadan el etek çekip hayatını

Köprülü Kütüphanesi'nde ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde ise sadece Şem'i olarak geçmektedir.

²¹ Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1971, C. III, s. 254

²² TUYATOK, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1980, C. II, s. 247

²³ Sehî Bey :Tezkire-i Sehî, İstanbul 1325, s. 108-109; Lâtîfi: Tezkire-i Lâtîfi, İstanbul 1314, s. 210-211; Kınalızade Hasan Çelebi: Tezkiretü's-Şu'ara, haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, s. 524-526; Beyanî: Tezkiretü's-Şu'ara, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1997; İsen, Mustafa, *Kühü'l-Ahbar*'ın Tezkire Kısmı, Ankara 1994, s. 235

²⁴ Esrar Dede, Tezkire-i Şu'ara-yı Mevleviyye, Süleymaniye Ktp. Halet Ef. 109, vr. 57b-58a

²⁵ Yaptığımız araştırmalarda, şarih Şem'i Şem'ullah üzerine kaynaklara dayalı bir çalışmanın İsmail Ünver tarafından gerçekleştirildiğini ve onun adı geçen makalesinin, edebiyat tarihimizde Şem'i konusundaki karışıklığı giderdiğini görüyoruz. krş. Ünver, İsmail, "Şem'i Şem'ullah", *Türk Dili Dergisi*, Ocak 1985, Yıl. 34, C. XLIX., S. 397, s. 38-43

²⁶ Ali Enver, *Semahane-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 110-111

²⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, C.II, s.258.

²⁸ TSMK Türkçe Yazmalar Kataloğu, haz. Fehmi Edhem Karatay, İstanbul 1961, C. II, s. 74

müdürlükle, özellikle önemli kişilerin hizmetinde bulunanları yetiştirerek geçirdiğini; Mesnevî'yi, Hafız Divanı'nı, Bostan ve Gülistan'ı şerh ettiğini bildirir. Atayî, "elf-i kâmil hudûdında şem^c-i vücûdî püfzede-i şarşar humâm ve rişte-i 'ömr-i memdûdî âteş-i harâret-i ğarîziye ile temâm oldu" diyerek ölüm yılınının 1000/1591-92 olduğunu bildirmektedir²⁹.

Bu doğrultuda Kâtib Çelebi'nin de Şem'i ve şerhleri hakkında sağlıklı bilgiler verdiği görülmektedir. *Keşfü'z-Zünun*'da Şem'i'nin *Mesnevî*, *Mantıku't-Tayr*, *Tuhfetü'l-Ahrar* ve *Subhatü'l-Ebrar*'a şerhler yazdığı bildirilmektedir. Atâyî, *Mesnevî* şerhinden söz ederken, Şem'i'nin ölüm tarihinin "ba'de'l-elf" (binden sonra) olduğunu, *Subhatü'l-Ebrar* şerhinin de 1009/1600'de bittiğini bildirir.

Sicill-i Osmanî'de iki ayrı Şem'i karşımıza çıkmaktadır: Biri Şeyh Vefa dervişlerinden olup 931/1525'te vefat eden Prizrenli Şem'i; diğeri de hayatını ilim öğretmekle geçiren *Mesnevî*, *Gülistan*, *Bostan*, *Divan-ı Hafız*' a şerhler yazan ve 1005/1596-97'de vefat etmiş olan Şem'i'dir.³⁰

Şem'i Şem^cullah'ın ölüm yılı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak son eseri olduğu ve 1011/1602-3 yılında bitirdiği tespit edilen *Mahzenü'l-Esrar* şerhinde, yaşlılıktan yakınmaktadır. Buna göre ölümü de bu tarihe yakın olmalıdır.

Şem'i'nin nereli olduğu, soyu ve doğum tarihi de bilinmemektedir. Eserlerinde, Prizrenli olduğuna dair bir ipucu da yoktur. Baba adı, *Mesnevî* şerhlerinden birinin sonunda Abdullah olarak anılmış olup adının Şem^cullah olduğu da bazı şerhlerinin başında ve sonunda verilmiştir.

Eserlerini saray mensuplarına takdim etmesi, onun III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) devirlerinin önde gelen bir yazarı olduğunu gösterir. Önemli kişilerin yakınlarına dersler veren Şem'i, ilk eserlerini yardımlarını gördüğü kişilere sunmuştur. *Gülistan Şerhi*'ni "dokuz yüz yetmiş yedinci yılda rebîü'l-evvelün yirminci gününde Cuma günü (20 Mart 1569)"³¹ tamamladığını bildiren Şem'i, bu eserini bir zamanlar kendisinden Farsça öğrenen, sonradan saray kâtibi olan Muhammed Çelebi'nin isteği üzerine yazmıştır.

Şerh-i Divan-ı Hafız'ı o zamanlar cömertliğiyle tanınmış Ahmed isimli Feridun lâkaplı birinin isteği üzerine, 981/1573'te başlayarak 982/1574 yılında tamamlamış; *Divan-ı Şahî* şerhini de ser-çavuş zâdegânından, iyiliklerini gördüğü Ahmed b. Muhammed adına kaleme almıştır. III. Murad zamanında Sokullu Mehmed Paşa

²⁹ Nev'îzâde Atayî, *Hadâyıku'l-Hakayık fi Tekmileti's-Şakayık*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay. İstanbul 1989, C. II, s. 332

³⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Keskin, İstanbul 1995

³¹ Dündar, Seyhan, *Şem'i Şem^cullah'ın Şerh-i Gülistan'ı*, EÜ Sos. Bil Ens. basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir 1998, s. 144

(ö.987/1579) adına *Baharistan*'ı şerh ettiğini³² söyleyen Şem'i, bu sayede saraya yaklaşmış ve III. Murad adına *Tuhfetü'l-Aşîkîn* adlı tasavvufî eserini yazmıştır.

Sonunda Şem'i'ye sarayın kapıları açılmış ve Derviş Mahmud'un *Sevâkıbü'l-Menâkıb* adlı eserini Türkçeye çevirmeye başladığını III. Murad'a bildiren, çevirinin bitirilmesi konusunda padişahın emrini de Derviş Mehmed'e ulaştıran kişi Şem'i olmuştur.

Silâhdar Hasan Ağa aracılığıyla III. Murad tarafından *Mesnevî*'yi şerh etmekle görevlendirilen Şem'i, 995/1586-87 yılında başlayarak ilk beş cildin şerhini 1001/1592-93 yılına kadar tamamlamıştır. VI. cildin şerhine başladığında III. Murad'ın ölümü üzerine bir süre şerhe ara veren şarih, son cildin başına da III. Mehmed'in adını koyarak eserini bitirmiştir. Bu cildin şerhine başlamak için yedi yıl padişahın emrini bekleyen Şem'i'ye, Kapı Ağası Gazanfer Ağa³³ aracılığıyla şerh görevi tekrar verilmiştir. Şem'i, *Mesnevî* şerhinin son cildine neden başlamadığını *Mahzenü'l-Esrar* şerhinde şöyle anlatır: "Merhum Sa'düddin Müftî bu hakire *Mesnevî-i Şerif* şerhi mukabelesinde vazife ta'yîn olunmak mukarrer oldukda men'ine küllî sa'y u ihtimam eyledi. Lâkin padişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin eşref-i sahibü'l-hayrat ve sa'adet-i dareyn sahibi Kapu Ağası Gazanfer Ağa hazretlerinden Hak razı olsun ki bu efkârü'l-vera Şem'i-i za'îfün seksen akçe vazifesine ve vazifesinün hatt-ı humayun-ı sa'adet-makrun ile asl-ı vakfa ilhak olunmasına o sebep oldu. Bunlardan gayrı bisyar ihsanını görmüşüm"³⁴.

Şem'i, III. Mehmed'in vezirlerinden, Sokullu'nun büyük oğlu Hasan Paşa (ö. 1011/1602) için 1006/1597 yılında *Tuhfetü'l-Ahrar* 'ı şerh ederek sarayla ilişkisini sürdürmüştür. Burada çiçeğin akçeye benzediğini anlatırken: "Lâkin bu zamanda tama'kâr ve ha'in mütevellîlerden bu hakire virilen akçenün ki ekseri sikkesüzdür, bu akçelere şükûfenün ziyade müşâbeheti var idüğü ashab-ı nazara ziyade ruşendür. Huda-yı azze ve celle cemî'isini kahr u helâk eylesün, ta ki Müselmanlar anların cefasından halâs olalar" diyerek, mütevellîlerden ve kendisine verilen sikkesiz paralardan yakınması, dönemin iktisadî durumuna ışık tutmaktadır³⁵.

Şem'i, son iki şerhi olan *Subhatü'l-Ebrar* (1009 /1600) ve *Mahzenü'l-Esrar* (1011/1602-3) şerhlerini de, saray mensupları arasında kendisini en çok kollayan Gazanfer Ağa adına kaleme almıştır. Şem'i bu son şerhinde içinde bulunduğu toplumun aksayan taraflarını dile getirerek bilgi ve hüner sahibi olmadıkları hâlde hüner sahiplerini kıskanıp çekiştiren kimselerden, durumlarına uygun olmadığı hâlde devlet

³² Şem'i, Şerh-i Baharistan, BYEBEK Genel 1242, vr.2a

³³ Gazanfer Ağa: Sultan III. Murad devri kapı ağalarındandır. krş. İsmail Belig, Güldeste-i Riyaz-ı İrfan, Bursa 1302, s. 460.

³⁴ Ünver, agm. s. 42

³⁵ Ünver, agm. s. 42

sahiplerinin sofralarından uzak durmayan şeyh ve mürşit kılıklı kişilerden, şehvetperestlerden ve dinin yasaklarına kulak asmadan sürekli şarap içenlerden yakındır³⁶.

Şair veya yazarların eserleri, sağlam metinler hâlinde ortaya konmadan bunlar üzerinde sağlıklı değerlendirmelerde bulunmak mümkün değildir. Yazarın hayatına, düşünce ve duygu dünyasına ulaşmaya çalışmanın en doğru şekli de eserden yola çıkmaktır³⁷.

Şem'i hakkındaki bilgilerin artması da, bütün eserlerinin incelenip yayımlanmasıyla mümkün olacaktır.

B. ŞEM'İNİN ESERLERİ

Şem'i Şem'ullah'ın eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Şerh-i Mesnevî
2. Şerh-i Mantuk'ı-Tayr
3. Şerh-i Pend-i Attar (Saâdetname)³⁸
4. Şerh-i Bostan
5. Şerh-i Baharistan
6. Şerh-i Gülistan
7. Şerh-i Divan-ı Hafız
8. Şerh-i Subhatü'l-Ebrar
9. Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrar
10. Şerh-i Mahzenü'l-Esrar
11. Şerh-i Divan-ı Şahî
12. Terceme-i Şurutu's-Salât
13. Terceme-i Akaid-i Lâmiye alâ Mezheb-i Maturîdiyye
14. Tuhfetü'l-Aşikin

³⁶ Ünver, agm. s. 43

³⁷ Atlansoy, Kadir, Bursa Şairleri-Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri, Asa Kitabevi, Bursa 1998, s. 37

³⁸ Akkoyun, Şükrü, Şem'i'nin Saadetnamesi, tamamlanmamış yüksek lisans tezi. UÜ Sos. Bil. Ens.,

III. ŞERH-İ BAHARİSTAN

Şem'î, Molla Camî'nin *Baharistan*'ını şerh etmeye münacaatla başlamaktadır ; "Her gözün, her yeni keşfin, güneşin kamerinde olan lâ'lin ve bir suyun önündeki bend toprağının dahi yaratıcısı olan Allah" a hamd etmektedir:

"Hamd ü sipâs bî-[°]add, Hudâyîrâ ki [°]alîm ü [°]hakîm ü [°]kadîr ve pâdişâh-ı bî-şerîk ve bî-darîrdür ve şükr ü şenâ-yı lâ-yu[°]add, Kâdirîrâ ki mübdi[°]-i bedâyi[°]-i maşnu[°]ât ve muhteri[°]-i sanâyi[°]-i mevcûdâddur. Meşnevî:

Mübdi[°]-i her çeşm ki cüdiş hest

Muhteri[°]-i her çi vücûdiş hest

La[°]-i tıraz-ı kemer-i âfitâb

Ûllegez-i hâk ü tayyebend-i âb"

Daha sonra na't bölümünde "Dokuz yıldızın ışığı, her iki cihanın serveri, peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed"e senâda bulunmaktadır:

"Zihî şâni[°] ki bâğ-ı felek anuñ sun[°]-ı baharîstânından, ezhâr-ı kevâkıb ile pür bir gülîstân ve ravza-i zemîn anuñ kudreti nigâristânından revâyıh-ı âşâr ile memlû bir büstândur. Celle celâlûhu ve [°]amme nevâleh ki anuñ feyz-i [°]amîmi havâş u [°]avâma, belki cemî[°]-i zerrâta feyezân ü cereyân üzeredür ve hezârân şalavât-ı zâkiyât ve taḥiyyât-ı nâmiyât, ber Muḥammed Muştafâ bād ki server-i enbiyâ vü rûsûl ve seyyid-i kevneyn ü hâdî-i sübûl ve şadr-nişîn-i şoffe-i şafâ ve şâhib-i mâ zâğâ'l-basar ve mâ tağâ³⁹ dur.

Meşnevî:

Şemse-i nüh müsned-i heft aḥterân

Ḥatm-i rûsul ḥâtem-i peygamberân

Aḥmed-i mürsel ki ḥired-ḥâk-i üst

Her dü cihân beste-i fitrâk-i üst"⁴⁰

Şem'î, kendisine ait Farsça mısralarla ve ayetlerle bezediği bu münacaat ve na't bölümlerinden sonra dört halifeyi övmektedir:

"ve sürûr-ı taḥiyyet-i firâvân ve dürûd-ı bikerân, ber âl u aşḥâb-ı ü bād ki şer[°]-i şerîfûñ mu[°]inleridür. Raḍıya'llâhu me[°]a [°]aleyküm.

³⁹ "Peygamberin gözü ne şaştı, ne de haddini aştı" (Necm, 53/17)

⁴⁰ Şem'î, age., vr.1b

Benā-yı şer^c ü dîn üstüvâreş
Metîn ez çâr-ı rükn çâryâreş⁴¹"

Daha sonra, başından geçen bir hikâyeyi aktararak sebep-i te'lif kısmına geçmektedir⁴².

A. ŞERH-i BAHARİSTAN'IN TE'LİF SEBEBİ

"Bir gün ihvân-ı şafâ vü hullân-ı vefâdan bir nice şâhib-i dil ve şâhib-i nazar kimseler ile muşâhabet iderken, tâli^c-i dündan ve rûzgâr-ı bûkalemündan hikâyet belki hâdden ziyâde şikâyet eyledüm. Ol mecma^cda hâzır bir şiddîk-i şâdık ve mecrûh-ı hâtırâ tabîb-i hâzık bu hakîrûñ hâdden bîrûn elem ü ıztırâbını görüb ziyâde teraħhumundan perîşân-ı hâtır olub luṭfla hitâb idüb eyitdi: 'Ey tîr-i elem ü hayretüñ giryân u nâlân ve vâdî-i fakr u miñnetüñ hayrân u ser-gerdân niçün refâhiyyet ü sa^câdete sebep bir işe şürü^c u mübâşeret idüb cidd ü cehd itmezsün. Faķîr eyitdim: "Neye teveccüh ü ikdâm idem ki anuñ sebebi ile âsüde-hâl ve müreffehü'l-bâl olub kudretsizlik miñnetlerinden halâş bulam'

Ol râst güftâr ve râst kirdâr yâr eyitdi: 'Mevlânâ 'Abdu'r-raħman Câmî hâzretinüñ Bahâristân nâm kitâbı ki nukât u daķâyık ve hikem ü haķâyık ile pür bir kitâbdur. Anı Vezir-i a^czam hâzretinüñ nâm-ı şerîfine şerh idüb cenâb-ı sa^câdet-me^câblarına iledüb 'arz eyleyüñ ümîddür ki ol kâffe-i enâma ihsân iden sermâye-i sa^câdetden bâb-ı ihsân fetħ olub anuñ sebebi ile fakr ü fâķa hizânundan halâş bulub neşât u kudret Bahâristânına vuşul bulasun.' Bu haķîr-i ḳalîlü'l-bîzâ^ca Şem'î biçâre daħî elġâlü 'alâ mâcerâ⁴³ ḳasebince ol şâhib-i sa^câdetüñ nâmına şerh itmege şürü^c eyledüm."⁴⁴

Bir gün Şem'î, gönül ehli ve görüş sahibi kişilerle sohbet ederken kaderden ve deġişken dünyadan haddinden fazla şikâyet etmektedir. Bu sırada adil, güngörmüş ve bilge bir kişi, Şem'î'nin bu aşırı ıztırabını görerek ona çok acır ve iyilikle şunları söyler: "Ey elem oklarının acısından ağlayıp inleyen, sıkıntı ve eziyet vadisinin perîşanı! Niçin refah ve mutluluk verecek bir işe başlayıp mücadelede bulunmuyorsunuz?" Şem'î, "Neye yönelip gayretle çalışmalıyım ki o sayede rahatlayarak bu kudretsizlik eziyetlerinden kurtulabileyim?" diye sorunca, o doğru sözlü ve davranışlı zat da şunları söyler". Mevlâna Abdurrahman Camî'nin nükte, incelik, hikmet ve hakikatlerle dolu, Baharistan

⁴¹ Sağlam dinin kurallarını koydu. Dinin dört rüknü onun dört halifesinde ifadesini buldu.

⁴² Şem'î, age., vr. 1b

⁴³ Gaflet cereyan ettiği üzeredir.

⁴⁴ Şem'î, age., vr. 1b-2a

adında bir kitabı vardır. İşte bu kitabı Veziriazam hazretinin nam-ı şerifine şerh edip şerefli şahsiyetlerine arz edin. Ümit ederim ki, yaratılmışların cümlesine iyilik eden o Saâdet Sermâyesi, size de bir lütufta bulunur ve bu sâyede içinde bulunduğunuz kötü durumdan kurtularak sevinç ve kudret baharistanına ulaşırsınız." Bunun üzerine Şem'i, Cami'nin Baharistan'ını şerh etmeye karar verir.

Sebeb-i te'lif bölümünden sonra Şem'i, eserini nâm-ı şerifine arz ettiği "şâhib-i sa'âdet Mehemmed Paşa Hâzreti"ni ve "a'del-i selâtinü'z-zemân" Kanunî Sultan Süleyman oğlu Sultan II. Selim oğlu Sultan III. Murad Han'ı büyüklüklerine lâyük övgülerle anar:

"Beyt:

Çü şüd nâmeş Muhammed zât Maḥmūd

Hemîşe derd ü ʿâlem hest mesʿūd⁴⁵

Zahîr-i serîr-i saltanat , müşîr-i tedbîr-i memleket, kehfü'l-fuḡarâ melâzû'l-ğurebâ, muḥibbû'l-etḡıyâ-i ve's-şâliḡîn, mürebbiyû'l-ʿulemâ-i ve's-sâlikîn, nâsırü'd-devle ve'd-dîn, ġıyâsü'l-İslâm ve'l-müslimîn menbaʿü'l-luḡf ve'l-kerem, maʿdenü'l-cüd ve'l-hümem memdüh-ı ekâbir-i âfâk, mecmaʿ-ı ekârim-i aḡlâk, şâhibü'l-iḡsân ve'l-ḡayrât ḡafızahu'l-lâhu teʿâlâ ʿani'l-âfât, bu evsâf-ı ḡamîde ile mevsûf ve bu elḡâb-ı marziyye ile maʿrûf olan şâhib-i saʿâdet Mehemmed Paşâ Hâzretidür dâmet saʿâdetüḡü ve devletüḡü ve evlâdüḡü'l-kirâm, ilâ yevmi'l-baʿsi ve'l-ḡıyâm, ki düstür-ı aʿzam sultani's-selâtin, ḡahramânü'l-mâʿ ve't-ḡıyn, ḡâmî-i şugurü'l-İslâm, mâlik-i ezimmeti'l-enâm el-müeyyed mine'l-melikü'l-ʿallâmü'n-nâfiʿ li'l-ḡavâs ve'l-ʿavâm, nâşirü'l-ʿadl ve'l-iḡsân, mâḡiü'z-zulm ve't-ḡuḡyân aʿdel-i selâtinü'z-zemân, sultân Murâd ḡân bin Sultân Selîm ḡân bin Sultân Süleymân ḡân ebbeda'llâhu ʿömrêḡü ve devletêḡü ve eyyeda'llahu saʿâdetêḡü ve ḡilâfetêḡü ilâ intihâi'z-zâman ve inḡırâzi'd-devrân.

Beyt:

Be devr-i ü heme ʿâlem biyâ şüd

Ki şüd zât-ı şerîf-i ü heme şüd "46

Bu bilgilerden anlaşılıyor ki Şem'i'nin *Şerh-i Baharistân*'ı Sultan III. Murad (ö. 1004/1595) devrinde, Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'ya (ö. 987/1579) sunulmuştur.

⁴⁵ Muhammed zâtı Mahmud oldu, her iki dünyada mes'uttur.

⁴⁶ Onun devrinde bütün âlem rahatladı, onun şerif zatından herkes istifade etti.

B. ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN METODU

Şem'i, *Baharistan*'ın şerhine geçmeden önce, "Ma'lûm ola ki bu şerhde her maħalde elfāza ta'arruż olunmaz. Belki ekşer mevzû'da ma'nâ-yı muħaşşal üzere şerh olunsa gerekdür"⁴⁷ diyerek her kelimenin tek tek şerhine gerek duymadığını; ekseriyetle konuların özündeki manayı verecek biçimde şerhe yöneldiğini ifade etmektedir.

Şem'i, önce ibarelerin Türkçe tercümesini verir, sonra çeşitli açıklamalarda bulunur. Metinde şerh edilecek olan Farsça ibarelerin üzeri çizilerek belirgin hâle getirilmiştir.

Manzum kısımları,

"Çü mürğ-i emr-i zibālî zi āğāz Emr-i zibāle mensüb olan mürğ çünki ibtidādan

Ne ez nîrû-yi ħamd āyed be pervāz ħamd kuvvetden tîrān ve pervāze gelmeye

Be maḳşad nâ-resîde per berîzed ol mürğ maḳşada irişmemiş iken ol mürğüñ kanadı dökülür

Füted zi ān sâñ ki dîger ber neĥîzed anuñ gibiden muħkem düşer ki gerü kaḳmaz. Ĥāşıl-ı ma'nâ budur ki küllü emrin zibālin lem yübde° bi-ħamdi'llāhi fehüve ebterü ve ecde°⁴⁸ ĥadîş-i şerîfi ĥasebince her zî-şāñ ve zî-şerîf nesne ki ĥamd-i ilāhî ile şürü° olunmaya ol nesne nâ-tamām ve nâ-pesendîdedür ki ne ĥālîḳ u ne maħlûḳ ḳatında maḳbûl u mergübüdur. Ebter-i dum bürîde ma'nāsınadur ki be-Türki ḳuyruḡı kesilmiş ecda°, ḳulaḡı ve tudaḡı ve burnı ve eli kesilmiş ma'nāsınadur. Muşannif küllü emrin zibāl ĥadîşini mürge teşbîh idüb añā levāzımdan iki nesne işbāt eyledi ki biri pervāz ve biri perdür. Mürğ, müşebbehün bihdür. Emrin zî-bāl, müşebbehdür. Bālîde ol yâ, nisbet içündür. Bāl, bunda şāñ u şeref ma'nāsınadur. Ba° maħalde ḳalb ü ĥāl ma'nāsınadur. Āğāz ibtidā ve nîru kuvvet ma'nāsınadur. Maḳşad şāduñ kesriyle bunda ism-i mekândur ki, bāb-ı şāñîdendür. İsm-i zemāñı daĥi bu vezñ üzredür. Şāduñ fetħasıyla maşdar-ı mîmîdür. Maḳşad, ism-i mekân, murādınuñ şāduñ fetħasıyla ġalaḡ-ı meşhürdür. Muşannif, ism-i mekân iken rānuñ fetħasıyla ġalaḡ-ı meşhür olduḡı (3a) gibi ammā Fārisîde ol ḳā'ideye muħālif vāḳı° olmuşdur."⁴⁹

"Baħr-i tû be-berr u baħr be-şitāfte em Senden ötüri berr ü baħrde uyumışum

⁴⁷ Şem'i, age., vr. 2b

⁴⁸ Allah' a ĥamd ile başlanmayan her önemli iş eksik ve sakattır.

⁴⁹ Şem'i, age., vr. 2b-3a

Hāmūn be-burīde vü küh be-şikāfte em senden ötürü berr ü baħrde uyumışum ve şahrāyı kaç^c u tay itmişum ve tağı yarmışum

Vez her çî resīde pîş-i rû tāfte em ve cemī^c nesneden ki önüme irişmişdür yüz çevirmişum

Tā reh-i baħrīm vaşl-ı tū yāfte em tā ki senūñ vaşluñ ħarīmine yol bulmuşum. Murād, mäsivādān a'rāz itmeyince vişāl-i ilāhī (10a) müyesser olmaduğın beyāndur⁵⁰ örnekleinde görüldüğü üzere, mısra mısra tercüme edildikten sonra manayı bütünleyici ayet, hadis veya kelām-ı kibara yer verilip kelimeler tek tek ele alınarak yapı ve anlam bakımından incelendiği gibi; tercüme edilip, verilmek istenen mesajın kısaca belirtilmesiyle de yetinilmiştir.

Mensur kısımları ise,

"Ĥalīfe-i Bağdad ṭabīb-i tersāyī be mu'ālece-i ü ferestād" Bağdād ħalīfesi bir tersā ṭabībī aña 'ilāc itmege gönderdi. "Ṭabīb ez vey pürsīd ki: Ey Şiblī ħāṭır-ı tū çe miḥ'āhed" Ṭabīb andan şordı: Ey Şiblī senūñ ħāṭıruñ ne ister "Güft ān ki tū müselmān şevī" Şiblī ayıtdı: Ĥāṭırum anı ister ki sen Müselmān olasın."Tersā güft: Eger men Müselman şevem tu nīk şevī" Tersā eyıtdı: Eger ben Müselmān olam, sen eyü olur mısın "Vez pister-i bīmārī ber ħızı" Pister: Döşek.Ve ħastelik firāşından ħalħar mısın "Güft ārī" Şiblī eyıtdı: Belā, eyle olsun. "Pes bevey İmān 'arza kerd" Pes ħazret-i Şiblī tersāya İmān 'arz eyledi "çün vey İmān āverd" çünki tersā İmān getürdi. "Şiblī ez pister ber ħāst" Şiblī döşeginden ħalħdı "ve ber vey ez bīmārī eşerī ney" ve anuñ üzere ħastelikden bir eşer yok. "Pes her dü hemrāh pīşe ħalīfe refteñd" (12b) Pes her ikisi ħalīfenūñ ħuzūrına gitdiler "vü ħışşā bāz güftend" ve olan ħışşai gerü didiler. "Ĥalīfe güft" Ĥalīfe eyıtdı: "Pendāştem ki ṭabīb pīş-i bīmār firistāde em" Şandım ki ṭabībī ħastenūñ ħatına göndermişum. "Men ħod bīmār pīş-i ṭabīb ferestāde em" Ben ħod bīmārī ṭabīb ħatına göndermişum⁵¹.

"Zenānrā çün merdān maħall-i i'timād me kerdān" Zenleri merdler gibi i'timād maħalli eyleme."Zirā ki zen eger çî ez ħabīle-i mu'temedān āyed" Zirā ki zen eger çî mu'temedler ħabīlesinden gele, ya'nī zāhir i'timāda yaraya."Vey ez ān ħabīl nīst ki mu'temedī reşāyed" Zen ol ħabīleden degildür ki i'timāda lāyık ola zirā zenān nāħısātü'l-'aql ve'd-dīndür."Aql-ı zen nāħısest dīneş nīz" "Aqlı ve dīni daħi nāħışdur."Hergizeş (21b) kāmīl i'timād me-kün" Her giz aña kāmīl i'tiħād eyleme.

⁵⁰ Şem7, age., vr. 9b-10a

⁵¹ Şem7, age., vr.12a-12b

Lisān-ı Fārisī'de müzekekr ü mü'ennes berāberdür. Kelimāt-ı 'Arabiyyeden bir kelime ki terkiblerine ḥalt eyleyeler. Anda daḥi tezkīr ü te'nīs i'tibār eylemezler. Kāmile dimedigüne sebep budur. Fūsehādan ba'zı kimse bu ḳā'ideden bī-ḥaber olduğundan fuṣṣāḥā-i 'Aceme daḥl eyledü. Ba'zı kelimelerüñ āḥirlerine hā ilḥāḳ eylediler. Ol hā, te'nīs için degildir. Ğurfe ve 'arza ve ṭarīḳa ve 'acūze gibi. "Ger bedest ez vey i'tibār meḡir" Eger ol zen fiṣḳ cihetinden bed ve nā-ma'ḳūl ise andan i'tibār ṭutma. Ve bir şey 'addetme. "Ver ne ḡū ber vey i'timād mekūn" Eger ol zen zūhd ü ṣalāḥ cihetinden ne-ḡū ve ma'ḳūl ise anuñ üzere i'timād eyleme. Zīrā zen şey-i ḳalīl ile evvelki ḥālinden taḡayyūr ü inḳılāb-pezīr olur⁵² örneklerindeki gibi cümle veya kelime grupları hālindeki tercümelerle yetinilirken, bazen bunların yanı sıra kelime ve harf bazında ṣerh edilmiş olduğu da görülmektedir.

Şem'î'nin kelimelerin yapı ve ses özelliklerine değinmesinde, Arap ve Fars dillerindeki gramer kurallarına olan vukufiyeti dikkati çekmektedir. Şarihin, gerekli gördüğü yerlerde ayet, hadis ve kelām-ı kibarlarla ifadeyi pekiştirmesi de dinî-tasavvufî birikiminin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şem'î, ibarelerin Türkçe tercümelerini verirken tereddütlü olduğu noktalarda da "bu vech daḥi cāyızdır", "bu daḥi cāyızdır ki" diyerek uygun olabilecek diğer anlamları da vermektedir:

"Bābhāyeş beḥişt rā der hā. Anuñ bābları cennetüñ ebvābıdır. Bu vech daḥi cāyızdır: Cennet için bāblardur." (4b)

"Ki bāşed Sa'd bin Zengī ḡulāmeş. Ki Sa'd bin zengī aña ḡulām olur. Bu vech daḥi cāyızdır: Anuñ ḡulāmı olur." (6a)

"Ü bā cūyende-i ḥod hemrāhest Allah te'ālā ḥazreti kendünüñ ṭalibine hemrāhdur. Kendü ṭalibi ile bu vech daḥi cāyızdır." (10b)

"Hem ez-İN cins kelimāt ḡüfti. Hem bunuñ gibiden sözler iderdi. Bu vech daḥi cāyızdır: Hem bunuñ gibi sözlerden iderdi. Bu vech daḥi cāyızdır: Hem bunuñ gibi sözlerden eydürdi." (14b)

"Her küca būyī ze vaşl-ı yār nīst. Her ḳande ki yārüñ vişālinden bir rāyiḥa yoḳdur. Bu vech daḥi cāyızdır: Eger çi şāḥib-i diller ḳatında zindāndur. Bu vech üzere bir şāḥibde bir rānuñ kesresiyle 'and ma'nāsına olur." (17a)

"Ve her çi ne-ḡüyem mālīk-i üyem. Ve her nesneyi ki söylemeyim anuñ mālīkiyüm. Bu vech daḥi cāyızdır; aña mālīküm." (24a)

"Ki ṭa'ām-ı bisyār ḥorem ki çok ṭa'ām yiyem. Bu daḥi cāyızdır ki, ṭa'āmı çok yiyem. Bu ma'nā üzere ṭa'ām muzāf degildir." (25a)

⁵² Şem'î, age., vr. 21a-21b

"Kendü şanundan şerbet içesün yeg ki anun sofrasından, bu vech dañi cāyızdır: Ta'āmı kendü cigeründen ve şerbeti kendü şanuñdan "(27a)

"Mādām ki evvel lebüñi ta'āma açmayasun. Mādām ki evvel lebüñi ta'ām ile açmayasun, bu vech dañi cāyızdır."(27a)

Şem'i, gerekli gördüğü yerlerde, ele aldığı konuyu daha edebî bir şekilde izah etmek için çeşitli şairlerden Farsça nazım örnekleri verir, iktibaslar yapar. Birkaç örnek şöyle sıralanabilir:

"Nizāmiyye dirler ki Bustān'uñ bu beytinde rüşendür:

Merā der Nizāmiyye-i edvār būd
Şeb ü rüz telkīn ü tekrār būd " (18b)

"Büstān'uñ bu beytinde kımağ ma'nāsına olan mändendür. Māned ki vākı^c olmuşdur. Beyt:

Ber endāz cihān yā ħod aşĥāb-ı rāy
Furū māye māned be hased rencāy " (20a)

"Piç-bā-piç kıabil-i şadādandur ki gāñi medħde ziyāde ħüb u meşğüb u maķbül ma'nāsına isti'māl olunur ki Büstān'uñ bu beytinde vākı^c olmuşdur. Beyt:

Bed ü güft ki ey dilber-i piç piç
Ez yağma çi āverde-i güft ħiç " (22b)

"Ser-be-mühr mestür ma'nāsınadır. Niteki Ĥāfız'uñ bu beytinde vākı^c olmuşdur. Beyt:

Tersem ki eşk der ġam-ı mā perde-i der şeved
Ve ĩn rā zi ser-be-mühr be-ālem be-semer ne-şeved" (23b)

Bunların içinde kendisine ait Farsça beyitler de sayıca çoktur, birkaç örnek şunlardır:

Be devr-i ũ heme ālem biyā sūd
Ki şüd zāt-ı şerif-i ũ heme sūd⁵³ (2b)

"Şenidem ki der rüz-ı ümmid ü bım
Bedān rā benikān be-bağşed kerim"⁵⁴ (8b)

⁵³ Onun civarında bütün ālem rahatladı. Onun şerif zatından herkes istifade etti.

⁵⁴ Duydum ki, korku ve ümit gününde iyilerin hürmetine kötülerini de bağışlıyor.

"Ne ĥod mî reved her ki cüyâ-yı üst
Be °unfeş keşân mî bered luţf-ı düst"⁵⁵ (10b)

"Der düstî mülâhaza-i merg ü zîşt nîst
Düşmen bih ez kesî ki nemîred berâ-yı düst"⁵⁶ (11a)

"Ger revî derdehân-ı şîr ü pelenk
Ne ĥorendet meger ber u zi ecel"⁵⁷ (12a)

Ĥilâf-ı tarîkat bûd kâvliyâ
Temennâ künend ez Ĥudâ cüz Ĥudâ"⁵⁸ (13a)

Ki ger zi küh fürü ĥoţad âsiyâ sengi
Ne °arifest ki ez râh-ı seng ber ĥized"⁵⁹ (14b)

Şem'î, eserinde edebî bilgi vermekten de geri durmaz:

"İţâlde hemze istifhâm içündür, қаşarada elif işba°⁶⁰ içündür" (9b)

Şerh-i Baharistan'da şerhi yapılan bazı kelimelerin Farsçadaki kullanım biçimlerinin, gramer kurallarının yanı sıra; Arapça birtakım dil kurallarıyla kullanılışı da karşılaştırmalı olarak verilmektedir:

"Taķaza-yı mihmân bed mizbân üzre cefâdur. Aşlı taķazîdür, zâduñ kesresi ile ki taķazîdür. Ammâ °Acem elif ile isti°mâl eyler" (11a)

"Bîş bunda bâ' -i °Arabî ile ziyâde ma°nâsına izyâde rüşendür. Bâ' -i Fârisî ile olmaķ câyizdür ki şevved reved ma°nâsına ola" (12a)

"Lisân-ı Fârisî'de mezkur ve nu'nîş berâberdür. Kelimât-ı °Arabiyye'den bir kelime ki terkiblerine ĥalt eyleyeler" (21b)

"...âĥirlerindeki yâlar maşdâriyyedür" (22b)

Eserde yer yer tarihî ve dinî bilgiler de verilmektedir:

⁵⁵ Kişinin ayıplarını aramak iyi değildir. Bu hoş olmayan davranış dostun letafetini de ortadan kaldırır.

⁵⁶ Dostlukta ölüm endişesi ve kötülük olmaz. Düşman, dostu için ölmeyen kişiden daha iyidir.

⁵⁷ Eğer ecelin gelmemişse, ağzlarına bile girsen aslan ve kaplan seni yemez.

⁵⁸ Tarikat yolunda olan evliyanın Allah'tan ve onun rızasından başka bir şey istemesi hoş değildir.

⁵⁹ Eğer dağdan bir taş yuvarlanırsa, o taşı yolu bırakıp gitmek âriflik değildir.

⁶⁰ İşba°: Vezin gereği kelimeye harf katma. Geniş bilgi için bk. Muallim Naci, Edebiyat Terimleri İstılahat-ı Edebiyye, haz. M. A. Yekta Saraç, İstanbul 1996

"Pîr-i Herat uddise sırrihü g yed. Pîr-i Herat H ace Abdullah Enari'dur, uddise sırrihü eyd r" (10b).

"Evvel ah-ı Kısra g fte est. D rt padiahu  evveli N şirev ndur ki eyitmid r. Kısra lafz-ı Arabid r ki Acem padiahlarınınu  laabıdur. Muarreb usrevd r ki padiah manasınadır. ilm-i h aş olan usrevu n muarربی deildir. Cem'i ekasired r. Kısra da kafu  fethi v  kesri luatd r. Amma Acemler ranu  kesresiyle ourlar ve bunda Kısra'dan mur d N şirev n'dur" (23b)

"Farz-ı ayn oldur ki ba kimsen n edasından ba kimseden saıt olmaya; alat u avm u vuu gibi. Farz-ı kifaye oldur ki, ba kimsen n edasından, ba kimseden saıt ola; alat-ı cenaze gibi" (5b)

arihin bazı eski adetleri anması da g ze arpan bir  zelliktir:

"R h- verd yol armaanı dimekd r ki yoldan gelenler dostlarına get r rler, adet-i adimed r" (4b).

erh-i Baharistan bu gibi  zellikleriyle eşitli ilim dallarına da ıık tutabilmektedir.

 rneğin 'filozof' kelimesinin, kullanıldığı s re erisinde hangi anlamları y klendiğini, anlam etkileşimlerinin hangi yollarla ger ekleştini aıklayarak semantik ilmine ıık tutmaktadır:

"Ve hemrah abibi feylesof be-maharet der ıbb u ikmet mevuf. Ve ıbb-ı ikmetde hazakat ile mevuf bir feylesof abib bile irsal eyledi. Feylesof, muıbbu'l-ikme manasınadır ki alı filasufdur. Fil , muıbb; suf, ikmet manasınadır. o ra elif hazf olunub feylesof oldu ki alim ve akil manasına istimal olundu" (24b)

Yine 'atoan' ve 'g lbin' kelimeleriyle ilgili aıklamalar zooloji ve botanik ilimlerine de ıık tutmaktadır:

"Key buved zag-ı siyeh revna-ı baz-ı sefid. Siyah zag-a baz-ı sefid revnaı ve itibari aan olur. Zira muy-ı siyah zag-ı siyah muy muy-ı sefid baz-ı sefid mesabesinde d r. Danalar atında baz-ı sefid atoan" (25a).

"Baqed ez g lbin-i unes varaı. Anu  un-ı g lbininden bir varad r. G lbin, g l fidanı manasınadır ki alı b ng ld r" (3a).

em'i, erh-i Baharistan'ı kaleme alırken bir tek n shaya balı kalmamı, farklı n shaları da incelemiştir. Bu n shalara deinerek aralarındaki farklılıkları da dile getirip eserine yansıtması⁶¹.

⁶¹ "Ba n sahta 'diger' yerine 'hergiz' vaı olmudur." (2b); "Ekser n sahta vecdden o ra v v-ı afa vaı olmudur." (3b.); "Ba n sahta 'ism ' yerine 'istima' vaı olur." (4 b); "Ba n sahta 'har' yerine 'hak' vaı olur." (4 b); "Ba n sahta 'ar' yerine 'bar' vaı olur." (5 b); "Ba n sahta 'baqed' yerine 'ayed' vaı olur." (5 b.)

Şem'î, Camî'nin bir duasına iştirak ederken, şarihi olduğunu bizzat belirttiği⁶² *Şerh-i Baharistan*'da çeşitli ayet, hadis, kelâm-ı kibar, şahsiyet ve eserlere de değinmiş, bunlardan faydalanmıştır.

C. ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN KAYNAKLARI

Şerh-i Baharistan'a kaynaklık eden unsurları şöyle sıralayabiliriz:

1. Şerh-i Baharistan'daki Ayetler

"Mâ zâğa'l-basar ve mâ tağa⁶³"(1b)

"Ve küllen nekuşşu 'aleyke min enbâ'i'r-rusüli mâ nüsebbitü bihî fu'âdek.⁶⁴"(8a)

"Vemâ min dâbbetin fi'l-'ardi illâ 'alellâhi rızkuha⁶⁵"(15b)

"Vemâ halaqtü'l-cinne ve'l-inse illâ li ya'budün⁶⁶"(17a)

"Küllü veşrebü velâ tüsrifü⁶⁷"(25b)

2. Şerh-i Baharistan'daki Hadisler

"Küllü emrin zibâlin lem yübde' bi-ğamdi'llâhi fehüve ebteru ve ecde'u⁶⁸"(2b)

"Ta'ise 'abdü'd-dinari ta'ise 'abdü'd-dirhem, ta'ise 'abdü bañnihi, ta'ise 'abdü fercihi, ta'ise 'abdü çamişihî⁶⁹"(12b)

"Men lâ yerğam lâ yürğam⁷⁰" (21b)

3. Şerh-i Baharistan'daki Kelâm-ı Kibarlar

"El-ğâlü 'alâ mâcerâ⁷¹" (2a)

"Liğâü'l-ğalîl şifâü'l-'alîl⁷²" (12b)

"El-fâni lâ yureddü⁷³"(17b)

"El-ğayr u mâ ihtârahu'llâhu⁷⁴" (18b)

⁶² Şem'î, age., vr. 7b

⁶³ Peygamberin gözü ne şaştı ne de haddini aştı (Necm, 53/17)

⁶⁴ Kalbini kendileri ile tespit ve tatmin edeceğimiz bütün bu peygamberlerin haberlerini sana hikâye ediyoruz. (Hud, 11 /120)

⁶⁵ Yerde hiç bir debelenen (canlı) yoktur ki rızkı Allah'ın üzerinde olmasın. (Hud, 11/6)

⁶⁶ Ben cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zâriyat, 51/6)

⁶⁷ Yiyin, için, fakat israf etmeyin. (A'raf, 7/31)

⁶⁸ Allah'ı hamd ile başlamayan her önemli iş eksik ve sakattır.

⁶⁹ Dinarın, dirhem, midesinin, fercinin ve giysilerinin kulu olan helâk olsun.

⁷⁰ Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.

⁷¹ Gaflet, cereyan ettiği üzeredir.

⁷² Dosta kavuşmak hastaların şifasıdır.

⁷³ Fâni olan geri döndürülemez.

⁷⁴ Hayır, Allah'ın seçtiğidir.

4. Şerh-i Baharistan'daki Eserler

Bostan⁷⁵: Şirazlı Şeyh Sadî'nin (ö. 691/1292) küçük hikâyelerden oluşan ahlakî ve didaktik mesnevisidir. Sadî bu mesnevisini, diyar diyar dolaşmaya başlayınca, geri döndüğünde hemşehrilerine armağan vermek üzere Şam'da 655/1257 yılında kaleme almıştır. Gülistan'dan bir yıl önce yazılmış olan eser dört bin beyit civarında orta büyüklükte bir mesnevidir. Aruzun 'fe'ülün, fe'ülün, fe'ul' vezniyle kaleme alınmış olan eserde en ince duygulardan en coşkun toplum heyecanlarına kadar her çeşit konu ustaca ve rahatlıkla anlatılmıştır.

Bostan, bir girişten sonra on kısma ayrılmıştır. Girişte birer münacat, na't ve sebep-i te'lif yer alır. Eser, Atabeg Ebu Bekir'e ithaf edildiği için onun ve oğlunun medhiyeleri de bu bölüm içinde yer alır. Konuya ait ilk bölümde adalet ve hükümdarlık anlatılır. İkinci ve sonraki bölümler de cömertlik, aşk, erenlerin yolları ve muhabbetleri, gönülsüzlük ve gönülsüz yapılan işlerden hayır gelmeyeceği, gönül rızası ve gönüllü yapılan işlerin uğuru, kanaat ve faydaları, terbiyenin önemi gibi konuları içerir. Eser, münacat ve hatimeyle son bulur.

Sadî, hikâyelerini anılarından, seyahatlerinden, yazılı kaynaklardan almıştır. Eserde hikâyelerin bir kısmı uydurulmuş olup gerçek havası vermek amacıyla da özel adlarla yaşatılmıştır. Bu bakımdan Bostan, Sadî'nin fikirlerinin hikâyeleşmiş şekli sayılır. Bostan'da siyasî ve askerî ahlâk, toplumsal ve kişisel ahlâk, aşk, terbiye, hayat kuralları, dünya-insan ilişkisi, Tanrı-insan ilişkisi gibi önemli konular yer alır. Eserin tamamının şiir oluşu ona biraz ağır ve havasa özgü nitelik kazandırmıştır⁷⁶.

Gülistan⁷⁷: Şirazlı Şeyh Sadî'nin (Ö. 690/1291) şiir-düz yazı karışık olarak 656/1258'de yazdığı, didaktik ve ahlakî hikâyelerden oluşan bir eserdir. Eser, Salgurlu hanedanından Ebu Bekir b. Sa'd b. Zengî adına te'lif edilmiştir. Bir önsözle sekiz bölümden meydana gelen eserin önsözünde münâcaat ve na't niteliği taşıyan pasajlarla kitabın sebep-i te'lifi yer alır. Birinci bölüm padişahların tutum ve davranışlarına, ikinci bölüm dervişlerin ahlakına, üçüncü bölüm kanaat ve erdemlerine, dördüncü bölüm susmanın yararlarına, beşinci bölüm aşk ve gençliğe, altıncı bölüm güçsüzlük ve yaşlılığa, yedinci bölüm terbiye ve eğitim etkisine, sekizinci bölüm sohbetin genel kurallarına ayrılmıştır.

Gerçek bir olayla bir fablın, bir şakayla bir öğüdün, mistisizm ile hayatın birlikte akıp gittiği bu kitabın temelini yazarın görüp yaşadığı, duyduğu veya okuduğu olayların hikâyesi oluşturur. Genelde secili bir düz yazı ile süren anlatım etkili dönüm noktalarında şiire çevrilmiş, konu veciz beyitlerle süslenmiştir. Fars dili ve edebiyatının

⁷⁵ Sadî, Bostan, çev. Hikmet İlaydın, MEB Yay., İstanbul 1997

⁷⁶ Karaismailoğlu, Adnan, "Bostan", TDViA, İstanbul 1992, C. VI, s. 308

⁷⁷ Sadî, Gülistan, çev. Hikmet İlaydın, MEB Yay., İstanbul 1997

sehl-i mümteni niteliği taşıyan şaheserlerinin başında gelen Gülistan, yüzyıllarca Farsçanın temel kitabı bilinmiş, bu dilin yapısını korumasına yardımcı olmuştur. Dünya çapında üne sahip olan eserin çok sayıda yazması vardır. Dibacesine ve kendisine şerhler yazılan eserin⁷⁸ birçok dile de iki yüzden fazla çevirisi yapılmıştır⁷⁹.

Mihr ü Müşteri: Fars ve Türk edebiyatlarında klâsik mesnevî konusudur. Mihr ü Müşteri adlı mesnevî İran şairlerinden Tebrizli Şemseddin Muhammed Assar (ö. 784/1382-3) tarafından 779/1377'de yazılmıştır. Celayir hükümdarı Sultan Şeyh Üveys'e sunulan 5120 beyitlik bu eserden sonra İran edebiyatında aynı konuyu işleyen başka bir şair çıkmamıştır. Eser Türk diline yedi ayrı şair tarafından çevrilmiştir. Bu çevirilerin hepsi Assar'ın kullandığı 'mefâ'ilün, mefâ'ilün, feülün' kalıbıyla yazılmıştır. Beyit sayıları farklı olsa da konu ve anlatımda fazla değişiklik yoktur. Eserin kahramanlarından çoğu gök cisimlerinin adlarını taşırlar, hatta bu tipler nücüm ilmine göre o yıldızların özelliklerine sahiptirler. Kaynakların Mihr ü Müşteri mesnevisi yazdıklarını söylediği halde eserleri henüz ele geçmeyen şairler de vardır: Ümmü Veledzade Ali b. Abdülaziz (Ö. 980/1572) , Azmi Pir Mehmed , Molla Maşizade Fikri Derviş (Ö. 992/1584) , Lokman b. Seyyid Hüseyin (Ö. 1010/1601)⁸⁰.

Lügat-i Halimî: *Bahru'l-Garaib* adıyla Farsçadan Türkçeye bir lügat yazmış olan Halimî, daha sonra bu eseri izah için de Lügat-i Halimî'yi hazırlamış ve 882/1477 yılında Fatih'e takdim etmiştir⁸¹.

5. Şerh-i Baharistan'daki Şahıslar

Kanunî Sultan Süleyman (899/1494 - 974/1566): Babası Yavuz Sultan Selim, annesi Hafsa Sultan'dır. Devrinde Osmanlı Devleti en geniş sınırlarına ulaşmıştır.⁸² Muhibbî mahlâsıyla şiirler yazan Kanunî'nin Arapça ve Farsça divanları vardır⁸³.

II. Selim (930/1524 - 954/1547): Babası Kanunî Sultan Süleyman, annesi Hürrem Sultan'dır. 'Sarı Selim' diye de anılan, on birinci Osmanlı padişahı II. Selim, sekiz yıl saltanat sürmüştür⁸⁴.

⁷⁸ Özahtalı, İbrahim İmran, Lâmi'i Çelebi Şerh-i Dibace-i Gülistan, UÜ Sos. Bil. Ens., Bursa 1997

⁷⁹ Yazıcı, Tahsin, "Gülistan", TDVİA, İstanbul 1996, C. XIV, s. 240; İlaydın, Hikmet, Sadi Hayatı, Sanatı, Eserleri, İstanbul 1954, s. 10-12

⁸⁰ Geniş bilgi için bk. Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 346

⁸¹ TSMK Türkçe Yazmalar Kataloğu II, haz. F. Edhem Karatay, İstanbul 1961

⁸² Geniş bilgi için bk. Downey, Fairfax, Kanunî Sultan Süleyman, çev. Enis Behiç Koryürek, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1975

⁸³ Ak, Coşkun, Muhibbî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987; a. mlf. Muhibbî, Farsça Divan, UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Ders Notları, Bursa 1995

⁸⁴ Geniş bilgi için bk. Turan, Şerafeddin, "II. Selim", İA, Eskişehir 1997, C. X, s. 434

III. Murad (953/1546 - 1004/1595): Babası II. Selim, annesi Nurbanu Sultan'dır. Babasının ölümü üzerine 982/1574'te tahta çıkan III. Murat, yirmi iki yıl saltanat sürmüş, hattatlık ve edebiyatla ilgilenmiştir⁸⁵.

Sokullu Mehmed Paşa (911/1505 - 987/1579): Osmanlı İmparatorluğunun en meşhur sadrazamlarındandır. Bosna'nın Vişegrad kazasına bağlı Skoloviç köyünde doğmuştur. Köyünün adından dolayı Sokullu, Boyunun uzunluğu için Tavil (Uzun) lâkaplarıyla anılır. Kanunî Sultan Süleyman zamanında devşirilerek Edirne Sarayı'na getirilmiş ve Mehmed adını almıştır. Bir süre sonra İstanbul'a gönderilerek Enderun'a alınmış; rikabdar, çuhadar, silâhdar ve büyük kapıcıbaşı olarak görev almıştır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümüyle de kaptan-ı derya olmuş, 956/1549'da Rumeli beylerbeyliğine getirilmiştir. 958/1551'de Erdel seferine, 962/1555'te Düzmece Mustafa üzerine gönderilen Sokullu, 969/1561'de ikinci vezirliğe getirilmiş, 1565'te de sadrazam olmuştur. Sadrazamlığı sırasında Avusturya'ya savaş açılmış, Yemen ve Basra'da isyanlar çıkmış, Kıbrıs fethedilmiş, İnebahtı Deniz Savaşı olmuş, Tunus ve Halkülvad Kalesi alınmış, İngiltere ile ticaret anlaşması imzalanmıştır. Birçok hayratı olan Sokullu 987 /1579'da derviş kıyafetine giren bir kişi tarafından öldürülmüştür⁸⁶.

Sadî (610?/1213?- 691/1292): İranlı şair, mutasavvıf ve mütefekkiridir. Asıl adı Ebu Abdullah Musluhiddin b. Sadî'dir. İran'ın Şiraz şehrinde doğmuş, Sadî mahlâsını babasının hizmetinde bulunduğu Salgurlu Türk atabeylerinden Sa'd b. Zengî'nin adına almıştır. On iki yaşında babasını kaybeden Sadî, ilköğrenimini doğum yeri olan Şiraz'da yapmıştır. Moğol istilasını üzerine Bağdat'a gitmiş, oradaki ünlü Nizamiye Medresesinde öğrenimini tamamladıktan sonra İslâm ülkelerini dolaşmış, 655/1256-57'de Şiraz'a dönmüştür. Sa'd b. Zengî'den iyi bir kabul gören Sadî, Bostan adlı ünlü eserini bu hükümdar adına yazmıştır (655/1256-57). Bir yıl sonra yazdığı ünlü eseri Gülistan'ı ise hükümdarın oğlu ve velihat II. Sa'd'a sunmuştur. Hükümdar ve oğlu ölünce ülke Moğollar'ın egemenliğine girmiş ve Sadî tekrar Şiraz'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Hac için Mekke'ye, oradan Tebriz'e gitmiş, bir süre sonra Şiraz'a dönmüş ve ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır. Sadî, 691/1292'de vefat etmiştir.

Farsçadan başka Arapça, Hintçe ve Lâtince de bilen Sadî güzel ahlâkı, geniş bilgisi nedeniyle Şeyh Sadî diye anılmıştır. Şiir ve edebiyat alanında İran'ın en önde gelen sanatçılarından biridir. Özellikle gazelleriyle ün yapmış, gazeli bağımsız bir edebiyat biçimi hâline getirmiştir. Gazellerinde benzetmeler büyük yer tutar. Sadî şirden başka nesirde de yepyeni bir üslup meydana getirmiş ve bu alanda da büyük bir ün kazanmıştır. Gezileri sırasında bilginlerle yaptığı konuşmalarla, edindiği tecrübe ve

⁸⁵ Geniş bilgi için bk. Kütükoğlu, Bekir, "III. Murad", İA, Eskişehir 1997, C. VIII, s. 615

⁸⁶ Geniş bilgi için bk. Samarcı, Radovan, Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam Sokollu Mehmet Paşa, çev. Meral Gaspıralı, Gençlik Yay., İstanbul 1995; Gökbilgin, M. Tayyib, "Mehmed Paşa, Sokullu", İA, Eskişehir 1997, C. VII, s. 595

görgülerle bilgisini genişleten Sadî, bütün bunların ürünü olan malzemeyi eserlerinde ustaca kullanmıştır. Bu sebeple eserleri geniş bir hayal gücünden çok gerçeği ustaca işleyen ve rahat bir üslupla veren güçlü bir zekamın ürünü sayılır.

Külliyat olarak bir araya getirilen, zaman zaman da ayrı ayrı yayımlanan eserleri şunlardır: *Takrir-i Dibace, Mecâlis-i Pencegâne, Suâl-i Sahib-i Divan, Aklü Nasihatü'l-Mülük, Risale-i Selâse, Kasaid-i Arabî, Mülemmaat, Terciât, Tayyibât, Bedayî, Havâtim, Gazeliyyât-ı Kadim, Sahibiyye, Mukattaat, Rubaiyye, Müfredat, Hubsiyat, Hezeliyat, Mudhikat, Bostan ve Gülistan*⁸⁷.

Hafız (720/1320 - 792/1390): Asıl adı Şemsüddin Muhammed'dir. Şiraz'da doğan Hafız'ın hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. İran'ın bu ünlü gazel şairi, şiirlerinden anlaşıldığına göre çağının medrese öğrenimini tamamlamıştır. Hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf okuduğu, Kur'an'ı ezberlediği bilinmektedir. Bütün Arap şairlerini okumuş, eserlerini toplayamadan ölmüştür.

Gazellerinde düşünceye verdiği ağırlık, duygunun ritmi, az sözle çok şey anlatımındaki ustalık onu ayrıcalıklı kılar. Şiirlerinde yer yer tasavvufî belirtiler bulunduğu halde daha çok yaşanan hayatla ilgili son derece iyimser, hoşgörülü bir dünya görüşüne sahiptir. *Lisanü'l-Gayb* adıyla uzun süre bir fal kitabı olarak kullanılan divanı⁸⁸, Farsçanın tesirli olduğu bütün doğu ülkelerinde benimsenmiştir⁸⁹.

Sa'd b. Zengi (ö. 21 Cemaziyelevvel 623/20 Mayıs 1226): Ebu Şucâ Muzafferüddin. Fars Salgurlu atabeyleri ailesinden, 603/1206'da Fars tahtına geçen bir hükümdardır⁹⁰.

Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/ 909): Ebulkasım Cüneyd b. Muhammed. Aslen Nibuvendli olup Bağdat'ta yaşamış ve orada vefat etmiştir. Tasavvuf tarihinin en büyüklerinden olan Cüneyd-i Bağdadî, kumaş ticareti yaparak geçimini sağladığı sırada dayısı Serî -i Sakatî ile Hâris-i Muhâsibî'den tasavvuf öğrenimi görmüştür. 20 yaşından sonra ticareti ve maddî kazanç çabalarını bırakarak kendisini tasavvufa adanmış, irşad bakımından şaşılacak derecede yetenekli ve etkili olması birçok öğrenci yetiştirmesini sağlamıştır. Cüneyd, en karmaşık tasavvuf meselelerini açıklamalarıyla aydınlığa kavuşturduğundan kendisine "Seyyidü'l-Taife" lâkabı verilmiştir. Tasavvufta ölçülü ve temkinli olmaktan yanadır. Bunun için de şuurun bulgularını coşku hâlinin duygularına tercih eder. Aynı bölge ve aynı tarihlerde yaşadıkları hâlde Hallac-ı Mansur'un coşkunluğundan uzak bir mizaca sahiptir. Günümüze eserleri ve mektupları kalmış olan Cüneyd'in fenafillah, marifet ve tevhid konularındaki açıklamaları,

⁸⁷ Yazıcı, Tahsin, "Sadî-i Şirazî", İA, Eskişehir 1997, C. X, s. 36; Çeltik, Halil: Ömer Ferit Kam ve Asâr ı Edebiye Tetkikatı, Ankara 1998, s. 99; İlaydın, age.

⁸⁸ Hafız Divanı, çev. Abdülbaki Gölpınarlı MEB Yay., İstanbul 1992

⁸⁹ Yazıcı, Tahsin, "Hafız", TDViA, İstanbul 1997, C. XV, s. 103

⁹⁰ Haig, T.W, "Sa'd b. Zengi", İA, İstanbul 1977, C. X, s. 28

kendisinden sonraki tasavvufi düşüncenin temellerini oluşturmuştur. Derviş kıyafeti yerine âlimlerin kıyafetlerini yeğleyen Cüneyd, "Eğer yamalı giymekle işin hallolacağını bilsem, demirden kaftan giyerdim. Fakat Allah katında itibar, hırka ve yamaya değil, belki gönül derdine ve şevkinedir" demiştir. *Risâilü'l-Cüneyd, Kitabu Duâi'l-Ervâh, Kitabü'l-Fenâ, Risâle Fi'l-Uluhiyat, Risâle Fi't-Tefsir, Risâle fi'l-Fark Beyne'l-ihlâs ve's-Sıdk Cüneyd'in eserlerindedir.*⁹¹

Hallac-ı Mansur (243/857 - 310/922): Asıl adı Ebulmugis el-Hüseyin b. Mansur el-Beyzavi'dir. Babası bir hallaç olan Mansur, 244/858 yılında İran'da Beyza'da doğmuştur. Ana tarafından sahabeden Ebu Eyüp soyundan geldiği söylenir. On iki yaşına kadar Kur'an'ı hıfz etmiş ve surelerin anlamlarını öğrenmeye çalışmıştır. Ünlü sufi Tusterî'nin müridi olan Mansur, yirmi yaşlarında Basra'ya gelmiş ve burada Amr el-Mekkî adlı bir sufînin eliyle hırka giyip evlenmiştir. Cüneyd ile görüşmek üzere Bağdat'a gitmiş ve orada Sünniliğe bağlı bir riyazetçi olarak hayatını sürdürmüştür. Hacca gittikten sonra kendisine Hallacü'l-esrar lâkabı verilmiştir. Horasan, Hindistan ve Türkistan'ı dolaşmış, bu arada "Ene'l-Hak" dediği ve bir süre sonra da şeytan hakkındaki görüşlerini içeren *Ta'sinü'l-Ezel* ve *Mirac* adlı iki risaleyi yazdığı için idam edilmiştir.

Hayatı ve görüşleriyle tasavvuf tarihine olduğu kadar edebiyata da yansıyan Hallac, Vahdet-i şühud nazariyesi ile tanınır. Bu nazariye, kalbe yerleşmiş olan Allah'ı, sufînin kendisinden ayrı görmemesi biçiminde açıklanır. Hallac, kalbe yerleşeni maddî olarak görmekle suçlanır, oysa Hallac'a göre buradaki yerleşme cismî değil ruhîdir. İslâm tarihinde ve mutasavvıflar arasında Mansur hakkındaki kanaatler değişiktir. Kendisi, zahir âlimleri tarafından reddedilir. Mutasavvıfların bir kısmı onu makbul saymaz, bazıları da fikir beyan etmez. Çoğunluğu ise onun lehinedir. Bazıları, sırları açığa çıkardığı için onu eleştirir, sükut etmesi gerektiğini söylerler. Hallac, Batı fikir dünyasının da dikkatini çekmiş, hakkında çok eser yayımlanmıştır⁹².

Bayezid-i Bistamî (ö. 261/874): Tam adı Ebu Yezid Tayfur b. İsa el-Bistamî'dir. Temsil ettiği anlayışta vecd ve manevî sarhoşluğa önem verilir. Tasavvuf tarihinde sistemli bir görüşten ziyade, şathiye denen manevî sarhoşluk ve vecd halindeyken söylediği sözlerle ün yapmıştır.

Hayatı üzerinde fazla bilgi bulunmayan Bistamî, ümmî bir şeyhin oğludur. Gençliğinde Hanefî fıkhı okuduğu bilinmektedir. Bazı tasavvuf kitaplarında adına

⁹¹ Geniş bilgi için bk. Ateş, Süleyman, Cüneyd-i Bağdadi Hayatı, Eserleri ve Mektupları, İstanbul 1970, Corbin, Henry, İslâm Felsefesi Tarihi, çev. Hüseyin Hatemî, İletişim Yay., İstanbul 1994, s. 341; Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarikatler, MÜ İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1997, s. 77; Bursalı, Mustafa Necati, İstanbul ve Anadolu Evliyaları, Tuğra Yay., İstanbul 1990, s. 132

⁹² Geniş bilgi için bk. Corbin, age., s. 345; Öztürk, Yaşar Nuri, Hallac-ı Mansur ve Eseri, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1997; Massignon, Louis, "Hallac", İA, İstanbul 1977, C. V / 1, s. 167-170; Gölpınarlı, Abdülbaki, 100 Soruda Tasavvuf, Gerçek Yay, İstanbul 1985, s. 51-52; Eraydın, age., s. 252.

bağlı olarak Tayfuriyye diye bilinen bir akım üzerinde durulmaktadır. Kur'an ve hadislere değer verilmesini, bunların maddî kerametlerden üstün tutulmasını öğütleyen Bistami'den, manevî çevrelerde her zaman hatırlanan görüşler ve öğütler kalmıştır⁹³.

Tüsterî (203/818- 283/896): Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah el-Tusterî, IX. yüzyıl İslâm âleminin en tanınmış sufilerindendir. İran'ın Ehvaz bölgesindeki Tuster şehrinde doğmuştur. Küçük yaşta Kur'an'ı hıfz etmiş, aynı yıllarda zühd ve takvada derinleşmiştir. Riyazat ilminde zamanının tek ismi sayılır. Zühd ve tasavvuf yolundaki ilk hocasının dayısı İbn-i Sevvar olduğu rivayet edilir. Daha sonra da Sevri, Ebu Amr, Malik b. Dinar ve Maruf el-Kerhî'nin de hocalık ettiği kaydedilir. Zühd ve tasavvuftaki derinliği yüzünden kendisine birtakım kerametler de yakıştırılmıştır. Eldeki kaynaklar onun, öğrencisi İbn Salim tarafından kurulan Salimiye tarikatini aracılığıyla görüşlerini sürdürdüğü kaydedilir. Bugün elimizde basılı bir tefsiri ile çok sayıda yazma eseri, kendisinin ilmi ve kişiliği hakkında bilgiler verir⁹⁴.

Yusuf Hemedanî (440/1049-535/1140): Ebu Yakub Yusuf b. Eyyub el-Hemedanî, Ahmed Yesevî'nin şeyhi ve hocasıdır. Bağdat'ta usul-i fıkıh okumuş, Semerkand ve İsfahan'da hadis tahsil etmiştir. Sufiyane mizacı dolayısıyla ilim yolunu bırakmış ve ünlü şeyh Ebu Ali Farmedî'ye intisab etmiştir. Tasavvufi feyz aldıktan sonra Merv'e yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.

Mezhep olarak İmam-ı Azam'a bağlı olan Hemedanî, Nizamiye Medreseleri'nde İslâm âleminin dört bir yanından gelen topluluklara vaaz vermiş, ilk Türk tarikatini olan Yesevîliğin kurucusu Ahmed Yesevî'nin de hocalığını yapmıştır⁹⁵.

Ma'ruf Kerhî (ö. 200/815): Tam adı Ebu Mahfuz Ma'ruf b. Firuzan'dır. Bağdat'ın Kerh mahallesinden olduğu için "Kerhî" lakabıyla anılır. Ailesi Hristiyan olduğu için onu Hristiyan mektebine gönderirler. Bir gün evden kaçar ve Müslüman olur. Anne ve babasının da Müslüman olmasını sağlayan Kerhî, tasavvuf yoluna girmiş zühd, şeriat, takva ve sünnete bağlılığıyla şöhret bulmuştur. Davud-ı Tai'ye yetişmiş, ondan feyz almıştır. Serî-i Sakatî'nin üstadıdır. Ali b. Musa Rıza'ya intisab eden Kerhî, edebiyatta menkıbeleriyle anılır. Kabri Bağdat'tadır⁹⁶.

Hüseyin Baykara (842/1438 - 913/1507): Timur'un torunu olan Hüseyin Baykara, Horasan çevresinde XV. yüzyılın hükümdar şairidir. Bu yüzyılın ikinci yarısında başşehri Herat olmak üzere Horasan, Sistan, Belh ve Harezm bölgelerinde, yarım yüzyılı aşkın bir hakimiyet ve medeniyet kurmuştur. Devrin en ünlü âlim ve

⁹³ Geniş bilgi için bk. Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi, İstanbul 1985; Gölpınarlı, Abdülbaki, 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler, İstanbul 1969, s. 47; Corbin, age., s. 348; Eraydın, age., s. 73; Bursalı, age., s. 11

⁹⁴ Kuşeyri, Tasavvufun İlkeleri, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1978; İslâm Âlimleri Ans., Türkiye Gazetesi Yay., C. III, s. 291; Tarikatler Ans., Milliyet Yay., İstanbul 1991, s. 404

⁹⁵ Köprülü, M. Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1991; Eraydın, age., s. 323

⁹⁶ Eraydın, age., s. 67; Bursalı, age., s. 150

şairlerini sarayı çevresinde toplayarak tarihte "Baykara Meclisleri" diye bilinen akademik toplantılar tertiplemiştir. Kendisinin de Hüseyinî mahlâsıyla Türkçe ve Farsça şiirleri vardır⁹⁷.

Abdullah Ensari (Herat, 386/941 - Herat, 481/1034): Şeyh Ebu İsmail b. Ebu Mansur b. Ebu Eyyub. Zamanın âlim ve şeyhlerindendir. Küçük yaşta irticalen şiir söylemiş, hafızasının gücü ve zenginliğiyle meşhur olmuştur. İmam Buhari'nin ve birçok âlimin, kendisinden ilim öğrendiği Ensari, fıkıh ilminin de derin bir âlimidir. Basra şehrinde kadılık yapmıştır. Molla Camî'nin *Nefahatü'l-üns*'ünde daima 'Şeyhülislâm' lâkabıyla anılan Ensari'nin en ünlü eseri *Risaletü fi'l-Vakf*'tir.

Serî-i Sakatî (ö. 250/867): Ebulhasan Serî b. Muğallisü'l-Sakatî, Maruf-ı Kerhî'nin öğrencisi, Cüneyd-i Bağdatî'nin dayısı ve üstadı, zamanın en ünlü mutasavvıflarından ve Bağdat'ın ileri gelenlerindendir. Bağdat'ta Tevhid hakkında söz söyleyenlerin ilki olduğu söylenir. Sakatî ilim, edep, emanet ve iffetin insanların kadrini yükselten hasletler olduğunu söyler. Sünnete tâbi olarak yerine getirilen ibadetin, az da olsa, bid'atlere bağlı olarak yapılandan daha hayırlı olacağını; takva ile olan amelin asla küçümsenmeyeceğini ifade ederek, sünnet ve zühd yolunun önemini belirtmiştir⁹⁸.

Ebu Haşim (ö.163/779): Şam'da ilk zaviyeyi açan ve tasavvufu meslek olarak ilk defa telkin eden Küfeli meşhur sufidir. Süfî ünvanı da ilk defa Ebu Hâşim'e verilmiştir⁹⁹.

Zünnun-ı Mısri (ö. Mısır, 245/858): Ebulfeyz Zünnun-ı Mısri Sevban b. İbrahim. Mısır yakınlarında İhmin kasabasında doğdu. Malik b. Enes'in talebesi olmuş, fıkıh okumuştur. Molla Camî'nin rivayetine göre tasavvuf hakkında söz söyleyenlerin ilkidir. Zünnun'a göre ibadetin anahtarı tefekkür; heva ve hevesin alâmeti de şehvete uymaktır. Ona göre halk da iki çeşittir: Bir kısmı amel eder ve Allah için amel ettiklerini zannederler. Gerçekte bunlar kendileri için amel ederler. Bu gibilerin arzu ve hevesleri dünyadan kesilmiş bile olsa, neticede yine sevap kazanma arzusuyla ibadet etmiş olurlar. Diğerleri ise sırf Hakk'ın emrine ta'zim maksadıyla yaparlar.

Her söz başında Allah sevgisini, kin taşımamayı, Kur'an'a uymayı ve sapkınlıktan korkmayı tavsiye eden Mısri, zamanın en yüksek âlim ve zahitlerindendir¹⁰⁰.

⁹⁷ Banarlı, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB Yay., İstanbul 1987, C. I, s. 423; Onay, Ahmet Talât, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Ankara 1992

⁹⁸ Eraydın, age., s. 69

⁹⁹ Banarlı, age., s. 117; Gölpinarlı, 100 Soruda Tasavvuf, s. 21

¹⁰⁰ Eraydın, age., s. 65; Bursalı, age., s. 60

Fuzayl İyâz (ö. 187/803): Horasan'ın Merv şehrinde doğmuş, gençliğinde bir cariyeye âşık olmuş ve bu aşkın tesiriyle kendisini tasavvufa vermiştir. Mekke'ye giderek hayatının sonuna kadar orada kalmıştır¹⁰¹.

Şibli (ö. 334/945): Ebu Bekir Dülef b. Hacder el-Şibli. Bağdat'ta doğmuş ve orada yetişmiştir. Vaktinin ulularından âlim ve zarif bir sufidir. Cüneyd ve çağdaşı olan sufilerle görüşmüş, sohbetlerinde bulunmuştur. Maliki mezhebine bağlı olan Şibli 334/945'te Bağdat'ta vefat etmiştir¹⁰².

Ebu Said Harraz (ö. 268/ 881): Ebu Said İsa el-Harraz. Bağdatlıdır. Zünnun, Ubeyd, Seri-i Sakatî gibi sufilerle bir arada bulunmuştur. Muhammed b. Mensur Tuki'nin talebesidir. Dört kitap yazmış olan Harraz'ın en meşhur eseri Kitabü's-Sırr'dır. "Zahire uygun olmayan her batın batıdır" sözü meşhurdur¹⁰³.

Hüseyn Nuri (ö. 295/907): Ebu el-Hasan Ahmed b. Muhammed el-Nuri. İbn Begavî diye tanınır. Bağdat'ta doğmuş ve orada yetişmiştir. Cüneyd-i Bağdadî'nin arkadaşlarından olup Seri-i Sakatî, İbni Ebulhavarî, Zünnun-ı Mısrî, Ali Kassab gibi zatlarla görüşmüş ve onlardan ilim öğrenmiştir. Kendisinden sonraki âlimler ona Emirü'l-Kulub ünvanını vermişlerdir. Tasavvufu "Nefsin bütün isteklerini terk etmektir" diye tanımlar¹⁰⁴.

Vasitî (ö. Merv, 320/932): Ebu Bekir Muhammed b. Musa el-Vasitî. Horasan'ın Merv şehrinde doğmuştur. Zamanının en yüksek âlimlerinden olup Cüneyd ile Nuri'nin dostudur. "Havf u reca, insanları kötü hareketlerden çeviren iki dizgindir" sözü meşhurdur¹⁰⁵.

Ebu Hasan Kuşenci (ö. 348/959): Ebu el-Hasan Ali b. Ahmet b. Sebl el-Kuşenci Horasan yiğitlerindedir ". İmanın başı sonuna bağlıdır" sözü onundur¹⁰⁶.

Ebu Ali Dekkak (ö. Nişabur, 404/1013): Ebu Ali Hasan b. Muhammed el-Dekkek Nişaburlu olup asrının en önde gelen sufilerindedir. Meşhur *Risale-i Kuşeyri* sahibi Ebu el-Kasım Kuşeyri, Dekkak'ın öğrencisi ve damadı olmuştur¹⁰⁷.

Seyh Ebu el-Hasan Hırkanî (ö. 425/1034): Zamanın büyük mutasavvıflarından, adı Cafer oğlu Ali'dir. Bistam'ın Hırkan kasabasında doğmuş, Bayezid-i Bistami'nin ruhaniyetinden istifade ederek kemale ermiştir. Zamanının kutbu olan Hırkanî'nin, *Beşaretname* ve Türkçeye de tercüme edilen *Esrarü's-Süluk* adlı eserleri vardır¹⁰⁸.

¹⁰¹ Molla Camî, Baharistan, çev. M. Nuri Gençosman, MEB Yay., İstanbul 1990, s. 19

¹⁰² Abdülkerim Kuşeyri, Kuşeyri Risalesi, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1978, s. 122-123 ; İz, Mahir, Tasavvuf, İstanbul 1969, s. 126; Bursalı, age., s. 141

¹⁰³ İslâm Âlimleri Ans., C. III, s. 159

¹⁰⁴ age., C. III, s. 154

¹⁰⁵ Molla Camî, age., s. 28

¹⁰⁶ age., s. 29

¹⁰⁷ age., s. 30

¹⁰⁸ İslâm Âlimleri Ans., C. V, s. 39

Ebu Said Ebu el-Hayr (ö. 440/1048): Horasan'da yetişen en büyük sufilerden olup Melâmiyye zümresinin başında gelir. Ebu Abdullah Husri'den fıkıh ilmi öğrenmiş, onun ölümünden sonra ilim öğrenmek için on sene Merv şehrinde kalmıştır. Tasavvufta olduğu kadar şiirde de ilerlemiştir. İran'da tasavvufi şiir yazan ilk şair sayılmakla beraber, rubai tarzının da müessisi ve üstadı olmuştur. 92 rubaisi Ete tarafından manzum olarak Almancaya tercüme edilmiştir¹⁰⁹.

Rüveym (ö. 303/915): Ebu Muhammed Rüveym b. Ahmed. Bağdatlı sufilerdendir." Halk tabakasıyla düşüp kalkmak, sufilerle beraber bulunmaktan daha tehlikesizdir. Çünkü halk mevcut gelenekleriyle hareket eder. Halbuki sufiler hakikat erenleridir. Halk, nizam ve şeriatın dış yüzünü arar, sufiler ise gerçeği ve takvayı ister. Sufilerle oturup da bir şeye muhalif kalan ve iç yüzünü araştırmayanların imanları sarsılır" demiştir¹¹⁰.

Bişr-i Hafî (ö. Bağdat, 227/842): Ebunasr Bişr b. Hars el-Hafî. Aslı Mervlidir. Bağdat'a yaşamış ve orada vefat etmiştir. Zamanın sufilerinden olan Hafî, dünya sevgisiyle yapılan ibadetlerin riyâdan uzak olamayacağını belirterek, Allah'ın riyasız kalplere tecellî edeceğini ifade etmiştir¹¹¹.

Şakik-i Belhî (ö. 164/780): Ebu Ali Şakik b. İbrahim el-Belhî. Horasan sufilerindendir. *Kelâm fi't-Tevekkül* adlı eserin sahibidir. Meşhur sufi İbrahim Edhem'in dostu ve Hatem el-Asam'ın üstadıdır. Şehit olarak vefat eden Belhî'nin kabri Horasan civarında Hatlan'dadır. Belhî'ye göre, Allah kendisine itaat eden kimseyi ölümünde ihya eder; asi olanı da hayatında öldürür¹¹².

Yusuf b. Hüseyin el-Razî (ö. 304/916): Rey şeyhi olup dönemin en büyük sufilerindendir. Âlim ve edip bir şahsiyettir. Zünnun-ı Mısrî, Nahşepî Ebu Türab, Ebu Said el-Harraz ile görüşmüş olan Razi'nin Cüneyd-i Bağdatî'ye yazdığı mektupta "Allah sana nefsinin tadını tattırmasın, bir kere bu tadı aldın mı, ebediyete kadar hayır zevki duymazsın" dediği bilinmektedir¹¹³.

Ebu el-Hüseyin Sümün b. Hamza (ö.297/910'dan önce): Seri Ebu Ahmed ve Ali el-Kassab gibi büyük sufilerin dostudur. Zarif ve şair bir zattır.¹¹⁴

Ebu İshak İbrahim b. Ahmedü'l-Havvas (ö. Rey, 291/904): Büyük sufilerden Cüneyd ve Nuri, Havvas'ın arkadaşlarındandır. Tevekkül ve riyazette büyük mevkii

¹⁰⁹ age., C. III, s. 86. Geniş bilgi için bk. Gölpinarlı, Abdülbaki, Melâmilik ve Melâmiler, İstanbul 1931

¹¹⁰ Kuşeyri, Tasavvufun İlkeleri, s. 87; Molla Camî, age., s. 33

¹¹¹ Eraydın, age., s. 70; Bursalı, age., s. 158

¹¹² Kuşeyri, age., s. 63; Eraydın, age., s. 71; İslâm Âlimleri Ans., C. III, s. 7

¹¹³ Molla Camî, age., s. 36

¹¹⁴ age., s. 37; Kuşeyri, age., s. 90

vardır. "İlim, çok bilmekten ibaret değildir. Âlim bilgisine inanan, onu kullanan ve ilmin gidişine uyan kimsedir; isterse bilgisi az olsun" dediği bilinmektedir¹¹⁵.

Ebu Bekir Varrak: Ebu Bekir Varrak Muhammed b. Abdülhakim. Belh'te yetişmiş bir sufi olup riyazata dair eserleri vardır. Zamanında Müeddib-i Evliya ünvanıyla meşhur olmuştur. "Dünya peşinde koşanların yanında ilim ve marifetten bahseden kimse ârif değildir" sözü ona aittir¹¹⁶.

Rudbarî (ö. Mısır, 322/934): Ebu Ali Ahmed b. Muhammed el-Rudbarî. Bağdatlıdır. Cüneyd ve Nuri ile görüşmüş, âlim ve zarif sufilerdendir. Bağdat'tan Mısır'a giderek orada yerleşmiş ve yine orada vefat etmiştir¹¹⁷.

Kassab: Şeyh Ebul-Abbas Kassab Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerim. Âmil'de bir kasabın oğludur. Ümmî olmakla beraber yüksek fikir ve nazar sahibi sufilerdendir. Âmil ve Taberistan şeyhi olup Abdullah Ensari'nin çağdaşdır. Muhammed b. Abdullah el-Taberî'nin müridi olan Kassab'ın doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir¹¹⁸.

Hasrî (ö. Bağdat, 371/981): Ebul-Hasan Ali b. İbrahim el-Hasrî. Basralı olup Bağdat'a yerleşmiştir. Hâli ve lisanı garip sufilerdendir, Şibli'ye intisap etmiştir. "Hakikatten bir şeyi iddia eden onu yalanlamış olur" sözü meşhurdur¹¹⁹.

Hoca Abdülhalik Gucdevanî: Hemedanlı Hoca Yusuf'un çağdaşdır. Gucdevan'da zamanın büyük sofelerinden biri olmuştur. Babası Malatyalı olan Gucdevanî, bilinmeyen bir tarihte Gucdevan'da ölmüştür¹²⁰.

Hoca Ali Râmitenî (ö. 715/1315): Hacı-i Azizan ve Pir-i Nessac isimleriyle meşhurdur. Sufiler arasında 'Azizan' denen erenler bu zatın halifeleridir. Mânevî ve maddî ilimlerde kemâle ermiş, zamanın büyük âlim ve yol göstericilerinden olmuştur. Râmitenî, Silsile-i Aliyye denen büyüklerin teşkil ettiği Hak yolu zincirinin on ikinci halkası olma şerefine nail olmuş, helâl lokma kazanmak için dokumacılık yapmıştır. Keramet sahibi bir zât olan Râmitenî, Mevlâna'nın iltifatına mazhar olmuş, yüz otuz yaşında Harezmi şehrinde ölmüştür¹²¹.

Hacı Muhammed Bahaüddin Nakşibend (718/1318-791/1389): Nakşibendiyye tarikatının kurucusu ve Hz. Ebu Bekir'e dayanan silsilenin on altıncı pîridir. Buharalı bir Türk olan bu zat, doğuda ve batıda tanınmış sufilerdendir. Vaazlarını ve öğütlerini ihtiva eden *Hayatname* adlı bir manzumesiyle *Delil-i Aşıkân* adında tasavvufa ait bir

¹¹⁵ Kuşeyrî, age., s. 98

¹¹⁶ İslâm Alimleri Ans., C. III, s. 137

¹¹⁷ Kuşeyrî, age., s. 106; Molla Camî, age., s. 40

¹¹⁸ Molla Camî, age., s. 41

¹¹⁹ age., s. 41

¹²⁰ Köprülü, age., s. 65; Molla Camî, age., s. 43

¹²¹ İslâm Alimleri Ans., C. X, s. 7

eseri vardır. Buhara'da vefat eden Bahaüddin Nakşibend'in türbesi Kasr-ı Arifan'dadır¹²².

İskender: M.Ö. 356 yılında doğmuştur. Makedonya kralı II. Philippos ile Epirus prensesi Olympias'ın oğludur. Aristoteles'ten ders almış, babasının ölümü üzerine yirmi yaşında Makedonlar'ın başına geçmiştir. Fetihleriyle meşhur olan hükümdar, saltanat sürdüğü on üç sene içinde sınırları Libya'dan Pencap'a kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmuş, M.Ö. 323'te ölmüştür¹²³.

Feridun: Cemşid sülâlesinden olup adaletiyle meşhur İran destan kahramanıdır¹²⁴.

Abdullah b. Muknî: İran Mecusîlerinden iken ilk Abbâsî halifesi zamanında Müslüman olmuş, sonradan birtakım garip fikirlere sapmıştır. Bu düşünceleri yüzünden öldürülmüştür. *Kelile ve Dimne*'yi Arapçaya çeviren Muknî'dir¹²⁵.

Hz. Nuh: Hz. İdris'ten sonra insanların doğru yoldan ayrılıp isyan etmesi, Hz. Nuh'un ikazlarını dinlememesi üzerine Allah, Hz. Nuh'a büyük bir gemi inşa etmesini emretmiştir. Gemiyi bitirdikten sonra Hz. Nuh kendisine iman edenleri ve türlerinin devamı için her hayvandan birer çifti gemiye almıştır. Tufanın kopması ile birlikte asiler yok olurken gemidekiler kurtulmuş, âlem yeni bir hâl almıştır. Bu olaydan sonra, insanlar Hz. Nuh'un üç oğlundan üremiş, onun için de Hz. Nuh'a "ikinci Âdem" denmiştir¹²⁶.

Nuşirevan: İran'ın Sasâniyân sülâlesinden, adaletiyle ün salmış bir hükümdardır. M.S. 531-579 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Akıllı, tedbirli, dirayetli, hayırsever, sanat ve kültüre hizmet eden bir padişahdır¹²⁷.

Büzürçmihr: Sasânilerden Nuşirevân'ın veziridir.

Haccac (ö. 96/714): Emevîlerden Mervan oğlu Abdülmelik zamanının ünlü komutanlarından. Meşhur zalimlerden olmasına rağmen ilme hürmeti vardır. Kur'an'ın harekelenmesine ilk defa delâlet eden kişidir. Edebiyatta zalimlikle anılır¹²⁸.

¹²² Geniş bilgi için bk. Şapolyo, Enver Behnan, Mezhepler ve Tarikatler Tarihi, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1964, s. 149; Kara, Mustafa, Bursa'da Tarikatler ve Tekkeler I-II, Uludağ Yay. Bursa 1990, C. I, s. 24; Gölpinarlı, Abdülbaki, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 215; Öztürk, Yaşar Nuri, Tasavvufun Ruhu ve Tarikatler, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1997, s. 286; Bursalı, age., s. 41

¹²³ Geniş bilgi için bk. Pala, İskender: "İskender mi Zülkarneyn mi?", İÜ Edebiyat Fakültesi TDED, İstanbul 1993, C. XXVI, s. 117-146; a. mlf., Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 260; Onay, age., s. 221

¹²⁴ Levend, Ağah Sırrı, Divan Edebiyatı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 157

¹²⁵ Molla Camî, age., s. 55

¹²⁶ Geniş bilgi için bk. Levend, age., s. 109; Pala, age., s. 392; Aydemir, Abdullah, İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler, TDV Yay., İstanbul 1990, s. 47

¹²⁷ Pala, age., s. 393

¹²⁸ age., s. 199

6. Şerh-î Baharistan'daki Bazı Tasavvufî Unsurlar¹²⁹:

Adem: Masıva, zulmet, şer, batıl, çirkin.

Âh: Nida, âşığının iç âlemindeki ateşin ve elemin sesli ifadesi.

Aşk: Sevginin son mertebesi, sevginin insnı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi. Sufiler genellikle sevgiyi kategorilere ayırır, son mertebeye de aşkı koyarlar. Aşk, sevginin en mükemmel şekli sayarlar.

Büt: Nefis, insanı kötülüğe sürükleyen nefis.

Cemal: Âşığının ısrarlı rağbeti ve talebi üzerine maşuğun kemalleri izhar etmesi.

Cezbe: ilâhî inayetin gereği olarak Allah'ın, kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bağışlayıp, çabası olmaksızın onu kendisine yaklaştırması.

Cünun: Hak âşıklarının Hak'tan başka hiçbir şeyle meşgul olmamaları, ilâhî aşk ile sermest olmaları, deli olmadıkları halde deli gibi görünmeleri.

Dest: Kudret sıfatı, bütün kemal sıfatlarının hâsıl olması ve bunların hepsine hâkim olunması.

Dil: Sırlar hazinesi, ilâhî kemâlin ve cemalin en güzel tecelli ettiği yer.

Dür: İtaat etmek, boyun eğmek.

Firak: Vahdet makamından uzak kalmak.

Gevher: Manalar ve ilâhî sıfatlar.

Havf: Allah, Allah'ın gazabı ve cehennem korkusu. Kimi cehennemden ve oradaki azaptan, kimi Allah'ın gazabından, kimi de Allah'ın zatından korkar. Allah'ın zatından korkmak âşıkın maşukunu üzmesinden korkması gibidir. Âriflerin korkusu böyledir. Avam ve halk ise cehenneme girmek veya cennete girememekten korkar. Havf, Allah'ın halkı ibadete ve iyi işlere sevk etmek için kullandığı bir kamçıdır,

Hayat: Sâliki dünya bağlarından ve nefsanî arzulardan koparan kutsal ve ilâhî nurun tecelli etmesi.

Hayret: Kalbe gelen bir tecelli sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez duruma gelmesi. Hayret ya delilde ya da medlulde olur. Allah'ın varlığını ispatlayan delilde hayrete düşmek zındıklıktır. Medlulde yani delille varılan Hakk'ın tecellilerini temâşâda hayrete düşmek sıddıklıktır.

Heva-heves: Nefsin tabiatın gereğine meyiletmesi, süflî cihete yönelip ulvî cihetten yüz çevirmesi.

Hırka giyme: Bir mürid adayı belli bir hazırlık döneminden sonra lâıyk görülürse tekkede yapılan bir törenle ona hırka giydirilir. Hırka giyen; şeyhin müridi, tarikat mensubu ve diğer müritlerin kardeşi olur.

¹²⁹ Tasavvufî unsurlar hakkında geniş bilgi için bk. Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul 1991 Ayrıca bk. Gölpinarlı, Abdülbaki, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul 1977

Kesret-vahdet: Bir olan Allah'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli edip çokluk hâlinde görünmesi kesret, bir çokluğun hakikî bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak sadece Hakk'ı görmeye vahdet denir.

Lâl: Dervişin gönlü.

Leb: Kelâm, söz. Sevgilinin sözü ve bunun içerdiği mesaj. Kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan lâtife, cism-i lâtif. Nefs, kişinin en büyük düşmanıdır, onu kırmak gerekir. Bunun için de riyâzet yapılır, çile çıkarılır.

Maşuk: Allah.

Mey: Aşkın galebe çalması, heyecanı ve coşkusu. Bu hâlde kemal ehli amellerini aksatmaz.

Mürit: Tarikate giren ve şeyhe bağlanan derviş, bende; efendisi olan şeyhin kulu.

Mürşit: Sırat-ı müstakimi gösteren, dalâletten önce hak yola ileten.

Nale: Münacat, Hakk' a yakarma.

Perde: Hak ile kulu ayıran engel, âşığı maşuğundan ayıran hususlar.

Raks: Sema, deveran. Topluca zikir yapılır ve ilahiler okunurken bir halka oluşturan dervişlerin otururken veya ayakta yaptıkları ritmik hareketler.

Reca: Kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesinden rahatlık ve ferahlık duyması. İnsanın Allah'ın azabına veya gazabına maruz kalabileceğini düşünmesi havfa, lutfuna ve nimetine nail olabileceğini düşünmesi recaya sebep olur. Sufi, havf ve reca arasında yaşar; cehennemden korkar, cennete girmeyi ümit eder. Ümit kesme hâli haramdır. Kimi Allah'tan sevap almayı, kimi de ilâhî didar ve cemali temaşa etmeyi ümit eder.

Renk: Beşeri bağlar, ilişkiler ve âdetler.

Şeyh: Taliplere rehberlik etmek ve onları irşat etmek ehliyetine sahip olan insan-ı kamil, rehber, mürşit.

Tarikat: Hakk'a ermek için tutulan, birtakım kuralları ve ayinleri bulunan yol. Mutasavvıflara göre tüm insanlar, hatta bütün yaratıkların nefesleri sayısınca Allah'a yol gider.

Ucb: Kişinin sahip olduğu amel, maharet, sanat, mal, makam, güzellik, ilim gibi nimetleri çok büyük ve önemli görerek bunların gerçek sahibinin Hak olduğunu unutmaması, kendine bağlaması.

Vecd: Haktan gelen tecellilerdir. Vecd-i mülk ve vecd-i lika olmak üzere ikiye ayrılır. Vecd-i mülk: Sâliki bulan ve ona hâkim olan her vecddir Vecd-i lika: Sâlikin bulunduğu vecddir.

Vücut: a.En mükemmel anlamdaki vecd hâli, Hakk'ı bulma, erme. b.Varlık, insanın kendinden bir varlık görmesi, kibir.

Zulmet: Madde, maddî âlem, günah, karanlık.

D. ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN NÜSHALARI

1. Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp., Genel no. 1242 Müstensih:
Mahmud b. Ali, İstinsah tarihi 1051/1641, 132 vr., Nesih
2. Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp. Haraççioğlu no. 942, 74 vr., Talik
3. Süleymaniye Ktp., İzmir no. 60714, Nesih
4. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar no. 110978, Talik
5. Süleymaniye Ktp., Kadızade Mehmed no. 66595, Talik, 152 s.
6. Süleymaniye Ktp., Serez no. 90902, Müstensih: İbrahim b. Veli, 128 s., Talik
7. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi no. 47054, 100 s. Talik
8. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi no. 44523, Müstensih: Hızır b. Mustafa, 40 s., Talik
9. Süleymaniye Ktp., Lala İsmail no. 70875, 184 s., Talik
10. Süleymaniye Ktp., Antalya Tekelioğlu no. 2529, 116 s., Nesih
11. Süleymaniye Ktp., Servili, no. 91412, 131 s., Rika
12. Süleymaniye Ktp., Carullah, no. 15184, 146 s., Talik
13. Süleymaniye Genel Ktp. Halet Efendi no. 50488, Müstensih: Hasan b. Mustafa, 185 s., Talik
14. Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt no. 5606, 125 s., Talik
15. Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt no. 496, 139+3 s., Nesih
16. Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt, no. 5605, 145 s., Divanî
17. Köprülü Ktp. Mehmet Asım Bey no. 4620, 191 s., Talik
18. Köprülü Ktp. Mehmet Asım Bey no. 4621, Müstensih: Osman b. Hasan, 146 s., Talik
19. Türk Dil Kurumu Ktp., no. 80
20. Türk Dil Kurumu Ktp., no. 67
21. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp., no. 14779, 126 vr., Nesih
22. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. no. 1477, 11 vr., Nesih
23. Edirne Selimiye Yazmaları, no. 1373
24. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Ktp. no. 636, Müstensih: Hasan b. İlyas, 219 s., Nesih,
25. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine Kitaplığı no. 2203, 143 s., Talik
26. Koca Ragıp Paşa Ktp., no. 1628, Müstensih: Muharrem b. Mürsel, 5+101s., Rika
27. Mevlâna Müzesi no. 628, 127 s., Talik
28. Antalya Tekeli no. 9249, 17 s., Nesih
29. Hacı Selim Ağa Ktp., Kemankeş no. 4376, 211 s., Talik

SONUÇ

Dilin canlı olma özelliği, onun zaman içinde değişip gelişmesine; bu değişiklik de eski metinlerin yeni kuşaklar tarafından güç anlaşılır hâle gelmesine yol açmıştır. Bu güçlüğü aşma çabası ise şerhi gerekli kılan etkenlerdendir.

Edebiyatımızdaki şerh geleneği, Arap ve Fars dillerinde yazılmış eserlerin Türk okuyucusu tarafından daha iyi anlaşılması ihtiyacından doğup gelişmiş, yine bu dillerde kaleme alınan dini-tasavvufî eserler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Nesiller arası kültürel bağın sağlanmasında köprü vazifesi gören şerhler, ait olduğu dilin tarihî süreç içerisindeki değişim ve gelişimini gösterdiği gibi; şarihin vâkıf olduğu ve eserini vücuda getirirken istifade ettiği birtakım ilmi unsurları da beraberinde geleceğe taşımaktadır.

Çalışma konumuz olan *Şerh-i Baharistan* da yazıldığı dönemde kullanılan Türkçenin dil özelliklerini yansıtmasının yanı sıra ihtiva ettiği bilgiler, toplumun gelenek ve göreneklerine ilişkin atıflar ve bazı beşerî ilimlere ait açıklamalarla tarih süzgecinden geçirdiği ışık demetini günümüz ilim, kültür ve edebiyat dünyasına yansıtmaktadır.

Şerh-i Baharistan, III. Murad döneminde Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulmuştur. III. Murad'ın tahta çıkışı 982/1574, Sokullu'nun vefatı da 987/1579 olduğuna göre eserin bu tarihler arasında tamamlandığı düşünülebilir.

Eserde her kelimenin tek tek şerhine gerek duyulmamış, genellikle konunun özünü verecek biçimde bir şerh metodu takip edilmiştir. Manzum kısımlar çoğunlukla mısra mısra, seyrek olarak da kelimeler hâlinde tercüme edilip açıklanmış; mensur kısımlar da yerine göre cümle, kelime ve kelime grupları hâlinde şerh edilmiştir.

Bunların yanında yer yer kelimelerin etimolojik ve semantik yapılarına inilip zaman içinde yüklenmiş oldukları anlamlar, metnin içinde taşıdıkları anlamlar ve Türkçe, Arapça, Farsça gramer kurallarına göre çeşitli değişikliklerle yüklenebilecekleri diğer anlamlar da belirtilip her üç dilin özelliklerine ışık tutulmuştur. Bunlar da şarihin söz konusu dillere vukufiyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Şem'i, Baharistan'ı şerh ederken sık sık iktibaslar yapmış; Sadî ve Hafız'ın şiirleri, ayetler, hadisler, kelâm-ı kibarlar ve kendisine ait beyitlerle eserini yoğurarak edebî bir anlatım sergilemiştir. Ayet, hadis, kelâm-ı kibarların yanında yer yer dinî ve

tasavvufi açıklamalarda bulunması, açıklayıcı bilgiler vermesi, şarihin edebî gücünün yanı sıra bu konularda da hayli birikim sahibi olduğunu göstermektedir.

Şerh-i Baharistan'da "işba" kelimesinin açıklanmasıyla bir edebî bilgi sunulurken, diğer taraftan "râh-âverd" kelimesinin şerhiyle eski bir geleneğin açıklanıyor olması, eserin ne derece geniş bir açıdan okuyucuyu aydınlattığını göstermektedir. Bu geniş perspektifin motifleri arasında diğer beşerî ilimlere de yer yok değildir. *Şerh-i Baharistan*'dan, "filozof" kelimesinin şerhiyle, kullanıldığı süreçteki anlam etkileşimleri ve bu etkileşimlerin hangi yollarla gerçekleştiği konusunda verilen bilgiler semantik ilmine; "bâz-ı sefid" kelimesinin şerhiyle, bildiğimiz akdoğan kuşunun tanıtılması zooloji ilmine; "gülbin" kelimesinin şerhiyle de botanik ilmine ve bu alanlardaki araştırmalara yeni ışıklar tutulmaktadır.

Bu çalışmadan elde ettiğimiz önemli bir sonuç da eserin şarihi ile ilgilidir. *Şerh-i Baharistan*, *Şerh-i Gülistan*, *Şerh-i Bostan*, *Şerh-i Pend-i Attar* gibi Farsça eserlere yazılan şerhlerin şarihi olarak Prizrenli Şem'i gösterilmektedir. Esrar Dede Tezkiresi'nde her iki Şem'i'nin aynı kişi olarak verilmesiyle başlayan bu durum günümüze kadar gelmiş ve günümüz kaynaklarının birçoğunda da aynı şekilde yerini almıştır. Oysa aynı dönemde yaşamış bir şair olan Prizrenli Şem'i ile söz konusu eserlerin şarihi olan Şem'i farklı kişilerdir. Şerhleriyle tanınan Şem'i Prizrenli değildir. III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde yaşamış ve şerhleriyle ün yapmış olan Şem'i'nin hayatı hakkında yeterli bilgi de yoktur.

Bazı kaynaklarda adının Şem'ullah, baba adının Abdullah olduğu bildirilen Şem'i, hayatını ders okutmakla geçirmiş ve *Mesnevi*, *Bostan*, *Gülistan*, *Baharistan*, *Pend-i Attar* gibi pek çok esere şerh yazmıştır. Ölüm tarihi de kesin olarak bilinmeyen Şem'i, 1011/1602'de tamamladığı son eseri *Şerh-i Mahzenü'l-Esrar*'da yaşlılıktan yakınıp güçsüzlüğünü dile getirmektedir. Buna göre de vefatının bu tarihe yakın olması muhtemeldir.

Şem'i'nin şerhlerinde kendisine ait beyitlere yer vermesi onun aynı zamanda şair olduğunu göstermektedir. *Şerh-i Baharistan*'dan anladığımıza göre edebî gücünün yanı sıra dinî, tasavvufi ve beşerî ilimlere de vâkıftır.

Şerhler, edebiyat dünyasının bakir alanlarından biridir. İnaniyoruz ki zengin muhtevasıyla birçok araştırma alanına ışık tutacak olan bu hazinelerin üzerindeki tozlar, akademik çalışmaların artmasıyla bir nebze olsun silinecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülkerim Kuşeyri: *Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1978
- Ak, Coşkun: *Muhibbî Divanı*, Ankara 1987
- _____ : *Muhibbî -Farsça Divan, metin-çeviri*, Bursa 1995
- Akar, Metin: *Su Kasidesi Şerhi*, Ankara 1994
- Ali Asgar Hikmet: *Camî Hayatı ve Eserleri*, çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul 1994
- Ali Enver: *Semahane-i Edeb*, İstanbul 1309
- Asım (Mütercim), *Burhan-ı Katı' Tercümesi*, İst. 1251
- Ateş, Ahmet: "Metin Tenkidi Hakkında" *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, 1942
- Ateş, Süleyman: *Cüneyd-i Bağdadî Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, İstanbul 1970
- Atlansoy, Kadir: *Sabayî -Sırat-ı Müstakim*, UÜ Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1987
- _____ : *Bursa Şairleri Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Bursa 1998
- Aydemir, Abdullah: *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, İstanbul 1990
- Banarlı, Nihad Sami: *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1987
- Baştürk, Şükrü: *Rüşdî, Şerh-i Dibace-i Gülistan*, UÜ Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1998
- Beyanî, Mustafa b. Carullah: *Tezkiretü's-Şuara*, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1997
- Bilgegil, Kaya: *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1989
- Bursalı Mehmed Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, C. I-II-III, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333
- Bursalı, Mustafa Necati: *İstanbul ve Anadolu Evliyalari*, İstanbul 1990
- Büyük Türk Klâsikleri*, C. I-XII, İstanbul 1988
- Corbin, Henry: *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Hüseyin Hatemî, İstanbul 1994
- Çavuşoğlu, Mehmet: "Divan Şiiri", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı*, Ankara 1986
- Çelebioğlu, Âmil: *Kanunî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul 1994
- _____ : *Türk Edebiyatı'nda Mesnevî*, İstanbul 1999
- Çeltik, Halil: *Ömer Ferit Kam ve Âsâr ı Edebiye Tetkikatı*, Ankara 1998

- Karaismailoğlu, Adnan: "Bostan ", TDViA, C. VI, İstanbul 1992
- Kınalızade Hasan Çelebi: *Tezkiretü 'ş-Şuara* I-II, haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1989
- Kocakaplan, İsa: *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, İstanbul 1992
- Kortantamer, Tunca: *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara 1993
- _____ : "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi ", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VIII, İzmir 1994
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* , Ankara 1991
- Kütükoğlu, Bekir: "III. Murad", İA, C. VIII, Eskişehir 1997
- Kütükoğlu, Mübahat: *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul 1995
- Lâtifi: *Tezkire-i Lâtifi*, İstanbul 1314
- Lâtifi Tezkiresi:*, haz. Mutafa İsen, Ankara 1990
- Levend, Ağâh Sırrı: *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, Ankara 1962
- _____ : *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1984
- M. Bahaüddin: *Yeni Türkçe Lügat*, Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul ts.
- Massignon, Louis: "Hallac ", İA, C. V/ 1, İstanbul 1977
- Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Keskin, İstanbul 1995
- Mengi, Mine: *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1994
- Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*, C. III, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1971
- Molla Camî: *Baharistan*, çev. M. Nuri Gençosman, İstanbul 1990
- Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri İstılahat-ı Edebiyye*, haz. M. A. Yekta Saraç, İst. 1996.
- Nev'izade Atâyî: *Hadayıku'l-Hakâyık fi Tekmileti'ş-Şakâyık*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989
- Okumuş, Ömer: "Camî ", TDViA, C.IV, İstanbul 1994
- Onat, Tuba: *İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Pend-i Attar'ı*, UÜ Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1998
- Onay, Ahmet Talât: *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, haz. Cemal Kurnaz, Ankara 1992
- Öçal, Şamil: "Mutlak Hakikat ve Diğerleri, Molla Camî'de Tasavvuf Felsefesi", Tasavvuf, Ağustos 1999, Yıl. 1, S. 1
- Özön, Mustafa Nihat: *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1997

- Devellioğlu, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1992
- Doğan, M. Nur: "Metin Şerhi Üzerine", *Yedi İklim Dergisi*, C. IX, S. 63, İstanbul 1995
- Downey, Fairfax: *Kanunî Sultan Süleyman*, çev. Enis Behiç Koryürek, İstanbul 1975
- Dündar, Seyhan: *Şem'i Şem'ullah'ın Şerh-i Gülistan'ı*, EÜ Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir 1998
- el-Mu'cemü'l-Müferres Kur'an Fihristi*, İstanbul 1991
- Eraydın, Selçuk: *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul 1997
- Esrar Dede: *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, Süleymaniye Ktp. Halet Ef. 109
- Ferideddin-i Attar: *Mantık al-Tayr I-II*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1990
- Fuzulî: *Hadikatü's-Süeda*, haz. Şeyma Güngör, Ankara 1987
- Gökbilgin, M. Tayyip: "Mehmed Paşa, Sokullu", *İA C. VII*, Eskişehir 1997
- Gölpınarlı, Abdülbaki: *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul 1931
- _____ : *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, İstanbul 1969
- _____ : *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977
- _____ : *100 Soruda Tasavvuf*, İstanbul 1985
- Hacı, T. W: "Sa'd b. Zengî", *İA C.X*, İstanbul 1977
- İmlâ Kılavuzu*, TDK, Ankara 1996
- İpekten, Halûk- İsen, Mustafa- Toparlı, Recep- Okçu, Naci- Karabey, Turgut: *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988
- İpekten, Halûk: *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuara Tezkireleri*, Erzurum 1988
- İsen, Mustafa: *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara 1994
- İsmail Belig, *Güldeste-i Riyaz-ı İrfan*, Bursa 1302
- İz, Fahir: *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Ankara 1996
- İz, Mahir: *Tasavvuf*, İstanbul 1969
- Kanar, Mehmet: *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul 1993
- _____ : *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1993
- Kara, Mustafa: *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I-II*, Bursa 1990-1993
- _____ : *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985
- Karahan, Abdülkadir: *Fuzulî Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*. Ankara 1995
- _____ : *Türk Kültürü ve Edebiyatı*, İstanbul 1992

- Öztahtalı, İbrahim İmran: *Lâmi'î Çelebi, Şerh-i Dibace-i Gülistan*, UU Sos. Bil. Ens., basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1997
- Öztürk, Mürsel: *Farsça Dilbilgisi*, Ankara 1988
- Öztürk, Yaşar Nuri: *Hallac-ı Mansur ve Eseri*, İstanbul 1997
- _____ : *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul 1997
- Pala, İskender: *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1990
- _____ : "İskender mi Zülkarneyn mi?" İÜ TDED, C..XXVI, İstanbul 1993
- Pekolcay, Neclâ-Sevim, Emine: *Yunus Emre Şerhleri*, Ankara 1991
- Redhouse, Sir James W.: *Turkish and English Lexicon*, İstanbul 1992
- Samarçıc, Radovan: *Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam Sokollu Mehmet Paşa*, çev. Meral Gaspıralı, İstanbul 1995
- Sadî: *Bostan*, çev.Hikmet İlaydın, İstanbul 1985
- _____ : *Gülistan*, çev. Hikmet İlaydın, İstanbul 1997
- Sehi Bey: *Tezkire-i Sehi (Heşt Behişt)*, İstanbul 1325
- _____ : *Heşt Behişt*, haz. Mustafa İsen, İstanbul 1980
- Steingass, F.: *Persian-English Dictionary*, Beyrut 1975
- Şapolyo, Enver Behnan: *Mezhepler ve Tariketler Tarihi*, İstanbul 1964
- Şemseddin Sami: *Kâmus-ı Türkî*, C.II, Dersaadet 1317
- Şem'î: *Şerh-i Baharistan*, BYEBEK Genel 1242
- _____ : *Şerh-i Baharistan*, BYEBEK Haraççı 942
- Hafız Divanı* (Şirazî), çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1992
- Şükün, Ziya: *Gencine-i Güftar Farsça-Türkçe Lügat*, İstanbul 1996
- Tarikatler Ansiklopedisi*, haz. Ahmet Güner, İstanbul 1991
- Tarlan, Ali Nihad: *Fuzulî Divanı Şerhi I-II-III*, Ankara 1985
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu II*, haz. Fehmi Edhem Karatay, İstanbul 1961
- Turan, Şerafeddin: "II. Selim", iA,C. X, Eskişehir 1997
- Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*, C. II, Ankara 1980
- Uludağ, Süleyman: *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991
- _____ : *Bâyezîd-i Bistâmî*, Ankara 1991
- Unat, Faik Reşit: *Hicri Tarihleri Milâdiye Çevirme Kılavuzu*. Ankara 1974

- Unver, İsmail: "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", Türkoloji Dergisi, C. II, S. 1, Ankara 1993
- Unver, İsmail : "Şem'i Şem'ullah", Türk Dili Dergisi, Yıl 34, C. XLIX, S. 397, Ocak 1985
- _____ : "Şem'i", Türk Ansiklopedisi, C. XXX, Ankara 1981
- _____ : "Mesnevî", Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı, II, (Divan Şiiri), Ankara 1986
- Vaux, Carra de: "Şerh ", İA, C. XI, İstanbul 1967
- Yazıcı, Tahsin: "Gülistan", TDViA, C. XIV, İstanbul 1996
- _____ : "Sadî-i Şirazî", İA, C. X, Eskişehir 1997
- _____ : "Hâfız", TDViA, C. XV, İstanbul 1997
- Yeni Tarama Sözlüğü*, haz. Cem Dilçin, Ankara 1983
- Yılmaz, Mehmet: *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul 1992

METİN

ŞERH-İ BAHARİSTAN'IN
TRANKRİPSİYONLU METNİ

(1. -2. RAVZALAR)

(1b) **Ḥamd ü sipās-ı bî-‘add Ḥudāyirā ki ‘alim ü ḥakim ü ḫadır ve pādīṣāh-ı bî-ṣerīk ü bî-darīrdür ve ṣükr ü ṣenā-yı lā-yu‘add Ḳādirirā ki mübdi‘-i bedāyi‘-i maṣnū‘at ve muḫteri‘-i sanāyi‘-i mevcūdāddur. Meṣnevī:**

Mübdi‘-i her çeşm ki cüdiş hest

Muḫteri‘-i her çi vücüdiş hest

La‘l-i tıraz-ı kemer-i āfitāb

Ḥullegez-i ḫāk ü ṭayyebend-i āb¹³⁰

Zihī ṣāni‘ ki bāğ-ı felek anuñ sun‘-ı bahāristānından, ezḫār-ı kevākıb ile pür bir gülistān ve ravza-i zemīn anuñ ḫudreti nigāristānından revāyih-ı āṣār ile memlū bir büstāndur. Celle celālehu ve ‘amme nevāleh ki anuñ feyz-i ‘amīmi ḫavāṣ u ‘avāma, belki cemī‘-i zerrāta feyezān u cereyān üzeredür ve hezārān ṣalavāt-ı zākiyāt ve taḫiyyāt-ı nāmiyāt ber-Muḫammed Muṣṭafā bād ki server-i enbiyā vü rüsul ve seyyid-i kevineyn ü hādī-i sübül ve ṣadr-niṣīn-i ṣoffe-i ṣafā ve ṣāḫib-i mā zāğal-basar ve mā tağādur¹³¹. Meṣnevī:

Şemse-i nüh müsned-i heft aḫterān

Ḥatm-i rüsul ḫātem-i peygamberān

Aḫmed-i mürsel ki ḫired-ḫāk-i üst

Her dü cihān beste-i fitrāk-i üst¹³²

ve ḫikem ü ḫaḫāyık ravzasınuñ tütī-i şeker-ḫābı ve esrār u deḫāyık gülşeninüñ ‘andelīb-i destān serāyıdur. Rubā‘ī:

Zehī hādī ki ez nür-ı hidāyet

Zireved ez ‘arṣa-i kitī ḫalālet

Emīr-i lī me‘allāh ḫāṣṣa-i üst

Ez ān berter ki rā bāşed celālet¹³³

ve sürür-ı taḫiyyet-i firāvān ve dürüd-ı bî-kerān, ber-āl u aşḫāb-ı ü bād ki şer‘-i şerīfüñ mu‘inleridür. Raḫıya’llāhu me‘a ‘aleyküm. Beyt:

¹³⁰ Her gözü, her yeni keşfi yaratann odur. Güneşin kemerinde olan la‘l de, bir suyun önündeki barajın toprağı da onun eseridir.

¹³¹ Peygamberin gözü ne şaştı, ne de haddini aştı" (Necm, 53/17)

¹³² Dokuz yıldızın ışığı ondadır. Peygamberlerin sonuncusu o Ahmed'dir ki bütün topraklar onun hikmetindedir; iki dünya onun fitratındadır.

¹³³ Bazı rehberlerin hidayeti onun nurundandır. Ta ki bu hidayet sayesinde kötülükten dünyayı temizlesin. Alah için emirliğı onun özelliğindedir. Ondandır daha yüce kim olabilir.

Benā-yı şer° ü dîn üstüvâreş
Metin ez çâr-ı rükn çäryäreş¹³⁴

Bir gün ihvân-ı şafâ vü hullân-ı vefâdan bir nice şâhib-i dil ve şâhib-i nazar kimseler ile muşâhabet iderken, tâli°-i dündan ve rûzgâr-ı bûkalemündan hikâyet belki hâdden ziyâde şikâyet eyledüm. Ol mecma°da hazır bir şiddîk-i şâdık ve mecrüh-ı hâtır¹³⁵ tabîb-i hâzık bu hakîrûn hâdden birün elem ü ıztırâbını görüb ziyâde (2a) terahhûmundan perîşân-ı hâtır olub luţfla hitâb idüb eyitdi: "Ey tîr-i elem ü hayretüñ giryân u nâlân ve vâdî-i fakr u miñnetüñ hayrân u ser-gerdân niçün refâhiyyet ü sa°âdete sebeb bir işe şürü° u mübâşeret idüb cidd ü cehd itmezsün. Faķır eyitdüm: "Neye teveccüh ü iķdâm idem ki anuñ sebebi ile âsüde-ķâl ve müreffehü'l-bâl olub kudretsizlik miñnetlerinden ķalâş bulam"

Ol râst gûftâr ve râst kirdâr yâr eyitdi: Mevlânâ °Abdu'r-raħman Câmî ģazretinüñ Bahâristân nâm kitâbı ki nükât u daķâyık ve ģikem ü ģaķâyık ile pür¹³⁶ bir kitâbdur. Anı Vezîr-i a°zam ģazretinüñ nâm-ı şerîfine şerĥ idüb cenâb-ı sa°âdet-me°âblarına iledüb °arz eyleyüñ ümîddür ki ol kâffe-i enâma iĥsân iden sermâye-i sa°âdetden bâb-ı iĥsân fetĥ olub anuñ sebebi ile fakr ü fâķa ģizânundan ķalâş bulub neşât u ģudret Bahâristânına vuşul bulasun." Bu ģaķîr-i ķalîlü'l-bızâ°a Şem°î bî-çäre daĥî elġâlü °alâ mâcerâ¹³⁷ ģasebince ol şâhib-i sa°âdetüñ nâmına şerĥ itmege şürü° eyledüm. Beyt:

Çü şüd nâmeş Muĥammed zât Maĥmüd
Hemişe derd ü °âlem hest mes°üd¹³⁸

Zahîr-i serîr-i salţanat , müşîr-i tedbîr-i memleket, kehfü'l-fuķarâ melâzü'l-ġurebâ, muĥibbü'l-etķıyâ-i ve°ş-şâliĥîn mürebbiyü'l-°ulemâ-i ve's-sâlikîn, nâsirü'd-devle ve'd-dîn, ġıyâsü'l-İslâm ve'l-Müslimîn menba°ü'l-luţf ve'l-ķerem, ma°denü'l-cüd ve'l-himem memdüh-ı ekâbir-i âfâk, mecma°-ı ekârim-i aĥlâk, şâhibü'l-iĥsân ve'l-ģayrât ģafîzahu'llâhu Te°âlâ °ani'l-âfât, bu evsâf-ı ģamîde ile mevsüf ve bu elķâb-ı marziyye ile ma°rûf olan şâhib-i sa°âdet Mehemmed Pâşâ ģazretidür dâmet sa°âdetehu ve devletehu ve evlâdehu'l-ķirâm, ilâ yevmi'l-ba°si ve'l-ķıyâm, ki düstür-ı a°zam sulţanı's-selâtin, ģahramânü'l-mâ° ve'ķ-ĥıyn, ģâmî-i şuġurü'l-İslâm, mâlik-i ezimmeti'l-enâm el-müeyyed

¹³⁴ Sağlam dinin kurallarını koydu. Dinin dört rüknü onun dört halifesinde ifadesini buldu.

¹³⁵ ģâtır: ģâtırda H

¹³⁶ pür: — G

¹³⁷ Gaflet, cereyan ettiġi üzeredir.

¹³⁸ Muhammed zatı Mahmud oldu. Her zaman iki dünyada mutludur.

mine'l-melikü'l-'allāmü'n-nāfi° li'l-ḥavās ve'l-'avām, nāşirü'l-'adl ve'l-iḥsān, māḥiü'z-zulm ve't-ṭuġyān (2b) a°del-i selāṭinü'z-zemān, Sultān Murād Ḥān bin Sultān Selīm Ḥān bin Sultān Süleymān Ḥān ebbeda'llāhu °ömrehu ve devletehu ve eyyeda'llahu sa°adetehu ve ḥilāfetehu ilā intihāi'z-zāman ve inḫırāzi'd-devrān. Beyt:

Be-devr-i ü heme °ālem biyā sūd
Ki şüd zāt-ı şerif-i ü heme sūd¹³⁹

Ma°lüm ola ki bu şerḥde her maḥalde elfāza ta°arruż olunmaz belki ekşer mevzūda ma°nā-yı muḥaşşal üzere şerḥ olınsa gerekdür, ma°nāsına iltifāt itmemiş deyü daḥl itmeyeler. Mesnevi:

"Çü mürġ-ı emr-i zibālī zi-āġāz" Emr-i zibāle mensüb olan mürġ çünki ibtidādan
"Ne ez nırü-yi ḥamd āyed be-pervāz" ḥamd kuvvetden tırān ve pervāze gelmeye
"Be-maḫşad nā-reside per berized" ol mürġ maḫşada irişmemiş iken ol mürġün
ḫanadı dökülür.

"Füted zi ān sān ki diġer ber-neḫized" anuñ gibiden muḫkem düşer ki gerü ḫalkmaz. Ba°zı nüsaḥda diġer yirine hergiz vāḫı° olmuşdur. Ḥāşıl-ı ma°nā budur ki "küllü emrin zibālin lem yübde° bi-ḥamdi'llāhi fehüve ebterü ve ecde°u"¹⁴⁰ ḫadış-i şerifi ḥasebince her zı-şān ve zı-şerif nesne ki ḥamd-i ilāhī ile şürü° olunmaya ol nesne nā-tamām ve nā-pesendidedür ki ne ḫālık u ne maḥlūk ḫatında maḫbül u mergübdür. Ebter-i dum büride ma°nāsınadır ki be-Türki ḫuyruġı kesilmiş ecda°, ḫulaġı ve ṭudaġı ve burnı ve eli kesilmiş ma°nāsınadır. Muşannif küllü emrin zibāl ḫadışini mürġe teşbīh idüb aña levāzımdan iki nesne işbāt eyledi ki biri pervāz ve biri perdür. Mürġ, müşebbehün bihdür. Emrin zibāl, müşebbehdür. Bālīde ol yā, nisbet içündür. Bāl, bunda şān u şeref ma°nāsınadır. Ba°z maḥalde ḫalb ü ḫāl ma°nāsınadır. Āġāz, ibtidā ve nırü kuvvet ma°nāsınadır. Maḫşad şāduñ kesriyle bunda ism-i mekāndur ki, bāb-ı şānidendür. İsm-i zemānı daḥı bu vezn üzeredür. Şāduñ fetḫasıyla maşdar-ı mimidür. Maḫşad, ism-i mekān, murādınuñ şāduñ fetḫasıyla ġalaṭ-ı meşhürdür. Muşannif, ism-i mekān iken rānuñ fetḫasıyla ġalaṭ-ı meşhür olduġı (3a) gibi ammā Fāriside ol ḫā°ideye muḫālif vāḫı° olmuşdur. Şi'r:

Yār-ı her çend ki ra°nā vü sehī ḫad bāşed
Ger be-°uşşak be-güyi ne küned bed bāşed
Maḫşad-ı ehl-i nażar ḫāk-i dürüst belīj

¹³⁹ Onun civarında bütün ālem rahatladı. Onun şerif zatından herkes istifade etti.

¹⁴⁰ Allah'a ḫamd ile başlanmayan her önemli iş eksik ve sakattır. (Ḥadis-i şerif)

Çün tū maqşūd şüđi küy-i tū maqşad bāşed¹⁴¹

"Hezār destān ḥamd u şenā" Hezār ḥamd u şenā destān "ez zebān-ı mürġān-ı Bahāristān-ı ʿışq u vefā" ʿışq u vefā Bahāristān mürġānınıñ zebānından "ki ez menābir-i aġsān fażl u iḥsān" ki fażl u iḥsān şāhları minberlerinden "be-ḥüsn-i eşvāt ve tayyib-i elḥān ʿalā'd-devām ḥʿānend" ḥüsn-i eşvāt u laḥīf-i elḥān ile devām üzere oqurlar "ve be-mesāmiʿ-i ḥāzırān mecāmiʿ-i ḳuds" ve ʿālem-i ḳuds-i mücemmiʿleri ḥāzırlarınıñ semiʿlerine "ve nāzırān-ı menāzır-ı üns" ve üns manzarları nāzırlarınıñ güşlarına "ʿalā merriş-şühür ve'-aʿvām" şühür ve aʿvāmuñ mürürü üzere "resānend" irişdirürler. Mürġān-ı Bahāristān-ı ʿışq u vefādan murād, ʿuşşāḳdur. Aġsān: Cemʿ-i ġuşndur. Budaḳ maʿnāsınadır. Menābir: Cemʿ-i minberdür. Aġsān menabire teşbīh olınmışdur. Eşvāt: Cemʿ-i şavtdur. Elḥān: Cemʿ-i laḥndür, terennüm maʿnāsına. Mesāmiʿ: Cemʿ-i mesammuʿdur, ġuş maʿnāsınadır. Mecāmiʿ: Cemʿ-i mecmaʿdur. Menāzır: Cemʿ-i manzardur. ḳuds ü ünsden murād, ḳurb-ı ilahidür; ḥāzırāndan murad, melāikedür. Nāzırdan murād, evliyāu'llāh olmaḳ rüşendür. Şühür: Cemʿ-i şehrdür, ay maʿnāsına. Aʿvām: Cemʿ-i ʿāmdur, yıl maʿnāsınadır, resāned kelimesinüñ fāʿi mürġānidur. Kıḫʿa:

"Şāniʿi rā ki ġülistān-ı sipihr" Hezār destān ve ḥamd u şenā¹⁴² şol şāniʿa olsun ki felek ġülistānı

"Bāşed ez ġülbin-i şunʿeş varaḳı" anuñ sunʿi ġülbininden bir¹⁴³ varaḳdur. ġülbin, ġül fidānı maʿnāsınadır ki aşlı büngüldür.¹⁴⁴ Bāşed, bunuñ gibi maḥallerde edāt-ı zemāniyyedür; est maʿnāsına

"Yā buved behr-i şenā ḥʿānāneş" yāḥüd sipihr ġülistānı anuñ şenā-ḥʿānlarundan ötüri

"Pür-nişār ez dürr-i gevher ḫabaḳı" dürr ü gevherden (3b) pür-nişār bir ḫabaḳdur. Buved, bunda est maʿnāsınadır. Buvedüñ maʿnāsı bu mışraʿ-ı şāniyye ḳayd olındı. Suhūlet-i maʿnā için ez bunda min beyāniyye maʿnāsınadır. Zırā nişār sım ü zer ü laʿl ü cevher gibilere itlāḳ olınur. Ez dürr ü gevher zıkrı ile nişārına nevʿden idüġi rüşen oldı. Bu kıḫʿada olan yālar, vaḫdet içündür. "Cellet ʿazāmetü celālih" anuñ celālinüñ ʿazāmeti celīl oldı "veʿalet kelimetü kemālih" ve anuñ kemāl kelimesi ʿālī oldı.

141 Yār her ne kadar ġüzel ve uzun boylu ise bunları aşıklara söylemek uygun olur mu? Bilen kişilerin ġörüşü doğrudan topraktır. Çünkü amaç sen oldun. Senin amacın ne?

142 ḥamd u şenā: — H

143 bir: — H

144 büngüldür: güldür H

Murâdınun 'azâmet-i celâli dâ'im bir hâl üzere idügin iş'ardur ve kemâl kelimesi hergiz 'ulüvvden münfek olmaduğunu beyândur. "Mâ heme fânî vü bekâ men tû ğ est" Cellet: Fi'l-i mâzîdür ki lâmı müşeddeddür. 'illet: Fi'l-i mâzîdür ki lâmı muhaffedür. Tevhîd-i Bârî temâm olub ni'met-i resüle şürû' eyledi. "Ve hezârân-ı sürûr-ı taḥiyyet ü durûd" Hezârân: Taḥiyyet ü durûd sürûdî, Sürûd: Irlamaḡ, Taḥiyyet: Senâ, Dürûd: Selâm "ez gülü-yı 'andelîbân-ı büstân-ı serây-ı faẓl u cûd" faẓl u cûd büstânı sarâyı 'andelîblerinüñ boğazından, gülü boğaz ma'nâsınadır, "ki muṭribân-ı bezm-i şühüd ve muğanniyân-ı 'işret-hâne-i vecd ü vücûdend" ki ol 'andelîbler müşâhede bezminüñ muṭribleri ve vecd ü cûd 'işret-hânesinüñ muğannîleridür. Şühüd bunda maşdardur ki şühüdend taḡdırindedür. Muṭrib: Sâzende, Muğannî: Güyende ya'nî ırlayıcı, Vecd: Ziyâde şevkden peydâ olur bir hâletdür. Ekser-i nüsâhda vecdden soñra vâv-ı 'âṭıfa vâkı' olmışdur. 'Andelîbândan murâd, maḡâmât-ı ṭarîḡat ve ravza-i ḡaḡîḡat esrârından müterennim ve güyâ olan mürşidlerdür. "Ber-küll-i iblaḡ ki hest" Hezârân taḥiyyet ü durûd-ı sürûdî risâlet ü iblaḡ ravzasınunñ güli üzere olsun. Bu gülden murâd, ḡazret-i risâlet-penâhdur "gül in bâḡ-ı zi revîş 'araḡı" ki bu 'âlem bâḡınunñ güli anunñ münevver yüzinden bir 'araḡdur ki hestün ma'nâsı mışra'-ı şâniye ḡayd olındı. "Nîst zi evrâḡ-ı çemen (4a) mürḡânâ" Çemen evrâḡından mürḡlara, "lâ bicüz evşâf-ı cemâleş sebḡı" anunñ cemâli evşâfından ḡayrı bir ders yoḡdur. Güyâ, mürḡlar evrâḡ-ı çemenden anunñ cemâli evşâfınunñ dersini oḡurlar. Niyyet kelimesinunñ ma'nâsı, bu mışra'-ı şâniye ḡayd olındı. Bicüzde bâ zâ'idedür. "Ve 'alâ âlihî ve şaḡbihî" Ve ol taḥiyyet ü durûd-ı sürûdî anunñ âli ve anunñ aşḡâbı üzere olsun. Şaḡab, cem'-i şaḡibdür. "El-muḡtebesin min mişḡâti 'ulûmihi ve aḡvâlihi" eyle âl u aşḡâb ki anunñ 'ulûmı ve anunñ aḡvâli meşḡûtından muḡtebesler ve müstefidlerdür. Muḡtebis, ḡabes alıcı ḡabes âteşpâresidür. Meşḡût çerâḡ-ı 'ulûm ile şer'iate ve aḡvâl ile ṭarîḡat ü ḡaḡîḡate işâret eyler.

Sebeb-i te'lîfe şürû' eyledi: "Ammâ ba'd" Ammâ bu mezkûrlardan soñra "nümüd mî âyed" görünüş gelür ya'nî ziyâde zâhirdür ki "der in vaḡt-i dil-pesend" bu dilpesend ve maḡbûl vaḡtde murâd olan tufüliyyetdür ki te'allüm zemânıdır. "Ferzend-i ercümend Ziyâü'd-dîn Yûsuf" 'Azîz ü muḡterem ferzendüm ki lâḡabı Ziyâü'd-dîn, nâmı Yûsuf'dur. "Aşamehu'llâhu Te'âlâ" Allah Te'âlâ ḡazreti¹⁴⁵ anı ḡıfz eylesün. "Ammâ yufzîhi ilâ e't-telehhufi ve't-te'essüf" ol nesneden ki anı ol telehhüf ü te'essüfe irişdirür. Yufzîyede olan zamîr, mef'ül zamîridür. Bu sebeple râhemdür. Telehhüf: Taḡassür , Te'essüf: Teḡazzün, Erc: 'izzet ü ḡürmet, Ercümend: 'izzetlü ve ḡürmetlü ma'nâsınadır.

¹⁴⁵ Allah te'âlâ ḡazreti: ḡazreti ḡaḡ H

‘Aşame, fi‘l-i māzīdūr. Mevķī‘-i du‘āda vāķı‘ olmuşdur. Yufzīye bāb-ı ef‘ālden fi‘l-i muzāri‘dūr. "Beā mūhten-i muķaddimat-ı kelām-ı ‘Arab" Kelām-ı ‘Arab muķaddimātınuñ te‘allümüne "endūhten ķavā‘id-i fūnūn-ı edeb" ve ‘ilm-i ‘Arabiyyet fenlerinūñ ķavā‘idi kesbine "iştigāl nümūd" iştigāl gösterdi. Murād ‘ulūm taşşılıne şürū‘ eyledi dimekdür. Edebden murād bunda ‘ilm-i ‘Arabiyyetdūr. "Pūşiden nemāned" Mestūr u maħfī ķalmaz. "Ki tıflān-ı nevresīde ve kūdegān-ı renc-i nādīde rā" Ki nevresīde tıflıların ve renc-i elem görmemiş kūdeklerin "ez ta‘allüm-i iştılahātı" şol iştılahatların ta‘allümünden ki "me‘nūs-i tıbā‘ u me‘lūf-i esmā‘ işān nıst" ki anlarını tab‘larının me‘nūsı ve sem‘lerinin me‘lūfı degıldür. Ya‘nı, henüz tab‘larına kuvvet gelmemişdür. Zırā, merrāren istimā‘ları olmamışdur. Esmā‘, (4b) cem‘-i sem‘dūr, gūş ma‘nāsına. Ba‘z nūsāhda esmā‘ yerine istimā‘ vāķı‘ olur. Ammā, tıbā‘a nisbet esmā‘-ı laţıfdür. "Ber-dil bār-ı vahşeti ve ber-hāţır ğubār-ı dehşeti mı neşined" ķalpleri üzere bir vahşet bārı ve hāţırları üzere bir dehşet ğubārı oturur. Murād ta‘allüm-i ünsi olmayan eţfālūñ ķulūbına iştılahat ve ķavā‘id ħuşūlünde elem ü ızırāb irişür dimekdür. Nevresīde rā ve renc-i nādīderāda olan rā lafzı, bir dil ve bir hāţıra mażrūfdür. Dil ü hāţırda cem‘ ma‘nāsı i‘tibār olunur. Eţfāl ü kūdegān i‘tibārariyle bār bunda yük ma‘nāsınadır. Dehşet, ħayret ma‘nāsınadır. Vahşetide vav, dehşetide yā vahdet içündür. "Ez berā-yı taltıf-i ser ve teşhız-i hāţır-ı vey" Ferzendüm Yūsuf’un ķalbini taltıf ve hāţırın tız itmek için bunda ser ķalb ma‘nāsınadır. Teşhız tız kerden ma‘nāsınadır. Taltıf, ser-i vey taķdīrindedür. "Kāh kāhi ez Kitāb-ı Gūlistān" Kāh kāh Gūlistān kitabından "ki ez enfās-ı müteberrike-i Şeyh-i nāmdār ve üstād-ı büzürgvār" ki ol Gūlistān, nāmdār şeyhūñ ve büzürgvār üstādun mübārek nefeslerinden ya‘nı Gūlistān anuñ taşnıfidür. "Muşlihü‘d-dīn Sa‘dī-i Şīrāzīst" Laķabı Muşlihü‘d-dīn. Şīrāz’a mensūb olan Sa‘dīdür. Muştafā’ya Muşlihü‘d-dīn dirler. Maħlaşı Sa‘dī, ism-i şerifi Muştafā’dür. "Raĥmetü‘llāhi Te‘ālā ‘aleyh" Allah Te‘ālānuñ raĥmeti anuñ üzerine olsun. Meşnevi:

"Ne Gūlistān ki ravza-i zi behişt" Gūlistān degıldür belki cennetden bir ravzadır.

"Hār u ħāşāk-i ü ‘abır-i serişt" anuñ hār u ħāşāki ‘abır-i serişt ve ħoş-būyudur. Hār u ħāşāk terkibi ihām-ı kabıĥden ħālī degıldür.

"Bābhāyeş behişt rā derhā" Anuñ bābları cennetūñ ebvābıdır. Bu vech daĥı cāyızdır: Cennet için bāblardır. Cennet sekiz olduĥı gibi Gūlistān daĥı sekiz bābdır. Derhā’da der, ķapu ma‘nāsınadır; hā, cem‘ içündür. Ba‘z nūsāhda hār yerine ħāk vāķı‘ olur. "Feyzdih ķışşahāyeş Kevşerhā" Anun feyz ü burcı ve ħayātbahş-ı ķışşaları Kevşerlerdür. Feyzdih vaşf-ı terkibidür.

"Nükteḫāyeş nühüfte der perde" Ol Gülistānuñ perdede mestūr olan nüktelemi "reşk-i ḫūrān nāz perverde" izz ü nāz ile beslenmiş ḫūrlaruñ reşkidür. Perverde, ism-i mef'üldür (5a) ya'ni anlardan ḫüb u mergūbdur. Reşk ḫūr u ḡayret, ḫurşid dirler, isti'māldür. Meşelā, 'Ān dilber-i ḡayret-i āfitāb est' diseler, āfitābdan ḫüb dimekdür. Ḥāşıl-ı ma'nā ḡayret ü reşküñ mużāfunileyhisi vāķı° olan ednādur. Mużāfunileyh, vāķı° olmayandan ki bu a'ladur, bu mişāller gibi:

İn ravzā reşk-i cinānest

İn maḫbüb ḡayret-i ḫūrest¹⁴⁶

"Dilkeş-i eş'ār-ı ü bülend-eşcār" Anuñ dilkeş ü maḫbūl eş'ār-ı bülend dıraḫtlardur.

"Ez nemi luḫf-i taḫteha'l-enhār" Anuñ leḫāfeti neminden ol eşcārūñ altında cūylar vardur.

"Saḫrī cend ḫ'ānde mī şūd" Birkaç saḫır oḫunmuş oldı. Yuḫaruda ez Kitāb-ı Gülistān geçmişdür ki saḫır-ı çendāña merbūtdur. "Der ān eşnā der ḫāḫır āmed" Ol eşnāda ḫāḫıra "ki teberrūken bi enfāsihi şerife" kāh anuñ enfās-ı şerifesi ile teberrūken, enfāsda ve eş'ārda olan zamirler Şeyḫ Sa'dī'ye rāci'dür. "Ve tettebbuan li-eş'ārihi laḫife" Ve anuñ eş'ār-ı laḫifesi tettebbuan "varaḫ-ı çend ber-ān uslūb" ol uslūb üzere bir kaç varaḫ an Gülistān'a rāci'dür. "Sāḫte şeved" Saḫte ve müretteb ola. "Ve cüz vey çend per ān minvāl" ve ol minvāl üzere bir kaç cüz "per dāḫte gerded" per dāḫte ve tamām ola" tā ḫāzırān ra dāsitāni vü ḡāyibān rā armaḡāni bāşed" tā ḫāzır olanlara bir armaḡan ola" ve çün İn ma'nā be-encām resid" ve çünki bu ma'nā āḫire irişdi. "Ve İn şuret bā tamām encāmīd" Ve bu şuret itmām ile āḫir oldı murād çünki ḫāḫırda olan niyyet ü fikr üzere bu kitāb temām oldı dimekdür. Muşanniflerüñ °adetidür ki dībāceyi kitābdan soñra peydā eylerler. Kıḫ'a:

"Bā ḫıred ḡüfem çi sāzem ziver İn nev 'arūs" °Aḫluma eyitdüm: Bu nev 'arūsūñ zib ü ziverini ne düzem

"Tā be-çeşm-i ḫ'āşkārāneş fezāyed zib ü ziver " (5b) Tā ol ziver anuñ ḫāliblerinuñ çeşmine zib ü zinet ziyāde ide. Ziver ü zib, zinet ma'nāsınadır. nev 'arusdan murād, bu kitābdur. °Arūs, bunda gelin ma'nāsınadır. Ki cem'ci °arāyisdür. Ba'z maḫalde kū-be-kū ma'nāsına daḫı gelür.

"Ḡüft der hā-yı şenā-yı şehr-yār-ı kāmkar" °Aḫlum baña eyitdi: Ol nev 'arūsūñ

¹⁴⁶ Cennetleri kiskandıran bu bahçe, hurileri onurlandıran da bu sevgilidir.

ziynetini kâmkâr, şehri-yârûñ şenâsı dürrlerin eyle. Kâmkâr: Murâdlu

"Nuşretü'd-dünyâ mu'izzü'd-devle kehfü'l-ĥâfıkeyn" Dünyâ ĥalkınuñ mu'ini devleti 'aziz idici şark u ġarbuñ maġarası ya'ni maşrıġda ve maġribde olan ĥalkun penâhıdır. El-murâd mine'l-ĥâfıkeyn eş-şark vel-ġarb. Ĥâfıkeyn, fâ'nuñ kesriyle tesniyedür ki ĥâlet-i ref'i ĥâfıġân, ĥâlet-i naşb u cerri¹⁴⁷ ĥâfıkeyndür ki şark u ġarb ma'nâsınadır. Kehf: Maġâra

"Aĥter-i burc-ı celâlet gevher-i dürc-i şeref" celâlet burcınıñ aĥteri şerefdür. Cünk gevheri. Ahter: Kevkeb , Dürc: Ĥoġġa.

"Şem'-i bezm-i düde-i Timur Ĥân Sultân Ĥüseyin" Timur Ĥânuñ düdesi bezminüñ şem'i Sultân Ĥüseyin'dür ki bu evşâf ile mevşüfdür. Düde, bir kaç ma'nâya gelür. Ammâ bunda, nesl ü kabîle ma'nâsınadır.

"Âsmân ġadri ki çün ĥür-ı ĥâl-i zerrât-ı cihân" Ol Sultân Ĥüseyin bir âsumân ġadrdür ki âfitâb gibi cihân zerrâtınıñ ĥâlini, "bâşed ez çeşm-i 'inayet dâden ü râ farz-ı 'ayn" 'inayet çeşminden añı¹⁴⁸ görmek farz-ı 'ayndür. Âsumân ġadri ziyâde, 'âlî ġadr ma'nâsınadır. Maġlab: Farz-ı 'ayn ve farz-ı kifâye. Zerrât-ı cihân murâd fuġarâ ve zu'afâdur. Farz-ı 'ayn oldur ki ba'z kimsenüñ edâsından ba'z kimseden sâķıt olmaya; şalât u şavm u vuđü gibi. Farz-ı kifâye oldur ki, ba'z kimsenün edâsından, baż kimseden sâķıt ola; şalât-ı cenâze gibi.

"Deyndân der zimmet-i cüdeş heme ĥâcât-ı ĥalk" Cem'i-i ĥalkuñ ĥâcâtını anuñ seĥâsı zimmetinde ġarz bil.

"Key pesended cüd-ı ü ber-gerden-i ĥod 'âr-ı deyn" Anuñ cüdü kendü gerdeni üzere ġarz-ı 'ârını ġaçan begenür. Dân: Emr-i ĥâzırdur. 'Âr: 'Ayb ma'nâsınadır. Ba'z nüsaĥda 'âr yirine bâr vâķı' olur. (6a)

"E'azze'llâhu Te'âlâ enşârahu" Allahu Te'âlâ ĥâzreti anuñ mu'inlerini 'aziz eylesün

"Ve zâ'afe iġtidârahu" ve anuñ ġudretini müteżâ'if eylesün

"Ve edâme evlâdehu'l-kirâm" ve anuñ evlâd-ı kirâmını dâ'im eylesün

"Taĥte zılâle mülkihi ve sultânihi" anuñ mülki ve ġuvveti sâyelerinüñ altında. Mülk salġanat ve sultân ġuvvet ma'nâsınadır.

"Ve enâme kâffete'l-enâmi fı kenefi 'adlihi ve iĥsânihi" Ve cem'i-i ĥalkı anuñ 'adli ve iĥsânı kenefinde uyusun. Murâd, Ĥaġġ Te'âlâ Ĥâzreti, dünyâ ehlini anuñ 'adl ü iĥsânı sâyesinden âsüde-ĥâl ve müreffehü'l-bâl eylesün dimekdür. Evvelki enâm, if'al

¹⁴⁷ ĥâlet-i naşb u cerri: ĥâlet-i cerri ve ĥâlet-i naşbı H

¹⁴⁸ añı: añâ G

bâbından fi'l-i mâzîdür ki nevmendür. İkinci enâm, halk ma'nâsınadır. Kenef, havli ma'nâsınadır. Kıt'a:

"Gülistân gerçi Sa'dî gerd ez İn piş" Kitâb-ı Gülistân ki meşhûrdur. Eger çi Şeyh Sa'dî Hâzreti bundan öñ

"Benâm-ı Sad bin Zengî temâmeş" Zengî oğlu Sa'd'uñ nâmına anı temâm eyledi. Kûdek ma'nâsına mısrâ-ı şâniye kayd olındı. Tamâmeşde olan zamîr-i gâyibdür Gülistâna râci'dür.

"Bahâristân-ı men nâm ez kesî yâft" Ammâ benüm Bahâristânım bir kimseden nâm buldı. Ya'nî bir kimsenüñ nâmına oldı.

"Ki bâşed Sa'd bin Zengî gulâmeş" Ki Sa'd bin zengî aña gulâm olur. Bu vech dañı câyizdür: Anuñ gulâmı olur. Ba'z nüsâhda bâşed yerine şâyed vâkı' olur, lâyıķ olur mânâsına. Kıt'a:

"Bahâristân-ı Câmî yâft şerh-i benâm-ı âsumân kadri ki dâ'im çü Câmî vü çü memdüheş hezârân şeb ü rûz âsitâneş ü mülâzım"¹⁴⁹. Kıt'a:

"Güzerî kün ber-în Bahâristân" Bu Bahâristâna ber-güzer eyle

"Tâ be-bîni der ü Gülistânâ" tâ ol Baharistân'da Gülistânlar göresün.

"Vez leâfet-i be-her Gülistânî" ve leâfetinden her bir Gülistân'da

"Rüste gulhâ demîde reyhânâ" güller bitmiş, reyhânlar zâhir olmuş.

Bahâristân-ı Câmî gerçi böyledür ammâ, Gülistân-ı Sađî ile aşlâ münâsebet yoķdur. "Ve tertîb-i İn Bahâristân" Ve bu Bahâristân'uñ tertîbi "bihişt (6b) ravzâ ittifâķ üftâde est" sekiz ravzâ ile ittifâķ düşmişdür, ravzâ bunda bağçe ma'nâsınadır "ve her ravzâ ravzâ-i bihişt-âyîn" ve her bir ravzâ cennet gibi "müştemil be-reng-i diğer ez şakâyıķ u bü-yi diğer ez reyâhîn" şakâyıķdan gayrî renge ve reyâhînden gayrî râyiğâya müştemildür. Ya'nî şakâyıķınuñ elvâmı ve reyâhîninüñ râyiğâları birbirine müşâbih degildür. Şakâyıķ, lâle ma'nâsınadır ki, cem'î şakıķadur dimişler. Reyâhîn, cem'-i reyhândur. "Ne şakâyıķeş râ ez pâymâl-i bād-ı hazân pejmürdegi" Ne anuñ şakâyıķına bād-ı hazânüñ şavlet ü pâymâlınden pejmürdelik vardır, pâymâl, ayağıyla çignemek ma'nâsınadır. "ve ne reyâhîneş râ ez dest bürd-i berid vey efsürdegi" ve ne anuñ rey berdinüñ dest-i bürd ü şiddetinden efsürdelik vardır, efsürdegi tolmaķ ma'nâsınadır. Murâd, hiç bir vechle anlardan ziyân irişmez dimekdür. Dest bürd: Zafer ü galebe vü cür'et, Bürd: Şo'uk, Dey: Şitâ "Demîde mürgzâreş ber-cevânib" Ol ravzanuñ cevânibi üzere mürgzâr bitmiş, cevânib: cem'-i cânib, "şüküfte lâlezâreş der

¹⁴⁹ Câmî'nin Baharistanı gökyüzüne kadar bir açıklama buldu. Camî gibi binlerce kişi gece gündüz onu över.

nevâhî" anuñ eṭrâfında lâlezâr açılmış. murgzâr: çemenlik ma'nâsına isti'mâl olunur. Nevâhî: Cem'e-i nâhiye, Lâlezâr: Lâlelik. Bunuñ gibi maḥalde menba' u kesret ma'nâsına ifâde ider, gülzâr gibi.

"Zi şebnem lâlerâ hüy ber-bena güş" Lâlenüñ binâguşu üzere şebnemden 'arağ var.

"Ez bârân ğonce râ mey der şurâhî" ğoncenüñ şurâhîsinde bârândan mey var.

"'Azîzü'd-dem'e-i min 'ayni's-sevâkı" ol ravzanun dem'i keşir idi sâkıyelerüñ çeşminden

"Keşirü'z-zıhk-i 'an safri'l-aḳâhî" ol ravzanuñ ḥandesi çok idi. Zıhk: Ḥande, Kesir: 'Azîz. Aḳâhinüñ şafirinden dem' göz yaş ile âb murâddur. 'Ayn bunda çeşm cem'e-i aḳşândur ki papadya didikleri çiçekdür. Murâd, kendü Bahâristânını medḥdür ki anuñ her bir ravzası böyledür deyü tefâḥür eyler.

"İşâred mî küned nergis ki mey nüş" nüş, bunda emr-i ḥâzîrdur. Nergis işâret (7a) ider ki şerâb iç.

"Fe-inne'l-'afve'z-zellâti mâhî" Taḥḳîḳ, Allahu Te'âlânuñ 'afvı bendelerinüñ ḥaṭâlarını maḥv idicidir. Fâ sebep ve ta'lîl için olmağ rüşendür. Ta'ḳîb için olmağdan zellât ḥaṭâlar ma'nâsınadır.

"Hemî tersem ki ez luṭf-ı işâret" Ḥavf iderüm ki işâretüñ luṭfından

"Küned perhîzkâr ân râ mübâhî" müttaḳîleri taḳvâdan dūr idüb mübâhî ide. Mübâhî, ism-i fâ'idür. Mübâhî şol kimsedür ki cem'e-i muḥarremât anuñ ḳatında mübâhdur. Aşlâ bir nesneden perhîzi yoğdur.

"İltimâs ez temâşâyiyan İn riyâz-ı ḥâlî ez ḥâr-ı mülâḥaza-i aḡrâz u ḥaşâḳ müṭâlebe-i a'vâz" Bu ğarağlar mülâḥazasınıñ ḥârından ve 'ivâzlu müṭâlebesinüñ ḥâşâkinden ḥâlî ve pâk olan ravzaları temaşâ idicilerden iltimâs "an ki" oldur ki "çün be-ḳadem-i ihtimâm ber-înân be-ğüzerend" çünki ihtimâm ḳademi ile bu ravzalar üzere mürür ideler "ve be-nağar-ı i'tibâr be'inhâ benigerend" ve 'ibret nağarı ile bu ravzalara nağar ideler." Bağbânra ki der terbiyyet-i şân ḥün-ı ciger ḥorde est" Bağbânı ki anlarun terbiyyetinde ḥün ciger imiş ya'nî zaḥmetler çekmişdür "ve der tenmiyyet-i şân cân-ı şîrin be-leb âverde" ve anlara neşv ü nemâ virmekde cân-ı şîrinini lebe getürmiş, ya'nî meşâḳḳatler çekmişdür. Tenmiyyet, maşdardur, neşve virmek ma'nâsına gelür.

"Bedu'âyî yâd künenđ" Bir du'â ile yâd ideler "ve ber-şenâyî şâdger dânenđ" ve bir şenâ ile mesrür ideler. Gerdânenđ bunuñ gibi maḥallerde künenđ ma'nâsına isti'mâl olunur. Bağbândan murâd, muşannıfdür ki kitâbına ilṭifât ve muṭâla'a idenlerden du'â-yı ḥayr ṭaleb eyler. Ḳıṭ'a:

"Herkes zi nîk bahtân zîn tâze res dırahtân" Nîk bahtlardan her kimse ki bu tâze res dırahtlarından

"Der sâye-nişîned yâ mîve-i be-çîned" bir sâyede ya'ni bir nîk sâyesinde otura, yâ bir meyve dire. Tâze res vaşf-ı terkîbîdür. Tâze, irişici ma'nâsına. Zâ'nuñ fetḥasıyladır ki resîdendür, restenden degildür; sâyede ve meyvede yâ, vaḥdet içündür.

"Ân bih ki pîş gîred âyîn-i ḥaḳ güzârî" Ol yek ki insâf ve ḥaḳ-güzârlık 'âdetini öfine çutsa . Âyîn, 'âdet ma'nâsınadır.

"Râh-ı kerem sipâred resm-i du'â güzîned" (7b) kerem ṭarîḳine sâlik ola. Du'â resmini ihtiyâr ide

"Güyed ki bende-i câmî kîn ravza-i sâḥat yâ rab" diye bende câmî ki bu ravzayı tertîb ü peydâ eyledi yâ rabbi

"Hemvâre ez Ḥudâ pür vez tihî nişîned" dâ'imâ Ḥudâdan pür, kendüsinden tehi otura. Murâd, ḳalbi ḥubb-ı ilahî ile pür olub, kibr ü 'ucbden ḥâlî ve pâk ola dimekdür.

"Cüz râh-ı ü ne püyed cüz vaşf-ı ü ne cüyed" anuñ ṭarîḳından ḡayrı yer bilmeye anuñ vişâlınden ḡayrı istemeye

"Cüz nâm-ı u negüyed cüz rû-yı ü nebîned" anuñ nâmından ḡayrını söylemeye anuñ yüzünden ḡayrını anmaya. Biçâre Şem'î ki bunuñ şârihidür. Hemçünân böyle du'â taleb eyler.

"RAVZA-İ NUHUSTİN" EVVELKİ RAVZA

"Der neşr-i reyâḥîn çide ez besâtîn dürbînân-ı râh-ı hidâyet ve şadr-ı nişînân-ı bârgâh-ı vilâyet" Râh-ı hidâyet dürbînlerinüñ ve bârigâh vilâyet-i şadr-ı nişînlerinüñ bustânlarından dirilmiş reyḥânların beyânındadır. Dürbînân ve şadr-ı nişînândan murâd, evliyâu'llâh ve mürşidlerdür. Besâtîn, cem'-i büstândur ki 'Arabîdür. Büstân, Fârisîdür. Besâtînden murâd, anların ḳulübudur. Reyâḥînden murâd, esrâr-ı ma'ârifdür.

SENEDÜ'Ŧ-ŦAYİFE

"Cüneyd ḳuddise sırrihu mî güyed" Evliyâu'llâh zümresinüñ seyyidi Cüneyd ḳuddise sırrihu eydür:

"Ḥiḳâyâtü'l-meşâyih-ı cendüm cünüdi'llâhi Te'âlâ ya'ni suḥenân-ı meşâyih" Ya'ni meşâyihun kelimâtı. Cünüd cem'-i cenddür, 'asker ma'nâsınadır."Der 'ilm ü ma'rifet" 'ilm ve ma'rifetde "râsiḳ-i leşker İnest ez leşkerhâ-yı Ḥudâ-yı te'âla" râsiḳ ve ḳavî bir leşkerdür. Ḥudâ-yı te'âlanuñ leşkerinden "be-kişver-i her dil" her ḳalb

kişverine"ki "inân-ı "azîmet tâbet" ki ol "asker-i "azîmet ve kaçd-ı "inânını çevire . "inân: Dizgin. "Muğâlifân-ı nefis ü hevâ ez vey hezîmet yâbed" Nefs ü hevâ düşmenleri ol "askerden hazîmet bulur ve ma'fûb u ma'khûr olur. Muğâlifân, düşmanân ma'nâsınadır ki bunda murâd, nefis ü hevâdur. İzzâfet-i beyâniyye i'tibâriyle. Kıt'a:

"Hücûm-ı nefis ü hevâ ger sipâh-ı şeytânend" Nefs ü hevânun hücûmı ki, anlar şeytân "askerindendir.¹⁵⁰ Tâbed ve yâbed fi'î-i muzâridür.

Çü zür ber-dil (8a) merd-i hudâperest âdend" çünki hudâperest¹⁵¹ merdün kalbi üzere zür¹⁵² getüreler.

"Becüz cünûd-ı hikâyât rehnümâyânra" meşâyıhuñ hikâyât "askerlerinden gayrı ile

"Çi tâb-ı ân ki ber-ân rehzenân şikest ârend" aña ne tākāt ki ol rehzenler üzere şikest getüreler¹⁵³ ve münhezim ideler. Tâb bunda tākāt manasınadır. Rehzenândan murâd, nefis ü hevâdur.

"Hudâ-yı te'âla bâ resûl-i hod şallâ'llâhu te'âla "aleyhi ve sellem hitâb mikuned". Hudâ-yı te'âla kendi resûline ki murâd, Hâbib-i Ekrem Hâzretidür şalla'llâhu te'âla "aleyhi ve sellem hitâb eyler, bu âyet-i kerîme ile :

"Ve küllen naquşşu "aleyke min enbâ'r-rusûli mâ nüsebbitü bihî fu'âdek"¹⁵⁴ "ya'ni miñ'anem ber-tü kışşahâ-yı peygamberân" yani senden evvel gelmiş peygamberlerün kışşalarını saña oğuruz ve añların aqvâlini saña "ayân u beyân iderüz, cemî'an saña hikâyet iderüz. Resûllerün haberlerinden şol nesneyi ki anun sebebi ile kalbini şimdi olan tevhid ü i'tikâd üzere sâbit ve muhkem iderüz.

"Tâ dil-i türâ sâbit gerdânım ber-ân çi hestî tü ber-ân" Tâ senün kalbini sâbit ve muhkem idelüm ol nesne üzere ki henüz anun üzresün ki murâd, tevhid ü i'tikâddur. Hestî- de yâ, hitâb içündür. Kıt'a:

"Çü şüreti be-dilet sâzî ez irâdet-i râst" Çünki rast irâdetden kalbinde bir şüret düzesün, irâdet râsta muzâfdur. Nefh: üfürmek, dih: emr-i hâzır, cünbiş: hareket manasınadır.]

"Zi nefh-i şür-ı dem-i "arifân-ı hayâteş dih" "ariflerün nefesini şüretün nefhinden ol şürete hayât ver. Murâd, evliyâu'llâhuñ hayât-bağş nefesi ile ol irâdet şüretini ihyâ

150 "askerindendir: "askerinden bir bölükdür H

151 hudâperest: hudâperestlerün H

152 zür: — H

153 getüreler: getürürler G

154 Kalbini kendileri ile tesbit ve tatmin edeceğimiz bütün bu peygamberlerin haberlerini sana hikâye ediyoruz. (Hud 11/120)

eyle dimekdür.

"Ve ger şevved mütezazel dillet zi cünbiş-i tab" ve ger tab^{uñ} hareketinden kalbüñ mütezazel ola

"Beşerh-i kışsa-i şāhib-dilān şebāteşdih" şāhib dillerin kışsası şerh ile añā bir şebāt vir. Murād, eger ol irādete tab^{ıñ} meyli sebebi ile bir za^{af} "arız ola ki kalb andan ızırāb kabül ide. Anı kelimāt-ı meşāyih ile muhkem ve şābit eyle dimekdür.

"Pir-i Hirāt h^{ace} "Abdu'llāh-ı Enşāri kudise sırruhu" Pir-i Herāt ki murād H^{ace} "Abdu'llah Enşāri'dür. Hirāt ism-i şehrdür, pir: şeyh ma^{nāsın}adur." aşhāb-ı (8b) h^{od} rā vaşiyet kerde est" kendü aşhābına vaşiyet itmişdür ki "ez her piri" ki her bir şeyhden" sūhanı yād girid" bir söz yād dutuñuz¹⁵⁵ ve hıfz eyleñüz "ve eger ne tüvānid" ve eger kadir olmayasuz" nām-ı işān beyād ārid" bāri anlaruñ nāmını yādūñıza getürüñ ve hıfz eyleñ "tā behre-yābid" tā fā^{ide} bulasuz. Rubā^{iyye}:

"Anı tū ki ez nām-ı tū mī bāred "aşk" Sen osun ki senüñ nāmından "aşk yağar

"V^e ez nāme vü peygām-ı tū mī bāred "aşk" ve senüñ nāme ve haberüñden "aşk yağar

"Aşık şevved ānkes ki be-küyet güzered" "aşık olur ol kimse ki senüñ maḥallene mürür eyler

"Arı zi der ü bām-ı tū mī bāred "aşk" belā senüñ der ü bāmuñdan "aşk yağar. Der bunda kapu manasınadur. Bu rubā^{ide} hitāb Allah-ı te^{āla} Ḥāzretinedür.

"Der haberest ki Hudā-yı te^{āla}" Ḥadīş-i şerifde vardur ki Allāh-ı te^{āla} hazreti "ferdā-yı kıyāmet" rüz-ı mahşerde "bā bende-i ez müflisî vü bî-māyegî şermende" müflislikden ve sermāyesizlikden şermende yani "amelsizlikden ḥacel bir bendeye "güyed fülān dānişmend yā "ārifrā" diye yā filān "ārifi yā filān "ārifi "der fülān maḥalle mī şināhtı" filān maḥallede añlar mı idüñ "güyed āri mī şināhtem" ben de belı añlardum diye " fermān resed" Ḥāq te^{āla} hazretinden ol bendeye ferman iriše:"Ki tūrā bevey baḥşidem" Ki seni añā baḥşladum. Beyt:

"Şenidem ki der rüz-ı ümmid ü bīm

Bedān rā benikān be-baḥşed kerim"¹⁵⁶

Kit^a:

"Kadr-i men der şaf-ı "uşşāk-ı tū zān pest terest" Senüñ "uşşākuñ şafında benüm kadrüm andan ednā ve pestrekdür.

¹⁵⁵ dutuñuz: tutuñ H

¹⁵⁶ Duydum ki, korku ve ümit gününde iyilerin hürmetine kötülerini de baḥşlıyor.

"Ki zenem kām-ı irâdet be-mağâmât-ı vuşûl" ki kırb u vuşûl mağâmâtına irâdet kāmını urdum. Hitâb Hudâyadur. Murâd budur ki evliyâu'llâh zümresine münselik olmağa liyâkatum yoqdur deyü tevâzu° eyler kām-ı âdem

"Der dilem naşş şüde nam-ı gedâyân-ı deret" senüñ bābuñ gedâlarınıñ qalbimde naşş olmış nāmı

"Bes büved nāme-i (9a) a°māl-i merā mühr-i qabûl" benüm a°mālüm nāmesine, qabûl mühri kâfidür. Hitâb Hudâ'yadur. Gedâyândan murâd, maqbûlândur. Kāhder mührdür. Mîmüñ zammesikle.

"Serî-i Saqatî quddise sırrihu Cüneyd rā kārî fermüd" Serî-i Saqatî quddise sırrihu Cüneyd bir iş buyurdi: "Bemücib-i dilhâhe, vey kıyâm nümüd" Cüneyd ol işi Serînüñ temâm gönlinüñ murâdı üzere yerine getürdi. "Kâğıd pâre-i nüvişted bed u endâht" Cüneyd bir kâğıd pâresini atdı ki anda bu kıt°a yazılmış idi:

Kıt°a:

"Semi°tü hâdiye yağdehu ve fi'l-bâdiyeten" Bâdiyete hodî eyler bir hâdiyi iştdüm

"Yeğülü ebki vemā yüdrükü mâ yübkinî" eyderün, ağlarum ve saña ne bildirür ki beni ne nesne ağladur. Mâ'-i ülä istifhâm olmaq rüşendür. Mâ'-i nâfiye olmaqdan mâ'-i şâniye mevşül içündür. Hâdî, ism-i fâ°ıldür. Hadâ, yağdüdan hadî idici ma°nâsınadur. Hodî, naîme ve terennüm ile şütr sürmege dirler. Yedriki demekde kâf-ı meksüredür. Zîrâ hitâb mü°ennesedür. Beyt:

"Hâdî ki behr-i nâqa-i selemî haddi küned

Bâyed zî şerh-i firqat-i mâ ibtidâ küned"

"Ebki hızâra en tü fârikinî" Ben girye iderüm, benden müfâraqat idesün deyü hâzer ü havf itdigümden "ve taqta°ı hablî ve tehcerinî" ve benüm ipüm kat° idesün ve beni terk idesün. Bu beytde olan üç fi°l müfred-i mü°ennes-i hâzıradur, murâd, °aşık vişâle vuşûl bulduqda maqbûbınıñ firâkından hâzer ü havf idüb girye vü hanından hâlî olmaq lâzım idügün iş°ardur. Rubâ°iyye:

"Hün mi giryem vez tü çi pinhân dârem" Ki bu iki çeşmümden öturi giryân dutdum

"Kez beher tü in dü çeşm-i giryân dârem" kıan ağlarum ve senden ne mağfî tutayum

"Ez çend dilî be-vaşl-ı şādān dârem" eger çi ki vaşl ile mesrür bir gönül tutarım. Zira vişâlüne vuşûl bulmuşum

"Şad dâğ ber u ez bîm-i hicrân dârem" ammâ hicrân havfından ol dil üzere yüz

tağ tutarum zîrâ havf tutarum ki vişâlınden dūr olam. Meşnevî:

"Miḥnet-i ḳurb zî bu'd efzūnest
Ciger ez heybet-i ḳurbem ḥūnest" (9b)
Hest der ḳurb heme bīm zevāl
Nīst der bu'd cüz ümmīd vişāl
Ateş-i bīm dil ü cān sūzed
Şem^c-i ümmīd-revān efrūzed"¹⁵⁷

"Cüneyd ḳuddise sırruhu güyed" Cüneyt ḥazreti ḳuddise sırruhu eydür: "Rūzî beḥāne-i Serî-i Şaḳaṭî der âmedem" Bir gün Serî-i Şaḳaṭî'niñ ḥānesine geldüm. "İn beyt mî ḥ'āned ü mî girīst" Serî-i Şaḳaṭî bu beyti oḳurdu ve aḡlardı. Beyt:

"Lā fi'l-leylî ve lā fi'n-nehārî lî ferec" Ne şebde ve ne rûzda āh u nāleden baña ferec ve ḥalās vardur.

"Felā übālî eṭāle'l-leylü em ḳaşurā" ben ḳayırmazum ki şeb derāz mı oldı yā kütāh mı oldı? Ya'ni gerekse derāz, gerekse kütāh olsun aşlā ḳayırmazum. Eṭālede hemze istifhām içündür. Ḳaşurāda elif işbā^c içündür.

"Nî şeb teheyyim, nî rûz ez nāle vü āh" nāle ve āhdan ne şeb, ne rûz ḥālīyem.

"Ḥ'āhî şeb şeb-i men dırāz vü ḥ'āhî kütāh" isterseñ benüm şebüm derāz ve isterseñ kütāh olsun. Zîrâ, şeb ve rûz ile muḳayyed degülem. Senün maḥabbetün ile muḳayyedüm.

"Manşūr-ı Ḥallāc rā pürsīdend" Manşūr-ı Ḥallāc'a su'āl eylediler: "Ki merd kīst" Ki sülūkda merd kimdür "Güft ānest ki nüḥüst" Eyitdi: Ol kimsedür ki ibtidā sülükünden "bād geh-i ḥazreti Ḥaḳ rā" Ḥaḳ Te'ālā ḥazretinüñ bārgāhını "nişāne-i ḳaşd-ı ḥod sāzed" kendünün ḳaşdına nişāne düze "tā be-vey ne resed" mādām ki irişmeye "be-hiç çiz neyārāmed" hiç nesne ile asūde vü server olmaya "ve be-hiç kes neperdāzed" ve hiç kimse ile ḳāni^c ve mütesellî olmaya. Rubā'īyye:

"Bahr-i tū be-berr u baḥr be-şitāfte em" Senden ötüri berr ü baḥrde uyumışum

"Hāmün be-burīde vü kūh be-şikāfte em" senden ötüri berr ü baḥrde uyumışum
ve şaḥrāyı ḳaṭ^c u ṭay itmişüm ve ṭaḡı yarmışum

"Vez her çi resīde piş-i rü tāfte em" ve cemī^c nesneden ki öñüme irişmişdür. Yüz çevirmişüm

¹⁵⁷ Yakınlığın acısı, uzaklığın acısından daha fazladır. Yakınlık acısının heybetinden ciğerim kan oldu. Yakınlıkta bütün korkular sona erer, ayrılıkta ise sadece kavuşma ümidi vardır. Korkunun ateşi gönlü ve canı yakar, ümit mumu da yanmaya devam eder.

çevirmişüm

"Tā reh-i baħrīm vaşl-i tū yāfte em" tā ki senüñ vaşluñ ħarımına yol bulmuşum. Murād, mäsivādān a'rāz itmeyince vişāl-i ilāhī (10a) müyesser olmaduğın beyāndur.

"Ebū Hāşim-i şūfī güfte est" Ebū Hāşim-i şūfī eyitmişdür: "Kūh rā benük-i süzen kenden ez biħ" Kūhı süzen ucı ile kökünden ve dibinden kızmağ ve kıparmağ "āsān terest" āsāndandır. "Ez rezīlet-i kibr ez dil beder kenden" Kıalbden kibrüñ rezīlet ve kıabāħatin iħrāc eylemekden. Kııřa:

"Lā fi bī-kibr-i mezen kān ez nişān-ı pāy-ı mūr" Kibirsizlik lāfını urma zırā ol kibr

"Der şeb-i tārık ber-seng-i siyeh pinhān terest" leyl-i maźlumda siyāh seng üzere olan mūruñ pāyı nişānından pinhāndandır. Ez nişān, pāy-i mūruñ ma'nāsı mışra^c-ı şāniye kıayd olındı

"Vez derün kenden birün āsān megīr ānrā kezān" ol kiri kıalbüñden iħrāc itmeğī āsān tutma

" Zırā kūhrā kenden besüzen ez zemīn āsānterest" Zemīnden süzen ile şağı kıparmağ āsān degıldür. Ol kibri izāle itmekden kezanuñ ma'nāsı mışra^c-ı şāniye kıayd olındı.

"Zü'nnün-ı Mışrı kıuddise sırrıhu piş-i yekī ez meşāyıħ-ı Mağrib" Zü'nnün-ı Mışrı, Mağrib şeyħlerinüñ birisinüñ kıışşası"becihet-i mes'eale-i be-refit" bu mes'eale içün kendü "ān şeyħ güft" ol şeyħ eyitdi: "Yā Zü'nnün ez behr-i çı āmedei" Ey Zü'nnün neden ötüri gelmişsün? "Eger āmede-i ki ėilm-i evvelīn ü āħirīn beyāmūzı" Eger gelmiş isen ki evvelīn ü āħirīnüñ ėilmini öğretesin."Envārūy nīst" āña imkān ve kıudret yokdur" ki ėn heme ħālık dāned" ki bu rü gülini ħālık bilür."Ve eger āmede ki u rā cūyi" Ve eger gelmiş iseñ ki Ĥüdā'yı şaleb idesün."Ancā ki evvel kām ber-girifti" Ol yirde ki evvel ādem itdün" U ħod ancā ħāzır büd" Ol Allah anda ħāzır idi. Rubā'ıyye:

"Zīn piş berun zi ħ'iş pendāştemet" Bundan evvel seni kendümden şaşra şanneyledüm

"Der gāyet-i seyr-i ħod gümān dāştemet" seni kendü seyrinüñ nihāyetinde şanneyledüm

"Eknün ki türā yāften ānī dānem" (10b) şimdi ki seni buldum uş bilürüm

"Kānder kıadem-i nuħust begügzāştemet" ki seni evvel kıademde kıodum. Murād, va'llahi me'āküm ħasebince Bāri Te'ālāyı mekān u her mekānda ħāzır idüğün iş'ārdur.

"Pīr-i Hirāt kıuddise sırrıhu güyed" Pīr-i Hirāt Ĥ'āce 'Abdu'llah Enşāridür. Kıuddise sırrıhu eydur:

"Ü bā cūyende-i ħod hemrāhest" Allah Te'ālā ħāzreti kendünüñ řālibine

çatmış. "Der taleb-i hod mî yârâned" Kendünüñ talebinde sükûta "ve der t̄alibe-i vuşul" hem anuñ luţf-ı tevfiķi ile müyesser olur dimekdür. Beyt:

"Ne hod mî reved her ki cüyâ-yı üst
Be-ʿunfeş keşân mî bered luţf-ı düst"¹⁵⁸
Rubâʿiyye:¹⁵⁹

"An ki bî-nâm-ı bedest merâ zû ne nişân" Ol Allah ki andan benüm destümde ne nâm ne nişân vardur

"Dest be-girifte merâ der ʿaķıb-i hʿiş keşân" benüm destümi çatmış ve ardınca çekicidür

"Üst dest-i men ü pâ niz be-hercâ ki reved" odur benüm destüm ve pâyum daķı her yire ki gider

"Pây-ı güyân zî piş mî-revem dest fişân" anuñ ʿaķabinden pây güyân ve dest fişân iderüm. Murâd, raķş u semâʿ iderek, şevķ u zevķ ile anuñ talebindeyüm. Aşlâ zaķmet ü elemdeñ haberdâr degilüm dimekdür.

"Fużayl-i ʿiyâz ķuddise sırruhu mî güyed" Fużayl-i ʿiyâz ķuddise sırruhu mî güyed yaʿni söyler ve eydür:

"Ki men haķ sübhânehu ve Teʿâlâ râ" Ki ben haķ sübhâne ve Teʿâlâya "be-düstî perestem" düstlük ve maķabbet sebebi ile çaparum. "Ne-şekibem ki ne perestem" Şabr idmezüm ki çapmayum. "Baʿzî ezîn tâʿife râ pürsîdend" Meşâyıķ t̄ayifesinden baʿz kimseye suâl eylediler: "Ki sifle kîst" ki sifle kimdür? "Güft ân ki" Eyitdi: O kimsedür ki "Haķ râ ber-bîm ü ümmîd mî perested" Haķ Teʿâlâ hażretine haķf u recâ üzere ʿibâdet eyler yaʿnî t̄âʿat-i duzaķ haķfından ve behişt ümmîdinden ötüridür. "Pes güftend ki tû çün perestî" Pes aña didiler: (11a) Sen nice ibâdet idersün? "Güft be-mihr-i düstî" Ol kimse eyitdi: Maķabbet ve düstlük sebebi ile ʿibâdet eylerüm. Aşlâ duzaķ haķfı ve behişt recâsı ile ʿibâdet eylemezüm. "Ki mihr ü düstî-i vey merâ ber-ķıdmet ü t̄âʿat dâred" Ki anuñ maķabbeti, düstlüķu beni ķıdmet ü t̄âʿat üzere çutar. Rubâʿiyye:

"Cânâ zî der-i tû dūr ne tüvânem bûd" Ey cân, senüñ bâbuñdan dūr olmaķa ķâdir degilüm. Cândan murâd, bunda Hudâ'dur

"Ķâniʿ be-behişt ħüd ne tüvânem bûd" cennet ü ħür ile ķâniʿ ve mutlı olmaķa ķâdir degilüm

"Ser ber-der-i tû be-ķükm-i ʿaşķem ne bemüd" serüm senüñ bâbuñ üzere ʿaşķ u

¹⁵⁸ Kişinin ayıplarını aramak iyi değildir. Bu hoş olmayan davranış dostun letafetini de ortadan kaldırır.

¹⁵⁹ Rubâʿiyye: Ķıţʿa H

"Ser ber-der-i tū be-ḥükm-i 'aşkem ne bemūd" serüm senüñ bābuñ üzere 'aşk u maḥabbetüñ sebebi iledür. Ecr ü meded sebebi ile degildür

"Zīn der çi künem şebūr ne tüvānem būd" ey cān, senüñ bābuñdan dūr olmağa kâdir degilüm. Cāndan murād bunda Ḥudā'dur. Kāni° neyleyüm bu bābdan şabūr ve dūr olmağa kâdir degilüm. Kıt°a:

"Key şevved sūz-ı kaṭilet küşte zīr tīre ḥāk" Senüñ maḳtülünüñ sūz u gedāzı tīre-ḥāk elinde kaçan muntafı ve nāyāb olur.

"Ez ān ki in āteş zi cān-ı rüşen u ḥāstest" Zīrā āteş anuñ pāk rüşen cānundan hüveydā ve zāhir olmuştur. Cisminden peydā olmamıştır ki cismi gibi maḥv ola.

"Çün tüvāned 'aşık ez tavḳ-ı vefāyet ser keşid" 'Aşık senüñ vefān tavḳından baş çekmege ve tā°atüñden a°rāz itmege nice kâdirdür.

"Ḳumrī āsā tavḳ āvāz kerden u ḥāstest" Hālā ki anuñ tavḳı ḳumru gibi anuñ gerdeninden zāhir olmuştur. Ḳumrunuñ gerdeninden olan tavḳ zātī olduğı gibi, senüñ vefān tavḳı anlarda zātīdur. Ebedī zā°il olmaz. Hitāb, Ḥudā'yadur.

"Ma°rūf Kerḫī ḳuddise sırrıhu güfte est ki şüfī encā mihmānest" Ma°rūf Kerḫī ḳuddise sırrıhu eyitmiştir ki şüfī bunda mihmāndur "takażā-yı mihmān der mizbān cefāst" mihmānun takazası mizbān üzere bir cefādur. Aşlı taḳāzīdur, zādun kesresi ile ki maşdardur. Ammā 'Acem elif ile isti°māl eyler. Mihmān: Ḳonuḳ, Mizbān: Ḳonuḳ alıcı "Mihmān ki beedeb (11b) buved muntazır buved ne müteḳāzı" Mihmān ki edeb ile ola, muntazır olur teḳāza idici olmaz. Zīrā ḳabāḥat ve terk-i edebdür. Kıt°a:

"Mihmān-ı tevām der şaff-ı erbāb-ı irādet" Senüñ mihmānuñ anı erbāb-ı irādet safında

"Benişeste-i beher çiz ki āyed zi tū rāzı" rāzı ve ḳāni° oturmışum her nesneye ki senden gelür. Ya°nı senden her ne gelürse aña rāzı ve ḳāni°üm.

"Benihāde beḥ°ān-ı kermet dīde-i ümmīd" Senüñ keremüñ ḥ°ānına ümmīd çeşmini ḳomışum

"in°ām-ı tū rā muntazır u ne müteḳāzı" senüñ in°āmuña muntazırım, müteḳāzı degilüm. Hitāb Ḥudā'yadur.

"Bāyezīd-i Bistāmī rā pürsīdend" Bayezid-i Bistāmī ḫāzretine ḳuddise sırrıhu su°āl eylediler ki: "Sünnet kudāmeṣt vü farz kudām" Tarīḳatde sünnet ḳaḅı ve farz ḳaḅıdır? "Fermūd ki sünnet terk-i dünyāst" Buyurdu ki sünnet terk-i dünyādur "vü farz ḫıdmet-i Mevlā" ve farz Ḥaḳ Te°ālānuñ ḫıdmetidür. Meşnevī:

"Ey ki der şer°-i ḫudāvendān-ı ḫāl" Ey kimse ki eşḫābuñ ḫālün tarīḳında Ḥudāvendān ḫālden murād, aşḫāb-ı tarīḳatdür. Şer°, tarīḳ ma°nāsınadır.

"Sünnet âmed ruḡ ze dünyā tāften" dünyādan yüz çevirmek sünnet geldi

"Farz rāh-ı kurb-ı mevlā yāften" farz Hakk Te'ālānuñ kurbına yol bulmak geldi.
Ya'nı sünnet odur, farz budur.

"Şiblî rā kıddise sırruhu şürî üftād" Şiblî ḡazretine kıddise sırruhu bir cezbe ve cünün vākı⁶ oldu."Be-bimāristāneş bürend" Tımar için anı bimārḡāneye iletdiler.
"Cem'î benezāre-i vey reftend" Bir t̄ā'ife anı görmege gitdiler."Pürsîd ki şümā çî kesānîd" Şiblî anlara şordı ki : Siz ne kimselersiz?" Güftend düsitān-ı tū" Senüñ düstlaruñ didiler. "Sengî ber-dāşt ve ber-ışān hamle gerd" Şiblî ḡazreti yirden bir taş kıaldırdı ve anlaruñ üzerine ḡamle eyledi. "Cümle begirihend" Cem'îsi kıaçdılar. "Güft bāz āyîd ey müdde'iyān" Şiblî eyitdi: Ey kezzablar (12a) geliñüz. "Ki düstān ez düstān ne girizend" Ki düstlar düstlardan firār eylemezler. "Ve ez seng-i cefā^c-i ışān ne perhîzend" Ve anlaruñ cefāsı senginden perhîz ve ḡazer itmezler. Kıt'a:

"Ānest düstdār ki her çend düşmenî" Düstdār odur ki her ne kıadar ki

"Bîned zi düst bîş şeved düstdārter" düstundan düşmenlik göre ziyāde düstdārter ola. Bîş bunda bā'-i 'Arabî ile ziyāde ma'nāsına, ziyāde rüşendür. Bā'-i Fārisî ile olmak cāyîzdür ki şeved reved ma'nāsına ola. Düşmenînuñ ma'nāsı, mışra^c-ı şāniye kıaydolındı.

"Ber-ser hezār seng-i sitemker ḡored azu" Düst eger düstdan başı üzere biñ zulm taşını yiye ya'nı hadden ziyāde cefā göre

"Kerded binā-yı 'aşkeş ez ān üstüvārter" anuñ 'aşkı bināsı ol senglerden muḡkemrek ola. Aşlā ḡalel irişmeye. Beyt:

"Der düstî mülāḡaza-i merg ü zîşt nîst

Düşmen bih ez kesî ki nemîred berā-yı düst"¹⁶⁰

"Ve hem ez vey menḡülest" Ve hem andan menḡüldür "ki vāktî bimār şüde büd" ki bir vākit ḡasta olmış idi. "ḡalîfe-i Bağdad ḡabîb-i tersāyî bi mu'ālece-i u ferestād" Bağdād ḡalîfesi bir tersā ḡabîbi āña 'ilāc itmege gönderdi. "ḡabîb ez vey pürsîd ki: Ey Şiblî ḡatır-ı tū çî miḡ'āhed" ḡabîb andan şordı: Ey Şiblî senüñ ḡatıruñ ne ister? "Güft ān ki tū müselmān şevî" Şiblî ayitdi: ḡatırum anı ister ki sen Müselmān olasın."Tersā güft: Eger men Müselman şevem tū nîk şevî" Tersā eyitdi: Eger ben Müselmān olam, sen eyü olur mısın? "Vez pister-i bimārî ber-ḡîzî" Pister:Döşek. Ve ḡastelik firāşından kıalkar mısın? "Güft ārî" Şiblî eyitdi: Belā, eyle olsun. "Pes be-vey îmān 'arza kerd" Pes

¹⁶⁰ Dostlukta ölüm endişesi ve kötülük olmaz. Düşman, dostu için ölmeyen kişiden daha iyidir.

hazret-i Şiblî tersāya imān 'arz eyledi. "Çün vey imān āverd" Çünki tersā imān getürdi. "Şiblî ez pister ber-hāst" Şiblî döşeginden kalkdı "ve ber-vey ez bīmārī eşerī ney" ve anuñ üzere hastelikden bir eşer yok. "Pes her dū hemrāh piş-i ḥalīfe reftend" (12b) Pes her ikisi ḥalīfenūñ ḥuzūrına gitdiler "ve kışşā bāz güftend" ve olan kışşai gerü didiler. "Ḥalīfe güft" Ḥalīfe eyitdi: "Pendāstem ki ṭabīb piş-i bīmār ferestāde em" Şandum ki ṭabībī hastenūñ ḫatına göndermişüm. "Men ḥod bīmār piş-i ṭabīb ferestāde em" Ben ḥod bīmārī ṭabīb ḫatına göndermişüm. Kıt'a:

"Herkes ki ez hücüm maḥabbet marīz şüd" Herkese ki maḥabbet hücümından marīzā oldı.

"Dāned ṭabīb-i ḥ'ış likā-yı ḥabīb rā" Ḥabībīnūñ likāsını kendüye ṭabīb bilür.
Liḫāü'l-ḥalīl şifā'ü'l-'alīl¹⁶¹

"Çün ber-sereş ṭabīb-i be-hestī nehed ḫadem" Çünki ṭabīb vücūdı kibr ile anuñ tarafına 'ilāc için ḫadem ḫoya

"Baḫşed şifā ze 'illet-i hestī ṭabīb rā" vücūdu kibr marāzından ṭabībe-şifā baḫışlar. Hazret-i Şiblî tersāyı küfür marāzından ḫalāş itdügi gibi.

"Sehl-i 'Abdu'llah Tüsterī ḫuddise sırrıḥü" Tüster'e mensüb 'Abdu'llah ḫuddise sırrıḥu "mī güyed" eydür. Tüster bir yirūñ ismidür. "Ki¹⁶² her ki bāmdād kuned himmet u ān bāşed ki çi ḫored" Ki¹⁶³ her kim ki şabāḫlıya ve anuñ himmeti ola ne yiye¹⁶⁴ "dest ez vey beşüy" andan el yuñā hergiz ol işlāḫa gelmez. Kıt'a:

"Her ki ḫīzed bāmdād ez ḫ'āb be-neved der sereş" Her kim ki şabāḫ ḫ'ābdan ḫalka ve anuñ başında

"Cüz ḫıyāl-i ḫired vü āyın-i bīdārī mecūy" ekl ü şürb fikrinden ḡayrī olmaya. Ol kimseden bī-dārılık ve sa'ādetmendlik 'ādetini isteme

"Ve ān ki şüyed dest çün pāy ez ser pister keşed" ve ol kimse ki çün firāşından ḫalka elini yuya

"Tā be-ḫ'vān u sufra āred dest dest ez vey beşüy" tā ki ṭa'ām ve süfreye el getüre, andan el yu, ya'nī andan felāḫ ve sa'ādet ümmīdin ṭutma. Niteki ḫadīş-i şerīfde vardur: "Ta'ise 'abdü'd-dīnār-ı ta'ise 'abdü'd-dirhem, ta'ise 'abdü baṭnihi, ta'ise 'abdü fercihi, ta'ise 'abdü ḫamişihī"¹⁶⁵ ta'ise, helāk ma'nāsınadır.

"Ebū Sa'īd Ḥarrāz ḫuddise sırrıḥu güyed" Ebū Sa'īd Ḥarrāz ḫuddise sırrıḥu

¹⁶¹ Dosta kavuşmak, hastaların şifasıdır.

¹⁶² ki: — H

¹⁶³ ki: — H

¹⁶⁴ himmeti ola ne yiye: himmeti ol ola ki ne yiye H

¹⁶⁵ Dinarın, dirhem, midesinin, fercinin, ve giysisinin kulu olan helak olsun. (Hadis-i şerif)

eydür:

"Der evāyil-i hāl-i irādet" Müdirlik (13a) hālinūñ evvellerinde "muḥāfız-ı vaqt-i ḥod mī kerdem" kendü vaqtümi muḥāfaẓa eyledüm ki tā aḥvāl ʔarıķında ʔuṣūr üzere olmayum. Rūzī be-beyābānī der āmedem ve mī reftem" Bir gün bir beyābāna geldüm ve giderdüm. "Nāgāh ey ʔafā-yı men ū ez ʔizī ber-āmed" Nā-gāh benüm ʔafamdan bir nesnenüñ āvāzı geldi. Yaʔnī bir ses işitdüm. "Dil-i ḥod rā ez iltifāt bān ve ʔeṣm-i ḥod rā ez naẓar kerden vü be-ān" Kendü ʔalbümü aña iltifātdan ve kendü ʔeṣmümi aña naẓar eylemekden "niġāh dāṣten" niġāh dutdum ve kendüme tefir getürdüm. "Ān ʔiz be-sū-yı men āmed" Ol nesne benüm cānibüme geldi, "tā be-men nezdīk ṣūd" tā bāña ʔarīb oldı. "Dīdem ki dū sebʔ-i ʔazīm" Gördüm ki iki ʔazīm yedinci "ber-dūṣ-i men bālā āmedend" benüm omzum üzere ʔıkdılar. "Men bāyiṣān naẓar nekerdem" Ben anlara naẓar eylemedüm "ve ḥiç negüftem" ve ḥiç söylemedüm "ne der vaqt ber-āmeden vü ne der vaqt fürūd āmeden" ne omzum üzere ʔıķmak vaķtinde ve ne omuzdan aṣaġı inmek vaķtinde. ʔıṭʔa:

"Kist dānī ṣūfī-i ṣāfī zī reng-i tefriķa" Tefriķa ve teṣviṣ renginden ṣāfī ṣūfī kimdür bilir misün?

"An ki dāred rū be-yek reng der in kāḥ-ı dūreng" Kāḥ:Kōṣk Ol kimsedür ki bu iki renklü ʔartāķda yüzünü yek renklige ṭuta. Murād cemīʔ ḥuṣūṣda teveccühi hemān Ḥudā-yı Teʔālāya ola dimekdür. tefrika: perākendelik Kāḥ-ı dūrengden murād, bu ʔālemdür. Dū rengligi izdād iʔtibāriyledür. Ḥayāt ve memāt ve vücūd ve ʔadem ve sürür ve ġam ve ʔulmet ve nūr gibi. "Ne ġuseled ser riṣte-i serreṣ ze cānān ger be-farṣ" Cānuñ ser ü maḥabbeti serriṣtesi cānāndan münteṭeʔ olmaya eger faraṣā "rehber ü gired zi yek sū ṣır ü zi yek sū pelenk" bir cānibden arslan, bir cānibden ʔaplan anuñ yolını ṭuta. Beyt:

"Ger revī derdehān-ı ṣır ü pelenk
Ne ḥorendet meger ber u zi ecel"¹⁶⁶

"Ve hem vey naḥl kerde est" Ve yine ol naḥl eylemişdür: "Ki her ki ġümānbered ki be-kūṣiṣ tüvān resīd" Ki her kim ki ʔannide ki saʔī ile Ḥāķ Teʔālā ḥazretine ve her murāda iriṣmek mümkündür. "Renci keṣide biḥūde" ʔAbeṣ (13b) bir renc çekmişdür. "Vü her ki taṣavvur küned bi-ġūṣiṣ tüvān resīd" Ve her kim taṣavvur ide ki sayısız iriṣmek mümkündür. "Rāḥ-ı ārzü peymūde" Arzu ve heves ʔarıķına gitmişdür.

¹⁶⁶ Eġer ecelin gelmemişse, aġızlarına bile girsen aslan ve kaplan seni yemez.

irişmek mümkündür. "Rāh-ı arzū peymūde" Arzu ve heves ıarıķına gitmişdür. Peymūde, ölçmiş ma'nāsınadır ki bunun gibi maħallerde gitmiş ma'nāsınadır. Kıt'a:

"Ez renc kesī be-genc-i vuşlat neresīd" Renc ve sa'ıyden bir kimse vişāle gencine irişmedi

"Zīn ıarfa ki bī-renc kesī ān genc nedīd" Ve bu 'aceb ki renc ü sa'ıysuz kimse ol genci görmedi

"Herkes ki revīd kūr-ı negirift bedest" Her kimse ki şahrāda yıldı ve sa'ıy eyledi, kūr tutmadı

"Līkin negirift gūr çüz ān ki devīd" Līkin gūrı tutmadı. Ol kimseden ğayrı ki yıldı ve sa'ıy eyledi. Gūr, kāf-ı 'Acemīnūñ zammesıyle bunda yaban eşeđi ma'nāsınadır ve düğün ma'nāsına dađı gelür, maħalline göre.

"Ebu'l-Ħasan-ı Nūrī ıuddise sırrıhu güyed:" Ebu'l-Ħasan Nūrī ıuddise sırrıhu eydür: "Her ki Ħudā-yı Te'ālā Ħod rā ez vey be-püşāned" Her kim ki Allah Te'ālā Ħazreti kendüsini ondan sırr u pinhān ide "hiç delīl ü Ħaber u rā be-vey neresāned " hiç delīl ve Ħaber anı Ħudā'ya irişdürmez ve vişāline vesīle olmaz. Rubā'ıyye:

"Çün dilber-i men zī perde rū nenümāyed" Çünkü benüm dilberüm perdeden yüz göstermeye

"Kes netüvāned ki perde zū be-küşāyed" Kimse kadir olmaz ki andan perdeyi ref' ü keşf ide

"Vez cümle cihān perde şeved bāk nīst" Ve eger cümle cihān perde ola aşlā bāk yoğdur

"Ancā ki pey-i cilve cemāl ārāyed" Ol perde ki cilve ve tecellī için cemāl zīnet ide. Dilberden murād, Bārī Te'ālādur ki cemālınūñ müşāhedesı kendinün tecellisinden ğayrı ile müyesser olmaz.

"Ebū Bekir Vāsııı ıuddise sırrıhu güyed:" Ebū Bekir Vāsııı ıuddise sırrıhu eydür: Vāsııı bir şehrdür. "Ānkes ki güyed nezdī kim dürest" Ol kimse ki Ħudā'ya ıarıbüm dir ba'ııddür "ve ān ki güyed dürem" ve ol kimse ki Ħudā'dan ba'ııdüm dir, "be-nistī-i Ħod der hestī u mestür" kendinūñ 'ademi ile ol Allah'ın vicūdında mestür u maħcübür. Kıt'a:

"Her ki güyed ki tāb cān-ı cihān nezdikem" (14a) Her kim dirse ki ol cān-ı cihāna ıarıbüm, Cān-ı cihāndan murād Bārī Te'ālādur.

"Bāşed ān da'vī-i nezdığı-i u ez dūrī" anuñ ol ıurb-ı da'vāsı ba'dinden olur. Zırā da'vā-i māni' ıurbdür.

"Ve ān ki güyed ki ez u dürem ve ān dūrī-i u" Ve ol kimse ki andan dürem dir ve

"Hest der perde-i nezdigi-i u mestüri" ol Hudâ'nun kurbı perdesinden aña mestürlük ve hicâbdur.

"Ebu'l-Hasan-ı Kuşenci küddise sırruhu güfte est:" Ebu'l-Hasan Kuşenci küddise sırruhu eyitmişdür: "Der dünyâ hiç çiz nâ-hoşter ez düsti" Dünyâda hiç ol düstdan nâ- hoşdan ve kabîhden nesne yoğdur "ki düsti-i vey ey berâ-yı ivaži ya ğaraži büd" ki anuñ düstlüğü bir ivaž ya bir ğaraz için ola. Rubâ'yye:

“Aşık ki ez hicr-i düst dâdı h'âhed" “Aşık ki ma'sûkından firâkından müte'ellim olub bir dâd ister

"Yâ berder-i vaşleş istâdı h'âhed" yâ anuñ vişâli kâpusı üzere bırakmak ister

"Nâ-kester ez o kes nebüd der âlem" âlemde andan nâ-kesrek vasıfla kimse olmaz "Kez düst becüz düst murâdı h'âhed" ki düstdan ğayrı bir murâd ister. Beyt:

Hilâf-ı tarîkat büd kâvliyâ

Temennâ künenđ ez Hudâ cüz Hudâ¹⁶⁷

"Ebü 'Ali Dağkağ küddise sırruhu güyend ki der âhir-i ömr" Ebü 'Ali-i Dağkağ küddise sırruhu eydürler ki, âhir-i ömrinde "çendân der ber-vey bedîd âmede âmede büd" anuñ üzere ol kadar derd zâhir olmuş idi "ki her rüz be-bâm ber-âmedî" ki her gün tam üzere çıkardı "ve rüy-ı be-âfitâb kerdî ve güftî" ve âfitâba teveccüh eylerdi ve eydürdi: "Ki ey ser-gerdân-ı memleket" Ki ey memleket sergerdânı , "im rüz çün bûdî" bugün nice olduñ? "Ve çün güzâr bendî" Ve nice geçindüñ? "Hic ber-câyî pür endühginter ez in tâftî" Hiç bundan ğamnâkrek bir yer üzerinde¹⁶⁸ yıldıraduñ mı? Murâd, bu¹⁶⁹ âlemde ğamğinrek gördüñ mi? dimekdür. "Hiç ez zîr ü zeber şüdgân in vâkı'a haber yâftî" Ve bu vâkı'anuñ zîr ü zeber olmuşlarından hiç haber bulduñ mı? İn vâkı'adan (14b) murâd aşk ve derddür. "Hem ez-in cins kelimât güftî" Hem bunuñ gibiden sözler iderdi. Bu vech dağı câyizdür: Hem bunuñ gibi sözlerden iderdi. Bu vech dağı câyizdür: Hem bunuñ gibi sözlerden eydürdi. "Tâ âfitâb fûrû refî" Tâ âfitâb ğurüb eylerdi. Murâd, âfitâb ğurüb idince aşk ve derd sözlerinden söylerdi dimekdür. Rubâ'yye:

"Ey mihr ki nîst çün tû âlem gerdî" Mihr bunda âfitâb ma'nâsınadır. Ey âfitâb ki sencileyin bir âlem gerd yoğdur. âlem gerd, âlemi devredici ma'nâsınadır.

"Zîn rehrevî bebağş râh âverdeyi" Rehrev yolcu dimekdür. Bu rehrevlikden baña

¹⁶⁷ Tarikat yolunda olan evliyânın Allah'tan ve onun rızasından başka bir şey istemesi hoş değildir.

¹⁶⁸ üzerinde: üzere H

¹⁶⁹ bu: — H

bir rāh-āverd bağışla. Rāh-āverd yol armağanıdır ki yoldan gelenler düstlarına götürürler, ‐adet-i kadımedür. Afitābdan ‐aleb itdügi rāh-āverd ne idüğini bu beyt beyān eyler: "İmrüz ki rā dıdı kender reh-i ‐aşk" Bu gün kimi gördün ki ‐aşk yolında

"Ber-ruh buvedeş kedri vü der dil derdi" Anuñ dağı üzre bir ğubār ve ‐albinde bir derd ola? Murād, ‐arık-i ‐aşk derd-mendlerinün ğaberini afitābdan ‐aleb itdügi iş‐ardur.

"Ebu'l-Ħasan-ı Ħırķāni ‐uddise sırruhu ruzi bā aşhāb-ı ğod ğüft" Ebu'l-Ħasan-ı Ħırķāni ‐uddise sırruhu bir gün kendi aşhābına eyitdi: "Der ‐ālem ‐i bihter" ‐Ālemde eyürek nedür? "Mürīdān ğüftend" Mürīdleri eyitdiler: "Şeyhāhem şümā fermāyid" Ey şeyh yine siz buyuruñuz. "ğüft dilı ki der vey heme mihr-i ü büd" Şeyh eyitdi: ‐Ālemde olanların cem‐sinden bihter şol ‐albdür ki anda dükeli Allah Te‐ālānuñ mağabbeti ola, ğayrı nesne olmaya. Rubā‐iyye:

"Dārem dileki ki o her endiše ki dāşt" Bir ‐albcügez ‐utarum ki o her fikr ki ‐ıtdı.

"Cüz yād-ı tü ber-şafha-i ğatır nekāşt" Ħatır şafhası üzere, senün yāduñdan ğayrı naş eylemedi.

"Yād-ı tü çünān fūrū ğirfteş ki der ü" Senün yāduñ o ‐albi ancılayın ihāta eyledi ki anda

"Gencāyi-i hiç ‐iz dıger negüzāşt" ğayrı nesneye hiç şığmaıklık ‐omadı. Ħitāb Ħudā'yadır.

"Ebū Sa‐id Ebu'l-Ħayr ‐uddise sırruhu rā pürsīdend ki ‐aşavvuf ‐ıst" Ebū Sa‐id Ebu'l-Ħayr'a ‐uddise sırruhu şordılar ki :(15a) ‐aşavvuf ‐ıst ya‐ni nedür? "ğüft ān ‐i der serdāri benehi" Eyitdi: Hevā vü hevesden anı ki başuñda ‐utarsun, terk idesün "ve ān ‐i der kefdāri bedehi" ve māl u esbābdan ol nesneyi ki ‐utarsun rızau"llāh viresün "ve ān ‐i ber tü āyed ez ān necehi" ve ālām u beleyātdan ol nesne ki senün üzerine ğelür, tahammül ve şabr idesün. Neçehinün ma‐nāsı şıçramayasun. Beyt:

Ki ger¹⁷⁰ zi küh fūrū ğolţad āsiyā sengi

Ne ‐ārifest ki ez rāh-ı seng ber-ğized¹⁷¹

Rubā‐iyye¹⁷²

"Ħ‐āhi ki be-şüfi ğiri ez ğod berehi" İster iseñ ki şofilik ile kendüñden ve kibr ü ‐ucbden ğalāş bulasun.

"Bāyed ki hevā vü heves ez ser be-nehı" Gerek ki hevā vü hevesi başından ‐oyasun.

¹⁷⁰ ger: kerden H

¹⁷¹ Eğer dağdan bir ‐aş yuvarlanırsa, o ‐aşlı yolu bırakıp ğitmek âriflik değildir.

¹⁷² Rubā‐iyye: Meşnevi H

"Bāyed ki hevā vü heves ez ser be-nehî" Gerek ki hevā vü hevesi başından koyasun.

"Ve ançız ki dâri be-kef ez kef bedehî" Ve ol nesneye ki mâliksen anı elüñden viresün.

"Şad zaḥm-ı belā mî ḥordî vez cānecehî" Yüz belā zaḥmını yiyesün ve tahammül eyleyüb yürekden şıçramayasun.

"Ruveym-i Temîmî ḳuddise sırruhu ḡüftest" Ruveym-i Temîmî ḳuddise sırruhu eyitmişdür: "Cevānmerdî ānest" Cevānmerdlik odur ki "birāderān-ı ḥod rā maʿzür dâri" kendü birāderlerüñi maʿzür ḫıtasun. "Ez her zilletî ki ez işān şādır şeved" Her bir ḫaḫādan ki anlardan şādur olur. "Ve bā işān çenān muʿāmele nekünî" Ve anlar ile ancılayın muʿāmele eylemeyesün. "Ki tū rā ezişān ʿözü bāyed ḫʿāhst" Ki saña anlardan ʿözü taleb etmek lâzım gele. Kıtʿa:

"Cevānmerdî dü çizest ey cevānmerd" Ey cevānmerd ki cevānmerdlik iki nesnedür

"Be-süyem ḡüş neh tā ḡüyemet rāst" benüm cānibüme ḡulaḡ ḡo tā saña diyeyüm

"Yekî ān kez refiḡān der ḡüzārî" Biri oldur ki refiḡlerüñden ʿafv idesün

"Eger her laḫzā bîñî şad kem ü kāst" eger her laḫza yüz ʿayb u noḡşān ḡoresün.

"Düvvümān kez tū nā-yed ḡiç ḡāhî" İkinci ol ki senden ḡiç bir vaḡt gelmeye

"Çenān kārî ki bāyed ʿözü-i ān ḫʿāst" ancılayın bir fiʿl ki anlardan anuñ ʿözünü taleb etmek lâzım gele āh u fiḡān zemāne düstlarından ki her anda yüz cefālar eylerler ve hergiz iʿtizār eylemezler.

"Bişr-i Ḥāfî rā ḳuddise sırruhu mürîdî ḡüft" Bişr-i Ḥāfî'ye ḳuddise sırruhu bir mürîdi eyitdi: "Çü nān bedest-i ādem" (15b) Çünki nān ele ḡetürem. "Nemî dānem be-küdām nān-ḡoreş be-ḡorem" Bilmezüm anı ḡanḡı ḡatıḡ ile yiyem. "Bişr ḡüft niʿmet-i ʿāfiyet rā ferā yād ār" Bişr-i Ḥāfî ana eyitdi: Şiḫḫat ü ʿāfiyet niʿmetüñi ḫāḫuruña ḡetür"ve ān rā nān-ḡoreş inkār" ve anı nān-ḡoreş inkār yaʿnî zamm eyle ve temām iştiḫā ve sürür ile ye. Kıtʿa:

"Çü nān-ı ḡuşḡ ne hed pişḡiş nā-dārî" Çünki bir faḡır kendü öñine nān-ı ḡuşḡ ḡoya Nān-ı ḡuşḡden murād, ḡatıḡsız nāndur.

"Ki rūḡ rā dihed ez ḫʿān-ı faḡr perverişi" ki rūḡa faḡr ḫʿānından bir perveriş vire

"Bî-nān-ḡoreş çü şeved ḡabʿeş ān zemān māʿil" ol zemān anuñ ḡabʿi çünki nān-ḡoreşe māʿil ve rāḡib ola

"Çü zikr-i āfiyeteş nîst ḡiç nān-ḡoreşî" aña ʿāfiyet ve şiḫḫat zikri gibi ḡiç bir nān-ḡoreş yoḡdur. Nān-ḡoreş, ḡatıḡ maʿnāsınadır.

"Şaḡıḡ-i Belhî ḳuddise sırruhu eyitmişdür: "Be-perḡiz ez şoḡbet-i tüvāḡirān"

u ihsanı ile kani° olduñ. "Pes perverdigari girifti gayr ez Hudā-yı Te°alā" Pes Haqq Te°alā hazretinden gayr perverdigar tutduñ bu hod küfrdür, el-ıyāzü bilāh. Kıt°a:

"Ger der-āyed tüvangeri bā tū" Eger bir gani saña güle ve senün ile düstlük ide

"Baħr-i ruzi mekün bed ü peyvend"¹⁷³ rızıqdan ötüri ana ta°alluğ u ittişāl eyleme

"Mümseki rā kefil-i hod meşümār" mümsiki kendüñe kefil şayma. Zira kefil-i erzāk °ale'l-ııtlāk Hudā-yı Te°alādur. "Vemā min dābbetin fi'l-°ardi illā °ale'llahi rizkuha"¹⁷⁴

"Müdebbir-i rā Hudā-yı hod mepesend" Bir bedbaħtı kendüñe Hudā qabül eyleme.

"Yusuf bin el-Hüseyni'l-eş°eri quddise sırruhu fermüde est" Yusuf bin el-Hüseyni'l-eş°eri quddise sırruhu buyurmuşdur ki: "Heme-i nigüyihā der hāne ist" Ki cemi° ef°al-i hasene ve ahlāk-ı hamide bir hānededür "ve heme bedihā der hāne ist" ve cemi° ef°al-i qabiħa ve ahlāk-ı zemime bir hānededür "ve kilid-i ān tevāzu° ve furüteni" ve anuñ miftāhı tevāzu' ve firiftenliktir (16a) "ve kilid-i ān māyi vü meni" ve anuñ miftāhı kibr ve nüħütdür. Beyt:

Tevāzu° ser ref°et endāzdet

Tekebbür be-ħāk ender endāzdet¹⁷⁵

Kıt°a:

"Cem°est hayrhā heme der hāne-i ve nist" Cemi° hayrlar bir hānede cem°dür

"Ān hāne rā kilid be-ğayr ez furüteni" ol hāneye tevāzu°dan ğayrı bir miftāh yoğdur ve nistün ma°nāsı mışra°-ı şāniye kayd olındı.

"Şerħā bed in kıyās beyek hāne est cem°" Şerler hem bu kıyās ile bir hānede cem°dür

"Ve ān rā kilid nist becüz māyi vü meni" ve āna kibr ü °ucbden ğayrı miftāh yoğdur. Murād, tevāzu° sebeb-i sa°adet ve kibr-i mücib şekāvet idigün iş°ardur.

"Hān ihtiyāt kün ki neleğzi zi rāh-ı hayr" Āgāh ol ihtiyāt ile ve hayr tārīkından ayrılmayasun, tanımayasun¹⁷⁶ ve çıkmayasun

"Hod rā bemi°rağ-ı hağar-ı şer neyefkeni" kendüñi şer hağrı mağalline bırakmayasun. Mi°rağ: Meclis vezn üzere ism-i mekāndur. Mi°rağ mimin kesresiyle ve rānuñ fetħasıyla sa°y u şeddād katında esirlerin¹⁷⁷ giydükleri esbābdur lākin isti°māl

¹⁷³ bed ü peyvend: ber ü miken peyvend H

¹⁷⁴ Yerde hiçbir debelenen yoktur ki rızkı Allah'ın üzerinde olmasın. (Hud 11/6)

¹⁷⁵ Tevazu insanı yükseklerle çıkarır, kibir ise alçaltır.

¹⁷⁶ Tanımayasun : mayasun G

¹⁷⁷ esirlerin: esirlere G

olınan budur ki mi'rağ-ı zevâl dirler.¹⁷⁸

"Sümnün-ı Muhib kıddise sırruhu güfte est" Sümnün-ı Muhib kıddise sırruhu eyitmişdür:

"Bende-râ mağabbet-i Hudâ-yı Te'âlâ şâfî neşevet" Bendeniñ mağabbeti Hağ Te'âlâ hağretine şâfî olmaz. "Tâ zıştı ber-heme 'âlem neyefkend" Mâdâm ki cemî' 'âlem üzere zıştlik bırağmaya. Ya'nî Hağ'dan ğayrı her ne var ise aña kabîğ görüne ve aştâ bir nesneye meyli olmaya. Kıt'a:

"Ger koned cā-yı bedel 'aşğ-ı cemâl-i ezelet" Eger cemâl-i ezelin 'aşğ-ı senüñ kalbünide yer eyleye, bedlet tağdirindedür

"Çeşm-i ümmîd be-ğürân-ı behiştî nenehi" behište mensüb olan ğürar ümmidine çeşmini kıomazsun ve ğâğruña getürmezsun.

MIŞRA:

"Ez der-i ğ'îiş Hudâyâ be-behiştem meferest key müslim şevedet 'aşğ-ı cemâl-i ezeli" Cemâl-i ezelinüñ 'aşğ-ı saña müselleme ve müyesser olur. Cemâl-i ezeliñden murâd, cemâl-i ilâhidür.

"Tâ ber-âfâğ heme töhmete zıştı nenehi" Mâdâm ki cemî' 'âlem üzere zeştlik töhmetini kıomayasun. Belki lâzım olan budur. Cemî' sen ferâmüş idesün. Âfâğ, cem'-i ufğdur ki gök kenârı ma'nâsınadır. Lîkin, 'âlem ma'nâsına isti'mâl olunur. Zeştide yâ maşdariyye içündür.

"Ebübekr Verrâğ kıddise sırruhu güfte est" Ebübekr Verrâğ kıddise sırruhu eyitmişdür: "Eger çam' râ pürsend ki peder-i tü kıst" Eger çam' su'âl eyleseler ki senüñ pederüñ kimdür?" "Ğüyed şek der mağdürât-ı (16b) Girdigâri" Eydür bir Allah'ün mağdürâtında şekdür. Bu ğod küfrdür Zîrâ mağdürâta Hudâ'dan ğayrınıñ medğali yoğdur. "Ve eger ğüyend pişe-i tü çîst" Ve ger çama' diseler senüñ şan'at u ğüyuñ nedür? "Ğüyed iktisâb-ı mezillet ü ğ'ârî" Eydür: Mezellet ü ğodluğ kesb eylemekdür. Zîrâ minne çama' züll "ve eger pürsend ki ğâyet tü çîst" ve eger şorsalar ki senüñ ğâyetüñ nedür? "Ğüyed be-miğnet-i ğırmân giriftâri" Dir: Mağrūmluğ miğnetine giriftârlığdur. ğırmân: mağrūmluğ Beyt:

Çerâ piş-i Ğusrev be-ğ'âhiş revî

Çü yeksü nehâdî çama' Ğusrevi¹⁷⁹

Kıt'a:

¹⁷⁸ Mi'rağ: Meclis vezn üzere ism-i mekândur. Mi'rağ mimin kesresiyle ve rânüñ fetğasıyla sa'y u şeddâd katında esirlerin ğyüğüleri esbâbdür lâkin isti'mâl olınan budur ki mi'rağ-ı zevâl dirler: — H

¹⁷⁹ Padişahın yanına bir istek için niye ğidiyorsun? O zaman ki sultanlık duygusunu bir yana bıraktımsın.

"Eger pürsî t̄ama° rā keş̄ peder k̄îst" Eger t̄ama° su°âl idesün ki senüñ pederüñ kimdür?

"Be-güyed şek der ekdâr-ı ilâhî" Maqdûrât-ı ilâhîde şekdür dir

"Ve ger güyî ki kâret çîst güyed" Ve ger t̄ama°a diyesün ki senüñ kâruñ nedür dir

"Be-ḥ'ârî ez lî'mâr kām ḥ'âhî" Ḥ'ârlık ile lî'mârdan murād, t̄aleb idicilikdür

"Ve reş pürsî zi ḥatm-i kâr güyed" Ve ger t̄ama°a °âkıbet kârından su°âl idesün

"Bemiḥnethâ-yı ḥırmân °ömrġâhî" Ḥırmân miḥnetleriyle °ömr noḡsân idicilikdür.

Murād, t̄ama°-ı şâfî zaḥmet ü meşâḡḡat ü belâ vü miḥnet idüġin iş°ardur.

"İbrâhîm Ḥavvaş ḡuddise sirruhu ḡufte est" İbrâhîm Ḥavvaş ḡuddise sirruhu eyitmişdür: "Renc mekeş" Renc ve zaḥmet çekme "der t̄aleb-i an çî der ḡısmet-i ezeli" ol nesnenüñ t̄alebinde ki ḡısmet-i ezeli "ez berâ-yı tû kifâyet-i ân kerde end" senden ötüri anuñ kifâyetini eylemişlerdür. "Ve ân rüzist" Ve ol rızıḡdan ki rüz-ı ezelde taḡdır ü ta°yîn olınmışdır. "Zâyi° mekerdân an çî" Ve zâyi° eyleme ol nesneyi ki "ez tû t̄aleb kifâyet ânkerde end" anuñ kifâyetini senden t̄aleb eylemişlerdür. Zîrâ ol nesne senüñ üzerine farzdur. "Ve ân inḡıyâd-ı aḡkâm-ı ilâhîst ez evâmir ü nevâhî" Ve ol nesne ki kifâyetini senden t̄aleb eylemişlerdür. Evâmir ü nevâhîden olan aḡkâm-ı ilâhiyye inḡıyâddur. Beyt:

Me kün se°d yâ dîde¹⁸⁰ ber-dest-i kes

Ki¹⁸¹ baḡşende-i perverdigârest ü bes¹⁸²

Ḳıḡ°a:

"Ḳısmet-i rızḡat zi ezeli (17a) kerde end" Senüñ rızḡuñ ezelden ḡısmet ü taḡdır eylemişlerdür

"Çend pey-i rızḡ-ı perâkendegî" Rızḡ için perâkendelik ve bî-ḡuzûrluḡ nice bir

"Fâ°ide-i zinedġiet bende-i kîst" senüñ ḡayâtınuñ fâ°idesi bendelikdür Ḥaḡ Te°âlâ ḡazretine

"Ser mekeş ez ḡâ°ide-i bendegî" bendelik ḡâ°idesinden baş çekme. Belki cân u dilden t̄â°at eyle. Zîrâ "vemâ ḡalaḡtû'l-cinne ve'l-inse illâ li-ya'budün"¹⁸³ ḡasebinde hemân t̄â°at için maḡlûḡsun.

"Ebü °Ali¹⁸⁴-i Rudbârî ḡuddise sirruhu ḡufte est" Ebü °Ali-i Rûdbârî ḡuddise sirruhu eyitmişdür: "Tengterîn-i zindânâ" Zindanların tengregi "mu°âşeret-i ezdâdest"

180 dîde: dîn H

181 ki: ber H

182 Başkasının eline bakma, sana gözü veren Allah'tır ve o sana yeter.

183 Ben, cinleri ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zâriyât 51/56)

184 °Ali: °Ulemâ G

zıdların muşâhabetidür. Zirâ her cins cinsine mâ'ıldür. Beyt¹⁸⁵:

"Çâk h'âhem zeden¹⁸⁶ in delğ-ı riyâyî çi künem

Rûh râ şoĥbet-i nâcins 'ezâ bîst elîm"¹⁸⁷

Kıt'a:

"Gerçi zindân ber-şâhib dilân" Eger çi şâhib-i diller üzere zindândur

"Her küca büyî zi vaşl-ı yâr nîst" her kânde ki yâruñ vişâlınden bir râyiĥa yoĥdur
Bu vech daĥı câyizdür: Eger çi şâhib-i diller kâtında zindândur. Bu vech üzere bir şâhibde bir rânun kesresiyle 'and ma'nâsına olur.

"Hîç zindân 'âşık-ı müştâk râ" Müştâk 'âşıkâ

"Tengter ez şoĥbet-i aĥyâr nîst" aĥyârün şoĥbetinden tengdil hîç zindân yoĥdur.
Hîç zindânun ma'nâsı, mîşra'-ı şâniye kayd olındı.

"Şeyĥ Ebu'l-Abbâs Kaşşâb kuddise sırruhu dervişi râ dîd" Şeyĥ Ebu'l-Abbâs Kaşşâb kuddise sırruhu bir dervişi gördü "ki hırka-i ĥod râ mî duĥt" ki kendü hırkasını dikerdi"ve her derzî ki râst neyâmedi" ve her bir derz ki râst¹⁸⁸ gelmeseydi "be-küşâdî ve bâz beduĥtî" sökerdi ve yiñe¹⁸⁹ dikerdi, derz yüne¹⁹⁰ kâftanda olur. "Şeyĥ fermüd ki ân but-i tût" Şeyĥ buyurdı ki ol hırka senün bütündür ki âña muĥayyed olmaĥ ile ol kâdar zemân 'ibâdetden dür olmışsun. Rubâ'yye:

"Şüfî ki be-hırka-i duzeş bâzârist" Şofî ki hırkadüzlik ile anun bir bâzârı vardır.

"Ger beĥiye be-fâkr mîzened ĥoşkârist" Eger ol hırkaya fâkr ile nikende ura, lafîf ve maĥbül bir işdür

"Vez cünbişi-i tab' dest-i ü cunbâned" ve eger anun desti tab'un cünbişi ĥarekete getüre ve anun (17b) ol ĥâli nefsun ârzü hevesi ile ola

"Her baĥya vü rişte eş büt ü zunnârist" Ol hırkanun her baĥyası bir büt, her riştesi bir zunnârdur.

"Ĥaşrî kuddise sırruhu güfte est" Ĥaşrî kuddise sırruhu eyitmişdür: "Eş-şüfî ĥüve'l-lezî lâ yücedü ba'de 'ademihî velâ yu'demü ba'de vücûdihî ya'ni şüfî ânest" Ki ya'ni şüfî oldur ki "çün ez o vücûd-ı tabî'î-i ĥod" çünki kendünün vücûd-ı tabî'îsinden "fâni şevved" fâni ola. Tabî'î gerek idi. Ammâ 'acemler tabî'î daĥı isti'mâl iderler. Nitekim Mihr ü Müşteri' nün bu beytinde vâkı' olmuşdur. Beyt:

185 Beyt: Kıt'a H

186 zeden: zer H

187 Riya dolu boynumu parçalamak istiyorum. Ruha uygun olmayan çevrelerin sohbeti elem verir.

188 râst: toĥrı H

189 yiñe: gerü G

190 yüne:— H

"Zi ḥatṭhā-yı ṭabīʿī ṣuste defter
Varaḫhā-yı Riyāzī kerde ezber"¹⁹¹

Diger bedān bāz negerded" Tekrār aña ʿavdet etmeye ki " el-fānī lā yureddü"¹⁹² zīrā fānī tekrār redd olunmaz "ve baʿde ez ān çün be-vücüd-ı ḥaḫḫānī āyed" ve ol fenādan şoñra çünki vücüd-ı ḥaḫḫānīye gele ve anuñ ile muttaşif ola "ve beḳā-i baʿde'l-fenā müteḥaḫḫıḳ gerdid" ve fenādan şoñra müteḥaḫḫıḳ ve şābit ola, şūfiyūnuñ kelimātındandır: Beḳā baʿde'l-fenā. "diger fānī neşevēd" gerü fānī olmaya.
Beyt:

"Mī tersī ez fenā-yı ḥod āḫir zi şūfiyān"
"Bişnev ki güfte end beḳā ez bī-fenāst"¹⁹³

Rubāʿiyye

"Ḥoş ān ki çü nist şüd ez ĩn naḫş-ı mecāz" Ḥoş ol ki çün bu mecāz naḫşdan nist ü maḥv oldı

"Diger be-vücüd-ı ḥıştēn neāmed"¹⁹⁴ bāz" tekrār gerü kendü vücūdına gelmedi. Vücüddan murād, riyāzet ve mücāhededen evvel olan vücüddur.

"Zi ān pes çü vücüd yāft zān māye-i nāz" Ondan şoñra çün ol nāz mayasından vücüd buldı. Māye-i nāzdan murād, Bārī Teʿālādur.

"Cāvīd ber ü der ʿadem geşt ferāz" Bāb-ı ʿadem anuñ üzerine ebedī beste vü münsed oldı. Ez ān pes mışraʿ-ı şānīye maşrūf olmaḫ mümkündür ki maʿnā böyle olur: Çünki ol sāye-i nāzdan vücüd buldı. Andan şoñra anuñ üzere ebedī bāb-ı ʿadem beste oldı. Zübde-i kelām budur ki: Çün şūfī riyāzet ve mücāhede sebebi ile ṭabīʿat merḳabesinden ḥalāş bulub, aḫlāḳ-ı ḥamīde ḥuşūli ile bir vücüda vuşul bulur ki, ebedī fenā-pezir olmaz.

"Ḥıāce Yūsuf Hemedānī ḫuddise sırruhu vaḫtī der Nizāmiyye-i Bağdād" (18a)
Ḥıāce Yūsuf Hemedānī ḫuddise sırruhu bir vaḫit Bağdād'uñ Nizāmiyyesinde "vaʿaḫ mī güft" vaʿaḫ iderdi. Nizāmiyye-i Bağdād'dan murād, Bağdād'da bir cāmiʿdür. Bir medrese daḫı vardır. Nizāmiyye dirler ki Bustān'uñ bu beytinden rüşendür. Beyt:

¹⁹¹ Defterinin tabi çizgisini değiştirmiş, Riyāzī'nin varaklarını ezberlemiştir.

¹⁹² El-fānī lā yureddü : Fani olan geri döndürülmez.

¹⁹³ Ey sofiler, kendi faniliğinizden mi korkuyorsunuz? Dinleyin ki şöyle denmiştir: Beka fenasızlıktandır.

¹⁹⁴ neāmed: neyāmed H

"Merâ der Nizâmiyye-i edvâr bûd
Şeb u rûz telkîn ü tekrâr bûd"¹⁹⁵

"Faķihî maʿrûf be-İbn-i Saķâ" İbn-i Saķâ demekle maʿrûf bir faķih "der miyân-ı meclis ber-pâ-yı hâst" meclis ortasında ayağ üzere kalkdı "ve mesʿele-i pürsîd" ve bir mesʿele suʿâl eyledi. "Hʿâce güft be-nişîn" Hʿâce Yûsuf aña eyitdi: Otur! "Ki der kelâm-ı tû râyiha-i küfr mî yâbem" Ki senüñ kelâmuñda küfr râyihasını bulurum "ve şâyed ki merğ-ı tû ne ber-dîn-i İslâm buved" ve şâyed ki senüñ mevtin İslâm dîni üzere olmaya. "Baʿde ez ân be-müddetî, ân faķih Naşrânî şüd" Andan soñra bir müddetde ol faķih Naşrânî oldı "ve der-Naşrâniyyet be-mürt" ve Naşrâniyyetlikde öldi. Kıtʿa:

"Her ki binî ki pes ez perveriş-i fuķarâ vü râ" Her kimi göresün ki, faķır perveresinden ve riyâzet [ü]¹⁹⁶ mücâhededen soñra "der şaf-ı zinde- dilân nâm be-irşâd reved" anuñ nâmı meşâyih şafında irşad ile gide. Yaʿnî mürşidlikle meşhûr oldı. "Yâd-ı daʿvâ be-ser u meberâ ey hʿâce mebâd" Ey hʿâce, anuñ tûķına baħs u daʿvâ yâdını iletme "ki ez İn bî-edebî dîn-i tû berbâd reved" olmaya ki, ol edepsizlikden senüñ dînüñ bile gide ve kâfir olasun. Mübârek maʿnâsı, mışraʿ-ı şâniye kayd olındı.

"Hʿâce ʿAbdü'l-hâlık-ı Ğucdevânî Ğuddise sırruhu rûzî dervîşi piş-i o güft" Hʿâce ʿAbdü'l-hâlık-ı Ğucdevânî Ğuddise sırruhu bir gün bir dervîş anuñ öñinde eyitdi.: "Eger Ğudâ-yı Teʿâlâ merâ muħayyer gerdâned meyân-ı behişd ü düzah" Eger Ğudâ-yı Teʿâlâ Ğazretî cennet ü düzah Ğuşuşında beni muħayyer eyleye ve rızâyı baña teslim ide. "Men düzah râ ihtiyâr künem" Ben duzahı ihtiyâr iderüm¹⁹⁷ "zîrâ ki behişt murâd-ı nefsest" zîrâ ki behişt nefsimüñ¹⁹⁸ murâdıdır "ve düzâh murâd-ı Ğudâ-yı teʿâlâ" duzâh, Ğudâ-yı teʿâlânüñ murâdıdır, bu Ğod ondan evlâdur. "Hʿâce suħan-ı ü râ red kerd" Hʿâce ʿAbdü'l-hâlık (18b) anuñ sözünü reddeyledi "ve fermûd ki bende râ be-ihtiyâr çi kâr" ve buyırdı ki: Bendenüñ ihtiyâr ile ne işi var? "El-ħayru mâ ihtârahu'llâhu"¹⁹⁹ "Her kücâ güyed rev revîm" Her Ğande git der giderüz" vü her kücâ be-güyed bâş bâşım" ve her Ğande ol der oluruz. Kıtʿa:

"Kâr-ı bî-ihtiyâr hʿâce me kün" Efendinüñ ihtiyârınsız iş eyleme

"Ey ki dârî be-bendegî ikrâr" ey kimse ki, bendelige ikrâr tutarsun.

"Her kücâ ihtiyâr-ı hʿâce buved" her Ğande efendinüñ ihtiyârı ola,

¹⁹⁵ Bize Nizamiye'de gece gündüz telkin ve tekrar vardır.

¹⁹⁶ ü: — G

¹⁹⁷ iderüm: idem H

¹⁹⁸ nefsimüñ: nefsüñ H

¹⁹⁹ Hayır Allah'ın seçtiğidir

ihtiyār çi kār" ve buyırdı ki: Bendenüñ ihtiyār ile ne işi var? "El-**hayru mā ihtārahū'llāhu**"¹⁹⁹ "Her kücā güyed rev revīm" Her kande git der giderüz" vü her kücā be-güyed baş başım" ve her kande ol der oluruz. Kıt'a:

"Kār-ı bî-ihtiyār h'âce me kün" Efendinüñ ihtiyārınsız iş eyleme

"Ey ki dārî be-bendegî ikrār" ey kimse ki, bendelige ikrār tutarsun.

"Her kücā ihtiyār-ı h'âce buved" her kande efendinüñ ihtiyārı ola,

"Bendegānrā be-ihtiyār çi kār" bendelerüñ ihtiyār ile ne işi var. Beyt:

"Dilā inān-ı irādet be-dest-i düst sipār

Der in maḳām çü kārî be-ihtiyār-ı tū nîst"²⁰⁰

"H'âce 'Alî-i Rāmitenî"²⁰¹ ḳuddise sırruhu pürsidend ki İmān çîst" H'âce 'Alî Rāmitenî ḳuddise sırruhu ḫāzretine²⁰² ki, beḳā-i 'azîz-ender "ermüd ki kenden ve peyvesten" buyurdı ki, ḫalkdan infişāl ve Ḥaḳḳ'a ittîşāldür. Kıt'a:

"Her ki İmān tū rā kenden ü peyvesten güft" Her kim ki İmānı saña kenden ve peyvsetendür didi

"Bāyed in ḳavl-i pesendide zi vey be-pesendî"²⁰³ gerek ki bu maḳbül sözi andan ḳabül idesün.

"Ḥāşıl ma'na-i ān kenden ü peyvesten çîst" Ol kenden ve peyvestenüñ muḫaşşıl ma'nāsı nedür? Kenden, infisāl ma'nāsınadur. Peyvesten, ittîşāl ma'nāsınadur, ya'nî "ez ḫalk kenî vü be-Ḥudā peyvendî" ya'nî ḫalkdan münḳatı" olasun ve Ḥaḳ Te'ālā ḫāzretine muttaşıl olasun.

H'âce Bahāü'd-dîn Naḳşibend rā ḳuddise sırruhu su'āl eylediler "Silsile-i şümā bekücā mîresed" H'âce Bahāü'd-dîn Naḳşibend ḫāzretine ḳuddise sırruhu su'āl eylediler ki sizüñ silsileñüz ḳanda irişür. "Fermüdenđ ki ez silsile kes be-cāyî ne-mîresed" Buyurdular ki: Silsileden kimse bir yere ve bir mertebeye irişmez. Belki 'amel ü mücāhede ile irişür. Kenî, fi'l-i muzāri'dür. Muḫātab kāfın fetḫasıyle. Rubā'iyye:

"Ez delḳ u 'aşā şıdḳ u şafāyî ne-resed" Ve tesbiḫden bir riyā rāyîḫasından ḡayrı delḳ u 'asādan bir şıdḳ u şafā²⁰⁴ irişmez. delḳ: cāme-i dervîşān

"Her dem be-kücā resed megü silsile et " Her dem dime, senüñ silsileñ ḳanda

¹⁹⁹ Hayır Allah'ın seçtiğidir

²⁰⁰ Ey gönlüm irade dizginini dostların eline ver, çünkü bu makamda hiçbir şey senin elinde değil.

²⁰¹ Rāmitenî : Mitenirā G

²⁰² ḫāzretine: — G

²⁰³ be-pesendî: be-pesendedî H

²⁰⁴ delḳ u 'aşādan bir şıdḳ u şafā: — G

irişür

"K' ez silsile hiç kes becâyî neresed" zîrâ silsileden hiç kimse bir yire irişmez.

"RAVZA-i DÜVVÜM" İKİNCİ RAVZA

"Der terşîh-i şakâyık-ı (19a) dağâyık-ı hikem" Dağâyık-ı hikem şakâyıkınıñ terşîhi beyânındadır "ki reşehât-ı şehâb-ı kerem" ki kerem şehâbınıñ reşhaları ile²⁰⁵ "ez zemîn-i kulüb-ı hükemâ" hükemânuñ kulübı zemininden "ve arâzî-i hâtırşân-ı hâste" ve anlaruñ hâtırırları arzlarından zâhir ü hüveydâ olmışdur. "Ve beşerh ü beyân-ı ân" Ve ol dağâyık-ı hikemin şerh ve beyânı ile "maṭâvî-i defâtir-i şân ârâste" anlaruñ kitâblarınıñ şahâyif ü maṭâvîsi müzeyyen²⁰⁶ ü ârâstedür. Terşîh, şuvarmak²⁰⁷ ma'nâsınadır. Hikem, cem'-i hikmetdür. Reşehât, cem'-i reşhadur, çezend ma'nâsına. Arâzî, cem'-i arzđur. Meṭâvî bunda şahâyif ma'nâsınadır. Fâ'ide:

"Hâkim kesî râ güyend hâkîm" Şol kimseye dirler "ki hâkîkat-ı çîzhâ râ" ki eşyanuñ hâkîkatını "be-ân kâdr ki tüvâned bidâned" ol kâdr ile ki kâdir olur bile "ve 'amel be-muktezâ-yı ança ta'alluḡ be-'amel dâred" ve ol nesne ki 'amele ta'alluḡ tutar. Anuñ muktezâsı ile 'amel itmeyi "meleke-i nefsi-i hod gerdâned" kendü nefesine meleke vü 'âdet ide. Rubâ'iyye:

"Hoş ân ki be-terk-i hâzz-ı fânî be-künî" Hoş ol ki hâzz-ı fânîyi terk idesün

"Tedbîr-i beḡâ-yı cavidânî be-künî" ebedî beḡânuñ tedbîrini idesün

"Küşeş bekünî ve her çî be-tüvân dânist" sa'y idesün ve her bir nesneyi ki bilmege kudret vardur

"Dâni pes ez ân her çî tüvânî be-künî" bilesün andan soñra her ne ki kâdîrsün. Ya'ni kudretüñe göre 'ilm muktezâsı ile 'amel idesün. Hikâyet²⁰⁸:

"İskender-i Rûmî der evân-ı cihângîrî" İskender-i Rûmî cihângîrlik zamânında "be-ḡile-i temâm ḡişârî be-küşâd" tamâm ḡile ile bir ḡişâr fetḡ eyledi "ve be-vîrân kerd-i ân fermân dâd" ol ḡişârı vîrân itmege fermân virdi. "Güftend der incâ hâkîmî hest" İskender'e eyitdiler: Ol ḡişârda bir hâkîm vardur "dânâ ve ber-ḡall-i müşkilât tüvnâ" dâñâ ve müşkilât ḡalline tüvânâ. Dâñâ 'âlim, tüvânâ kavî ma'nâsınadır. "Ü râ ṡaleb kerd" İskender, hâkîmî ṡaleb eyledi "çün beyâmed" çünki hâkîm geldi. "Şekli did ez ḡabûl-ı ṡab'-ı dūr" İskender hâkîmde bir şekil gördi. ṡab'ıñ ḡabûlünden dūr "ve ṡab'-

²⁰⁵ ile: — G

²⁰⁶ müzeyyen: zeyn H

²⁰⁷ şuvarmak: eylemek H

²⁰⁸ hikâyet: Hikmet G

1 ehl-i kabül ez vey nüfûr" ve ehl-i kabülün şab'ı (19b) andan nefûr zirâ bed kıyâfet idi. "Güft in şüret-i mehbî ü şekl-i garîbet" İskender eyitdi: Bu ne mehbîb ü 'ucb şekildür. "Hakîm ez ân suhan be-râ suft" Hakîm ol sözden perişân oldı "ve handân der ân aşüftegî güft" ve ol perişânlıkda hânde iderek eyitdi: Kıt'a:

"Ta'na ber-men mezen be-süret-i zîst" Kabîh şüretüm sebebi ile baña ta'na urma!

"Ey tehî-i ez fazilet ü inşâf" ey fazilet ve inşâfdan hâlî

"Ten buved çün gılâf ü cân-ı şemşîr" cesed-i gılâf u cân şemşîr gibidür

"Kâr şemşîr mî küned neğilâf" kâr u malaḥatı şemşîr eyler, gılâf eylemez. Zirâ i'tibâr sîretedür, şürete degildür.

"Diğer güft:" Gerü ol hakîm eyitdi. "Her kerâ hulk bâ halk ne nigüst" Her kimün hulkı halk ile eyü degildür "post ber-beden zindân-ı ust" post anun bedeni üzere zindânıdır "ve çünân ez vücûd-ı hod der tengnâyîst" ve kendinün vücûdundan ancılayın tarlıkdadır. "Ki zindân der cenb-i u müzhetgâhist küşâde" Ki zindân anuñ yanında ya'nî aña nisbet küşâde bir seyrângâhdur. Zirâ bed hû-yı hüveydâ sebebi ile her kimse ile huşûmet eyler pes aña huşûr ve sürür nice müyesser olur. Kıt'a:

"Kesî ki bâ heme kes hû-yı bedbekâr bered" Şol kimse dükeli kimse ile bedhûluk ile mu'âşeret ve muşâhabet eyler

"Hemişe der kef şad guşşa mümtahin dâniş" dâ'im anı yüz guşşa elinde mümtahin ve mübtelâ bil. Beyt:

"Eger zi dest-i belâ ber-felek reved bed hûy

Zi dest-i hû-yı bed-i hîş der belâ bâşed"²⁰⁹

"Merev beşahna ki zindân maḥâm-ı o gerdân" Şahna²¹⁰'ya gitme ki anuñ maḥâmını zindân eylemedesün. Bu vech daḥı câyizdür. Zindânı anuñ maḥâmı eyle"ki püst ber-ten-i bed-hû best zindâneş" zirâ bed-hûnuñ teni üzere postu aña zindân yeter. "Ve diğer güft" Ve gerü ol hakîm eyitdi: "Hasûd hemişe der rencest" Hasûd dâ'im renc ü elemeddür "ve bâ perverdigâr-ı hod sitize senc" ve kendinün perverdigârı ile 'inâd ve ceng idicidür. Perverdigâr, Bârî Te'âlâdur. "Her çi diğer ân râ dihed (20a) be-vey ne-pesended" Haḥ Te'âlâ Ḥazreti gayrılere her ne ki virür ol kabül eylemez. "Her çi ne naşîb-i vey dil der ân ne-bepesended" Ve her ne ki anuñ naşîbi degildür, Haḥ Te'âlâ ḥazreti virmemişdür aña meyl ü rağbet eyler. Kıt'a:

"i'tirâzest ber-aḥkâm-ı Hudâvend-i kadîm" Kadîm Hudâ'nuñ hükümleri üzere

²⁰⁹ Kötü huy insanda yer edinirse, insan bu kötü huyun tesiriyle belâya giriftar olur.

²¹⁰ Şahna: idare teşkilatında büyük mevki'i olan serdarlara verilen ad.

i'tirâzıdır.

"Âdet-i merd-i hased pişer ki hâkeş be-dehen" Hâşud kimsenin âdetinüñ âteti ki anuñ dehâmına hâk olsun, tâ güftâre kâdir olmaya

"Her çi bined bekef gayr-ı fiğân ber-dâred" gayr kimsenin elinde her ne görür, hasedinden kaldırır

"Ki çerâ dâd be-vey sebeb-i ânra ne-be-men" ki niçün sebepsüz anı aña viridi, baña virmedi? Hikmet:

"Hasud ber-nîmet-i haş beñlest ü merdüm-i bî-günâh düşmen" ²¹¹Beyt:

"İlâ tâ neh'âhî belâ ber-şasud

Ki ân baht ber-geşte hod der belâst" ²¹²

"ve diğeri güft" gerü ol hakim eyitdi: "Hired-mendân-ı kerim" Kerim âkıllar "mâl ber-düstân şümârend" dünyâda ihtiyârlarıyla malı düstları üzere şümâr u nişâr eylerler "ve bî-hiredân-ı laim" ve deni âkılsızlar "ez berâ-yı düşmenân be-güzârend" ızırarı dünyâda düşmenlerinden ötürü korlar. Kıta:

"Her çi âmed be-dest-i merd-i kerim" Kerim kimsenüñ eline her ne ki geldi ve neye mâlik oldı

"Heme der pâ-yı düstân efsâned" cemî'ini düstlarıñ pâyına nişâr eyledi

"Ve ân çi endühten sefele-i tab'ı le'im" ve ol nesneyi ki sefele tab'ı le'im kesb eyledi.

"Ba'de merg ez berâ-yı düşmen mâned" mevtinden soñra cemî'sini düşmeni için kodı. Bir vech dahı câyızdır: Mevt muqarrer olduğdan soñra, cemî'si düşmeni için kaldı. Mânden, kalmağ ve komağ ma'nâsına luğatlerdür mestürdür ve füşâhânuñ kelâmında çoğdur ve Büstân'uñ bu beytinde komağ ma'nâsına olan mândendür. Mâned ki vâkı' olmuşdur. Beyt:

"Ber-endâz cihân yâ hod aşşâb-ı rây

Fürü mâye mâned be-hased rencây" ²¹³

"Vü diğeri güft" Ve gerü ol hakim eyitdi: "Bâ hired ân der hezel ü füsüs âvihten" Hezer ve tamashurda avâm ve hired ile inbisâş ve ta'alluğ itmek "âb-rüy-ı büzürgi rihtest" ululuğun âb-ruyunu dökmekdür "vü gubâr-ı zillet ü h'ârî engihten" ve zillet ü

²¹¹ Haset sahibi insan, yaptığı hileyle günahsız insanlara düşman olur.

²¹² Haset sahibi insanlar için belâ isteme çünkü o baht döner ve kendini belâyâ sokar.

²¹³ Dünya akıllı ve iyi insanlara kalır; kötü ahlâklılar da haset ve kötülükleriyle ortada kalır.

hı'arlık gubârını (20b) koparmaktadır. Kıt'a:

"Ey ki ber-sefele mîderî câme" Ey kimse ki sefelenün üzerinde câmesini yırtarsun ve aña cefâ idersün

"Nâm tersem begergit bereved" havf iderüm nâmuñ kürdiyelik ile gider. Ya'ni zâlımlık ile meşhûr olursun.

"Meşev efsûs pîşe bâ-ğiredân" Hiredlerle hezel ve tamashur idici olma

"Verne ferr ü büzürgiyet be-reved" yoğsa senüñ ululuğün ferr ü revnağı giderür.

"Vü diğeri güft:" Ve gerü ol hakîm eyitdi:

"Her ki şîve-i most zennî piş gired" Her kim ki meşlik şîvesini öñine tuta ya'ni za'ifleri rencide ide "der leke küb ze ber-destân be-mîred" kavîlerün depmesi altında olur. Leke, depme ma'nâsınadır. Kıt'a:

"Dilâğüş kün ze men in nükte-i hoş" Ey dil, benden bu laîf nükte-i istimâ'e eyle

"Ki mândest der güşem ez nüktedânân" ki ol nükte nüktedânlarından benüm güşümde qalmışdır ki

"Her kes keşed tîğ-i nâ-mihr-i bân" ki her kimse ki şefqatsızlık tîğini çeke, ya'ni kimseye tarahhum itmeye

"Şeved kuşte-i tîğ-i nâ-mihribânân" şefqatsızlerün tîğünü maqtûlı olur murâdumun 'Men lâ yerham lâ yurham'²¹⁴ hasebince zu'afâya tarahhumı olmayan kimse okuyanuñ maqtûl ve maqhûrı olur dimekdür. Beyt:

"Nemî tersî ey görg-i nâqış hired

Ki ruzî pâlângîst be-dirhem derid"²¹⁵

"Çün İskender güş-ı hod râ" Çün İskender kendi küşesi "ez ân cevâhir-i hikmet pür-yâft" ol hikmet cevâhirinden per yoldı "dehâneş râ çün güş-ı hı'ış" anuñ dehânı kendü güşü gibi "pür ez cevâhir kerd" cevâhirden pür eyledi "ve ĩnân ez harâbî-i hişâr be-tâft" ol haşâduñ harâblığından ĩnânını çevirdi, ya'ni hişârı harâb eylemekden ferâğat eyledi. ĩnân:dizgin Hikmet:

"Efridün ki der zemîn-i şefeķat" Efridün, Feridün cayizdür, ki şefķat zemîninde "cüz tohm-ı naşîhat ne keşd" naşîhat tohmından ġayrı zirâ'at eylemedi. "be-ferzendân-ı hod tevķî'e çünin nüvişt" kendü ferzendlerine tevķî'i böyle yazdı tevķî'e: nişân-ı pâdişâhî "ki şafahât-ı eyyâm şahîfe-i imârest" ki eyyâm şafhaları "ömürler (21a) şahîfesidür "der ân minüvisid" anda yazmañuz "cüz ân çi bihterîn a'mâlest ü âşâr" andan ġayrı ki

²¹⁴ Merhamet etmeyene merhamet olunmaz. (Hadis-i şerif)

²¹⁵ Ey eksik akıllı kurt! Bir gün bir kaplanın gelip seni parçalayacağından korkmuyormusun?

"Raşam-ı hayr keşid ü ešer-i hayr güzāšt" hayr raşamını çekdi ve hayr ešerini kodı. Bu vech dağı mümkündür ki: Hurrem ol kimse ki bu pāk defter üzere cemī⁶ harfden ferāgat idüb hayr raşamını çekdi ve hayr ešerini kodı. Beyt:

"Her ān kes ki āšur-ı hayreš nemāned
"Nešāyed pes ez mergeš el-ḥamd hāned"

O kişi ki ölümünden önce bir hayır kılmamıŝsa ölümünden sonra bir ḥamd süresini kimse onun için okumaz. Hikāyet:

"Yekī ez ḥukemā güfte est:" Ḥukemādan biri eyitmişdür: "Ki çihil defter der ḥikmet nüviŝtem" Ki ḥikmetde kırk kitāb yazdum "ve bān müntefi⁶ ne-geŝtem" ve anuñ ile müntefi⁶ ve müstefid olmadum. "Çihil kelime ez ān ihtiyār kerdem" Ol çihil defterden çihil kelime ihtiyār eyledüm. "Ez ān nız behre-i bedest neyāverdem" Andan dağı bir naŝīb ve fā⁶ide ele getürdüm. "Çehār kelime ez ān ber-güzidem" Ol çihil kelimedden çehār kelime intiḥāb ü ihtiyār eyledüm. "Der ān didem ān çi mī talebidem" Ol çehār kelimedde gördüm ānı ki taleb eyledüm. Bu vech dağı anı ki taleb eyledüm.

"KELİME-İ NUḤUSTİN "EVVELKİ KELİME

Maṭlab-ı tezkır ü te⁶nış

"Ān ki" Oldur ki "zenān rā çün merdān²¹⁶ maḥall-i i⁶timād me kerdān" zenleri merdler gibi i⁶timād maḥalli eyleme. "Zirā ki zen eger çi ez ḳabile-i mu⁶temedān āyed" Zirā ki zen eger çi mu⁶temedler ḳabilelerinden gele, ya⁶nı zāhir i⁶timāda yaraya."Vey ez ān ḳabil nışt ki mu⁶temedī rešāyed" Zen ol ḳabilenden degildür ki i⁶timāda layıḳ ola zirā zenān nāḳisātü'l-⁶aḳl ve'd-dindür,"⁶aḳl-ı zen nāḳisest dıneš nız" "aḳlı ve dıni dağı nāḳıŝdur. "Hergizeš (21b) kāmil i⁶timād me-kün" Her giz aña kāmil i⁶tiḳād eyleme.

Lisān-ı Fārisi'de müzekkr ü mü⁶enneš berāberdür. Kelimāt-ı ⁶Arabiyyeden bir kelime ki terkiblerine ḥalt eyleyeler. anda dağı tezkır ü te⁶nış i⁶tibār eylemezler. Kāmile dimedigüne sebep budur. Füsehādan ba⁶zı kimse bu ḳā⁶ideden bī-ḥaber olduğından fuṣaḥā-i ⁶Aceme dağı eyledü. Ba⁶zı kelimelerüñ āhirlerine hā ilḥāḳ eylediler. Ol hā, te⁶nış için degildür. Gurfe ve ⁶arza ve ṭarīḳa ve ⁶acüze gibi.

"Ger bedest ez vey i⁶tibār megir" Eger ol zen fiŝḳ cihetinden bed ve nā-ma⁶ḳül ise andan i⁶tibār ṭutma ve bir şey ⁶addetme. "Ver ne gü ber-vey i⁶timād mekün" Eger ol zen zühd ü ŝalāḥ cihetinden ne-gü ve ma⁶ḳül ise anuñ üzere i⁶timād eyleme. Zirā zen ŝey⁶-i

²¹⁶merdān: medan G

i'timâda lâyıķ ola zîrâ zenân nâķısâtü'l-'aķıl ve'd-dîndür, "aķıl-ı zen nâķısest dîneş nîz" "aķılı ve dîni daķı nâķışdur. "Hergizeş (21b) kâmil i'timâd me-kün" Her giz aña kâmil i'tikâd eyleme.

Lisân-ı Fârisî'de müzekkr ü mü'ennes berâberdür. Kelimât-ı 'Arabiyyeden bir kelime ki terkiplerine ħalt eyleyeler. anda daķı tezkîr ü te'nîş i'tibâr eylemezler. Kâmile dimedigüne sebep budur. Füsehâdan ba'zı kimse bu ķâ'ideden bî-ħaber olduğundan fuşahâ-i 'Aceme daķıl eyledü. Ba'zı kelimelerüñ âhirlerine hâ ilħâķ eylediler. Ol hâ, te'nîş içün degildir. Ğurfe ve 'arza ve țarıķa ve 'acüze gibi.

"Ger bedest ez vey i'tibâr megîr" Eger ol zen fısq cihetinden bed ve nâ-ma'ķül ise andan i'tibâr tıtma ve bir şey 'addetme. "Ver ne gû ber-vey i'timâd mekün" Eger ol zen zühd ü şalâķ cihetinden ne-gû ve ma'ķül ise anuñ üzere i'timâd eyleme. Zîrâ zen şey^o-i ķalîl ile evvelki ħâlinden tağayyür ve inķılâb-pezir olur.

KELİME-İ DÜVVUM (İKİNCİ KELİME)

"Ān ki" Oldur ki "bemâl mağrür meşev" mala mağrür olma "eger çi bisyâr buved" eger çi mâl bisyâr ola. Zîrâ ki 'âķıbet-i mâl ħavâdiş-i rûzgâruñ pâymalı olsa gerekdir. Rubâ'ıyye:

"Mağrür meşev bemâl çün bî-ħaberân" Bî-ħaberler gibi mâlâ mağrür olma
Meşv, nehy-i hâzırdur.

"Zîrâ ki buved mâl çü ebr-i güzêrân" zîrâ ki mâl mürür u güzêr idici şehâb gibidür

"Ebr-i güzêrân eger çi gevher bâred" güzêr idici şehâb eger çi gevher yağdura

"Ĥatır nenehed merd-i ħıred mend ber-ân" 'âķıl kimse anuñ üzere ħatır ķomaz ve i'timâd eylemez.

"KELİME-İ SEVVUM"

"Ān ki" üçüncü kelime oldur ki : "Esrâr-ı nihân dâştî-i ħod râ" Kendünüñ nihân ve mestür tıtulması lâzım olan sırlarını "be-ħiç düst der-miyân menih" hiçbir düstüña fâş eyleme. Ĥiç düst ile ortaya koma, terk ma'nası budur

"Ez ân cihet ki" Ol sebebden ki "bisyrâ bâşed ki der düstî ħalel üfted" zîrâ çok olur ki düstlüğa ħalel ve noķşân düşer "ve be-düşmenî bedel gerded" ve düstlük düşmanlığa tebdîl olur, ol vaķit peşimân olursun. Ķıț'a:

"Ey puser sırrı keş ez düşmen nühüften lâzımet" Ey puser şol sır ki anı düşmândan setretmek lâzımdur.

"Bih ki ez ifşâ-yı ân bâ-düstân dem kem (22a)zenî" Yeg ki anuñ ifşâsından

düstlara söz söylemeyesün.

"Dide em bisyār kej seyr-i sipihr kej nihād" Çok görmüşüm kej nihād felegün seyrinden

"Düstān düşmen şevend ve düstihā düşmeni" düşmanlar düşman olurlar ve düstlükler düşmenlik olur.

KELİME-İ ÇEHARUM:

"Ān ki" Dördüncü kelime oldur ki: "Cüz ĩlmĩ rā ferāngirĩ" Ol ĩlmden ğayrıyı taḥşĩl eylemeyesün ki "ki be-terk-i ān bezehmend mĩrĩ" ol ĩlmden murād ĩbād-ı müteʿallıḳ olan ĩlmdür; tefsĩr ü ḥadĩş ü fıḳḥ gibi. Bezeh: Günāḥ maʿnāsınadır. Beyt:

"ĩlm-i dĩn fıḳḥ est u tefsĩr ü ḥadĩş

Her ki ḥāned ğayr ez ĩn gerded habiş"²¹⁷

"Ez fużũl be-gurĩz" Lāzım olmayan ĩlmden firār u iʿrāz eyle "ve ān ĩi zarũrist der vey avĩz" ve ol ĩlm ki zarũrĩ ve lāzımdur ki añā taʿalluḳ u saʿy eyle. Kıṭʿa:

"ĩlmĩ ki nā-gũzĩrĩ tũ bāşed bũdān gerāy" Şol ĩlm ki saña lābũd ü lāzım ola. Aña meyl ü saʿy eyleye

"Ve ān rā kezān gurĩz buved cũst ü cũ me-kũn" ve ol ĩlmi ki andan saña gũzĩr ü bũd ola, yaʿnĩ lāzım olmaya ṭaleb eyleme. Tā gũzĩr, lābed ü lāzım maʿnāsınadır. Gũzĩr-i bũd ve ʿadem lāzım maʿnāsınadır.

"Ve āndem ki ḥāşıl-ı tũ şevend ĩlm-i nāgũzĩr" Ve ol dem ki nā-gũzĩr ve lāzım olan ĩlm senũñ ḥāşılıñ ola.

"Ĝayr ez ʿamel be-mũcib-i ān āruzũ me-kũn" Ol ĩlm mũcibince ʿamelden ğayrı ārzũ eyleme. Murād, ol ĩlm muḳteżāsınca ʿamel eyle dimekdür. Ḥikmet:

"İbn-i Muknĩ gũyed" Ki ʿulemādan bir kimsedür eydür: "Kütübḥāne-i ḥukemā-i Hind rā" Hind ḥukemāsından kütübḥānesini "ber-şed şütũrbār kerdendĩ" yüz şütũre yükledũrlerdi. "Melik ez işān istidʿā kerd der iḳtişār kerdem" Hind pādişāhı ol kütübḥānei iḳtişār itmekde ānlardan ṭaleb eyledi. "Be-deh şütũrbār āverdend" On deve yüküne indirdiler. "Diĝer bār istidʿā kerd" Tekrār yine iḳtişārımı ṭaleb eyledi. "Ber-çehār kelime ḳarār dādend" Dört kelime üzerine ḳarār verdiler, ğayrisini refʿ itdiler.

KELİME-İ EVVEL:

²¹⁷ Hadis, tefsir ve fıḳḥ din ilimleridir, bunlar dışında ilim arayan yanlış yapmış olur.

"Der delâlet-i pâdişâhân be-[°]adâlet" Evvel kelime; pâdişâhları [°]adâlete meyl-i delâlet eylemek beyânındadır. Zîrâ, pâdişâhlara ehemm ü elzem olan [°]adâletdür. Meşnevi:

"Çü ger ded şâh-ı [°]âlem [°]adl pişe" Şâh-ı [°]âlem (22b) çünkü [°]âdil ola. [°]Adl-pişe: [°]Adil ma[°]nâsınadır.

"Şeved âsâyiş ki hemîşe" Halk-ı [°]âlemin gâh gâh olan huzûr u âsâyişi anuñ [°]adli sebebi ile dâ'im olur

"Çü nâled bî-dilî ez sine-rîşî" çünkü bir bî-dil bir sine-rîşden nâle ide.

"Büved yekser zi niş-i zulm gişi" Eyle olmak pâdişâh zâlımlığı nişinden bir uc olur. Bî-dilden murâd, derd-menddür. Sine-rîşden murâd, zâlimdür. Zübde-i kelâm budur ki, bir derd-mende bir zâlimden zulm irişmek ile pâdişâhuñ zâlımlığından bir nişân ve eşer peydâ olur. Yekserde ser uc ma[°]nâsınadır. Çünkü bizi dil sinesinüñ mecrûhlığından tâlih ide. Bu vech dağı câyizdür. Lâkin bu vech üzre sine-rîşde yâ maşdariyye olub sine-rîşden murâd, zâlim olmaz. Giş fi'l ve mezheb ve cezâ ma[°]nâsınadır. Bunda iki evvelki de mümkündür. Zulm-keş, zâlim ma[°]nâsınadır.

"Hâlâşî râ zi dehr-i piç-ber-piç" Bu piç-ber-piç dehrden hâlâşlık için, bu dağı câyizdür: Hâlâşlığa "zi şâhân [°]adl mî bâyed diğeri hiç" şâhlardan [°]adl gerek. Andan gayrı hiç nesne gerekmez. Piç-ber-piç kabilü'l -ezdâddandır ki gâhî medhde ziyâde hûb ve mergûb u maqbûl ma[°]nâsına isti[°]mâl olunur ki Bûstân'ın bu beytinde vâkı[°] olmuşdur. Beyt:

"Bedü güft kây dilber-i piç piç
Zi yağma çi âverde-i güft hiç"²¹⁸

Ve gâhî zümre ziyâde denî ve sefele ma[°]nâsına ve nâ-ma[°]qûl ma[°]nâsına isti[°]mâl olunur ki Bûstân'ın bu beytinde vâkı[°] olmuşdur:

"Ne dîdem çünin piç-ber-piç kes
Mekün hiç rahmet ber-in hiç kes"²¹⁹
Ber lafzı olsun yâ olsun berâberdür.

KELİME-İ DÜVVÜM (İKİNCİ KELİME)

"Der vaşiyet -i ra'iyet" Ra'iyet vaşiyet beyânındadır.

²¹⁸ Ey kıvrıcık dilber, yağmadan ne elde ettin, diye sordu. O da ' Hiç ' dedi.

²¹⁹ Böyle kıvrıcık hiç kimsede görmedim. Öyle ki kimseye bir rahmeti dokunmuyor.

"Benîgükârî ve fermânberdârî" Nîgükârlığa ve fermânberdârlığa²²⁰ ya'nî re'âyâyâ lâzım deyü eyü 'amel üzere olub emre itâ'at idici olalar. Tâ ki pâdişâhlaruñ zulmi ânlardan dür ola. Nîgükâr: Eyü 'amellü, Fermânberdâr: Emre itâ'at idici. Ahîrlerindeki yâlar maşdariyyedür. Beyt:²²¹

"Tohm-ı zulm-i şâh²²² nâfermânî merdüm buved" Şâhuñ zulmü tohmı halkuñ fermânlıksızlığıdır.

"Çü çükârî hâşıl-ı ân gişte key gendüm buved" Çünkü çü zirâ'at idesün. Ol zirâ'at (23a) olınmışuñ hâşılı kaçan gendüm olur. Murâd halk ki Hudâ'nuñ emrine itâ'at itmeyeler, zulmden halâş olmayalar dimekdür.

KELİME-İ SEVVÜM (ÜÇÜNCÜ KELİME)

"Der muhâfazat-i şıhhat-ı ebdân" Bedenleruñ şıhhati muhâfazası beyânındadır. "El 'ilmü 'ilmân 'ilmü'l-ebdân ve 'ilmü'l-edyân tâ gürisne neşevî dest be-ça'am ne-berî" Mâdâm ki aç olmayasun, ça'ama el atmayasun "ve çün be-hürî" ve çün ça'am yiyesün "pîş ez ân ki sır şevî" andan arın ki toyasun "dest ez ça'am be-dârî" ça'amdand ferâgat eylesesün. Rubâ'ıyye:

"Ân bih ki ze esbâb-ı marâz perhîzî" Ol yeg ki esbâb-ı marâzdan perhîz idesün

"Vezeneng-i tabîbân-ı gıll be-girîzî" vecîyle bâzû nâ-mağbûl tabîbler neng ü 'arundan kaçasun ve aşlâ ânlar muhtâc olmayasun.

"Nâ-geşte tehî mi'de be-h'ân ne-nişîni" Esbâb-ı marâzdan perhîze 'ilâc budur ki: Mîde ve şikem hâlî olmamış iken ça'ama oturmayasun.

"Zân pîş ki mi'de pür-künî berhîzî" Andan oñ ki mi'de ve şikemüñi pür idesün, ya'nî pür itmezden evvel ça'amdand kalkasun. Beyt:

"Mi'de çün pür geşt ü şikem derd hâst

Sûd ne-dâred heme esbâb-ı râst"²²³

KELİME-İ ÇEHÂRUM (DÖRDÜNCÜ KELİME)

"Der naşîhat-i zenân "Zenlere naşîhat eylemek beyânındadır.

"Ki çeşm ez rû-yı bigânegân dür dâned" Ki zenler bigânelerüñ rüyından çeşmlerini dür tutalar. "ve rû-yı ez çeşm-i nâ-mağremân mestür" ve nâ-mağremelerüñ

²²⁰ Nîgükârlığa ve fermânberdârlığa: Benîgükârlık ve fermânberdârlık H

²²¹ Beyt: Kıt'a H

²²² şâh: pâdişâh H

²²³ Midenin dolu oluşu dert getirdiği gibi, her doğru sebep de fayda vermez.

çeşminden zenler rüyalarını mestür tutalar. Murād ne nā-mahremelere nazār ideler ve ne ānlara yüz göstereler dimekdür. Mestür, dārend taqdirindedür. Beyt:

"Ez nā-mahremān çeşm-i zen kürbād
Çü bîrûn şüdü ez hāne der gird-bād"²²⁴

Қıt'a:

"Zenān büved ki be-her kes ki nîst mahrem-i ü" Zen oldur ki her kimseye ki anuñ mahremi degildür.

"Eger çi merdüm-i çeşmest rü-yı ne-nümāyend" Eger çi merdüm-i çeşmidür yüz göstermeye. Merdüm: Çeşm, göz

"Be-revî her ki ne cüft veyest eger çi be-ḥüsn" Her kim anuñ cüft ü zevci degildür. Eger çi ḥüsnde

"Büved çü mäh-ı felek tāk-ı çeşm ne-güşāyed" mäh-ı felek gibi tāk u lā-naẓîr ola. Anuñ yüzüne çeşmini açmaya ve iltifāt (23b) itmeye. Be-rüyuñ ma'nāsı mısrā'-ı şānîye kaydolındı.

"Çihār kelime est" Dört kelimedür. "Ki çihār pâdişāh perdāhtend" Ki dört pâdişāh anı peydā ve tekellüm eylemişdür. "Güyā yek tîrest ki ez çihār kemān endāhtend" Güyā ol çihār kelime bir tîrdür ki dört kemāndan atmışlardır. Zîrā ḥaḳîkatde dördü birdür.

"Evvel şāh-ı Kısra güfte est" Dört pâdişāhuñ evveli Nüşirevāndur ki eyitmişdür. Kısra lafz-ı 'Arabîdür ki 'Acem pâdişāhlarınıñ laḳābıdır. Mu'arreb Ḥüsrevdür ki pâdişāh ma'nāsınadır. 'İlm-i ḥāş olan Ḥüsrevüñ mu'arربی degildür. Cem'î ekāsiredur. Kısra kâfuñ fetḫi vü kesri luḡatdür. Ammā 'Acemler rānuñ kesresiyle oқurlar ve bunda Kısradan murād, Nüşirevāndur.

"Her giz peşimān neşüde em ez ān çi ne-güfte em" Her giz peşimān olmamışum. Ol sözden ki anı söylemişüm "ve besā güfte ez peşimānî-i ān der ḥāk ü ḥün ḥofte" ḥofte em taqdirindedür ve çok söz söylemişüm ki anuñ endāmından ḥāk ü ḥünda yatmışum. Murād, ḥadden bîrûn renc ü elem görmüşüm ve ziyāde muḫtarib olmuşum dimekdür. Қıt'a:

"Ḥāmuş nişîn ki cem' nişisten be-ḥāmuşî" Nişîn emr-i ḥāzîrdur. Ḥāmuş otur, zîrā ḥāmuşluḡla cem' ü āsüde ḥātır oturmak

"Bihter zi güftî ki perişān-ı āvered" yegdür ol sözden ki perişānlıḡ ve elem getürür.

²²⁴ Namahremelere karşı kadın gözü kör olsun. Çünkü o bakışlar evden çıkarsa kötülükler de içeri girer.

"Zi sırr-ı ser-i ahd peşimān neşüd kesî" Mestür ü maḥfî olan sırdan bir kimseye peşimān olmadı.

"Pes fâş geşte sırr ki peşimānî āvered" Çok fâş olmuş sırr ki şāhibine peşimānlık getirür. Sırrını fâş itdüğinden ötürü. Ser-be-mühr mestür ma'nāsınadır. Niteki, Ḥāfızuñ bu beytinde vākı° olmuşdur. Beyt:

"Tersem ki eşk der ğam-ı mā perde-i der şeved
Ve İn rā zi ser be-mühr be-°ālem be-semer ne-şeved"²²⁵

"Şāh-ı Kayşer-i deret" ikincisi Şāh-ı Kayşer'dür "ki fermūde est" buyurmuşdur ki: "Ḳudret-i men ber-nā-ğufte" Ki söylenmemiş söz üzere benüm Ḳudretüm "biş ez ān est ki ber-ğufte" andan ziyādedür ki söylemiş üzeredür. Ya'nî ol sözi ki söylemişüm, anı sırr ü nihān itmege ḳādir olmazum. Kıt°a:

"Her çi ifşā-yı ān būded şevād" Her ne ki anuñ ifşā ve i°lānı müşkil ve zararlı ola.

"Bā-herifān megü be-āsānî" Muşāhibler ki (24a) anı āsānlık eyle dime. Herifān, muşāhibler ma'nāsınadır.

"Kān çi dārî nühüfte be-tüvān güft" Zirā ol nesneyi ki mestür tutarsan söylemek mümkündür.

"Ve ān çi güftî nühüfte ne-tüvānî" ve ol nesneyi didüñ setr etmege ḳādir olmazsun. Beyt:

"Sūḡan tā ne-güftî be-rüdest hest
Çü güfte-i şeved yā bed ü ber-tü dest"²²⁶

"Ḥāḳān-ı Çin" Ol dört pâdişāhun üçüncüsü Ḥāḳān-ı Çin'dür ki, "der İn ma'nā çünin sūḡan rānde est" bu ma'nāda böyle sevḳ-ı kelām itmişdür. "Ki bisyār bāşed ki" Ki çok olur ki "perişānî-i güften sahtter buved" söylemegüñ perişānlığı sahtdeñ ve müşkildeñ olur "ez peşimānî-i nühüften" setr eylemek peşimānluğundan. Kıt°a

"Her sır be-mühr ki der ḡātur üftedet" Her mestür sır ki senüñ ḡāturıña düşe

"Sür°at mekün belavḫ-i beyāneş negāştēn" anı beyān levḫına naḳş itmege sür°at ü isti°cāl itme.

"Tersem şeved ḡarāmet izḡār-ı ān tū rā" Ḳorḳarum anuñ izḡārınuñ ḡarāmet ve

²²⁵ Korkarım ki bizim hüznümüzde gözyaşları kapıya perde olur ve korkarım ki bu baş hiçbir makama taç olmaya.

²²⁶ Sözü söylemediğin zaman o söz senin elinde olur(ona hâkim olursun), söylediğinde ise o sana hâkim olur.

zararun saña

"Müşkilter ez nedâmet puşide dâšten" mestur tutmaq nedâmetünden müşkilreg ve ziyâdereg olur. Şevedün ma'nâsı, mışra^c-ı şâniye kayd olındı. Garâmet : Ziyân.

"Melik-i Hind" Dördüncüsi Hind pâdişâhıdır ki "be-în nükte-zebân küşâde est" bu nükte ile zebânını açmışdır, ya'nî tekellüm eylemişdir. "Ki her harf ki ez zebân-ı men cüste est" Ki her kelime ki benüm zebânımdan şıçramış ve zâhir olmuşdur. "Dest-i taşarruf-ı merâ zi hod beste" Kendüsinden benüm taşarruf elümi bağlamışdır, zîrâ ihfâ itmege kâdir olmazum "ve her çi ne-güyem mâlik-i üyem" ve her nesneyi ki söylemeyüm anuñ mâlikiyüm. Bu vech dağı câyızdır: Aña mâliküm. "Eger h'âhem be-güyem" Eger istersem anı söylerüm "ve eger h'âhem ne-güyem" ve eger istersem anı söylemezüm. Kıt'a:

"Behiredî re; zi râz-ı fâş u nihân" Fâş ve nihân râzdan ötüri

"Meşelî nîk ber-zebân reftest" Bir h'iredmendün zebânı üzere bir h'üb meşel vâkı^c ve şâdir olmuşdur, ya'nî bir zibâ dimişdür ki murâd beyt-i şânîdür.

"Kîn çü tîrest mände der kabza" ki bu kabzada kalmış bir terkibîdür. İnden murâd, zinhârdur.

"Ve ân çü tîrist kez kemân-ı reftest" Ol bir tîr kesîdür ki (24b) kemândan gitmişdür. Andan murâd, râz-ı fâşdur. Hikmet:

"Melik-i Hind" Pend-i pâdişâhî "be-ğalîfe-i Bağdâd" Bağdat ħalîfesine "tuħfehâ ferestâd" tuħfeler gönderdi "ve hemrâh tabîbî feylesof be-mahâret der tıbb u ħikmet mevşûf" ve tıbb-ı ħikmetde mahâret ve ħazaqat ile mevşûf bir feylesof tabîb bile irsâl eyledi. Feylesof, muħibbül-ħikme ma'nâsınadır ki aşlı filâsüfdur. Filâ: Muħibb, Süf: ħikmet ma'nâsınadır. Şoñra elif ħazf olunub feylesof oldu ki "âlim ve "âkil ma'nâsına isti'mâl olındı.

"Piş ħalîfe ber-pâ-yı h'âst" Ol tabîb ħalîfe öñinde ayağ üzere kalkdı. "ve güft se çiz âverde em" ve eyitdi üç nesne getürmişüm "ki cüz mülük ra ne-bâyed" ki mlükdan ħayrıye gerekmez "ve ħayrı selâtin neşâyed" ve selâtininden ħayrıye lâyıķ olmaz."ħalîfe güft" ħalîfe eyitdi: "Ânhâ kudâmet" Anlar kañğısıdır? "Güft" Tabîb eyitdi: "Evvel ħızâbî ki mû-yı sefid ra siyâh gerdâned" Evvel bir ħızâbdur ki beyâz müyü siyâh eyler "be-veçî ki hergiz müteğayyir ne-gerded" bir vechile ki ol müy hergiz müteğayyir olmaz.

"Düvvum, ma'cünî ki her çend ta'âm ħorde şeved" İkinici, bir ma'cündür ki her ne kadar ta'âm yenmiş ola "mi'de râ gerân şüden ne-güzâred" mi'deyi şakıl olmağa kıomaz "ve ħazm ra muķavvî bâşed" ve ħazma muķavvî olur.

"Sevvüm terkîbî ki " üçüncü bir terkîbdür ki "peşt râ kavî gerdâned" peşti kavî eyler "ve raġbet-i mübâşeret âvered" ve cimâ'a meyl getirür "ve ez tekrâr-ı ân" ve ol cimâ'ın tekrârından "ne-za'f-ı başâr hîzed ü ne noġşân-ı kuvvet" ne başara za'f ve ne kuvvete noġşân hâşıl olur.

"Ĥalîfe laġza-i te'emmül kerd" Ĥalîfe bir laġza te'emmül itdi "ve güft" ve eyitdi: "Men tû râ ez ĩn dâner gümân dâstem" Ben seni bundan dânâdañ zann tıtdum "ve zeyrekter ez ĩn mî pendâstem" ve bundan zeyrek şandım. "Evvel ân hîzâb ki güfti" Evvel ol hîzâbı ki eyitdüñ : "Sermâye-i ġurür u pîrâye-i kizb ü zürest" Ĥurür sermâyesi ve kizb ü zür sermâyesidür. Pîrâye: Ziyet "Ve siyâhî müy" Ve hâlâ ki müyuñ siyâhlığı zulmetdür (25a) "ve sefidî-i ân nür" ve anuñ beyazlığı nürdür. "Zihî nâdân kesî" Zihî nâdân şol kimse "ki der ân küşed ki nür-râ be-zulmet be-püşed" andan ma'î ide ki nürü zulmet ile örte. Zihî ġabilü'l-ezdâddandır. Der gâhî taġsîn ve gâhî zemm içündür. Bunda şanı murâddur. Ėıt'a:

"Eblehî gû mî-küned müy-ı sefid-i ĥod-siyâh" Bir ebleh ki kendünüñ beyâz müyünü siyâh ide. Müydan murâd bunda şaġaldur.

"Ez pey-i pîri civânî ra hemî dâred ümîd" Pîrlîkden şoñra civânlığı ümîd tutar ol ĥod muĥâldur

"Pîş-i dâneyân ki derbend-i şikâr-ı devletend" dânâlar ġatında ki ânlar devlet şikârı ġaydıdadur.

"Key buved zâġ-ı siyeh revnaġ-ı bâz-ı sefid" Siyâh zâġa bâz-ı sefid revnaġı ve i'tibârı ġaçan olur. Zîrâ müy-ı siyâh zâġ-ı siyâh müy, müy-ı sefid bâz-ı sefid meşabesindeür. Dânâlar ġatında bâz-ı sefid aġ toġan

"Ve ammâ ma'cünî ki zîkr kerdî" Ve ammâ şol ma'cünü ki zîkr eyledüñ "men ez ân ġabil nistem" ben ol zümreden degülem "ki ta'am-ı bisyâr ĥorem" ki çok ta'am yiyem. Bu daġı câyizdür ki, ta'amı çok yiyem. Bu ma'nâ üzere ta'am müzâf degildir. "Ve be-ân lezzetġirem" ve keşret-i ta'am ile lezzet tutam, "çi ez ân nâ-ĥoşter" andan ġabîhrek nedür ki "Ki her laġzâ be-câyî bâyed ref" ki her laġza bir yere gitmek gerek"ki der vey nâ-dîdenî râ bâyed dîd" ki anda görölmesi ma'ġül olmayanı görölmek gerek "ve nâ-şenîdenî râ bâyed şenîd" ve istimâc maġbül olmayanı istimâc etmek gerek "ve nâ-büyîd nî râ bâyed büyüid" ve istişmâmı maġbül olmayanı istişmâm etmek gerek. Becâyiden murâd, hâlâdur ki andan keşf-i 'avret ve bād-ı ġabâĥat ve büyü necâset lâzım gelür. 'Aġıl olan bunları ihtiyârı ile ihtiyâr mı eyler?

"Ĥükemâ güfte end:" Ĥükemâ eyitmişdür: "Ĥürisnegî bîmâr İst der mizâc" Açlık mizâcda ĥastalıġdur "ki şarâb u ta'am ü râ mādde-i 'ilâc" ki şarâb ve ta'am anuñ ilâcı

mağbûlüm degildir, ol sebebden ki

"Mübâşeret bâ-zenân şûbe ist ez cünün" zenler ile mübâşeret, cünündan bir budağdur "ve ez kıāide-i hıred bîrûn" ve "aql kıāidesinden bîründür." Zîrâ dürest ki ħalife-i rû-yı zemîn" Ba'îd ü bedî'dür ki rûy-ı zemînün ħalîfesi "pîş-i duĥter ki be-dü zânü der âyed" iki zânûsı ile bir duĥterinün öñine gele "ve ez reh-i şehvetest yedu temelluğ u câblûsı nümâyed" ve şehvet tarîķından ya'ni şehvet sebebinden aña temelluğ ve câblûsluğ göstere. Kıt'a:

"Ey zede lâf-ı hıred çend zi-şehvet gîrî" Ey "aql lâfını urmuş kimse, nice bir şehvet-perestlikden

"Gîsü-yı şâhid ü zencîr-i cünün cünbâî" şâhid ki gîsüsünü ve cünün zencîrini taĥrîk idersün. Şâhiden murâd, bunda zendür ve Fâriside tezkîr ü te'nîs i'tibârı yoğdur. Murâdü'l-cünün funün ħasebince ħadden bîrûn zen, düstluğ ve şöret-pesetlik cünündan bir şûbe idüğün iş'ardur.

"Çi cünün bâşed ez in bîş ki bîş-i zengî" Bundan ziyâde ne cünün olur ki bir zengün öñinde

"Be-nişîni be-ser-i zânü kün cünbâî" diz ucıyla oturasun ve gönüñi taĥrîk idesün. Beyt:

"Ez endâze bîrûn mer ü pîş-i zen
Ne dîvâne-i teb' ber-ĥod mezen"²²⁸

Ĥikmet:

"Der meclis-i Kışrâ" Nüşirevânun meclisinde "se kes ez ĥukemâ" ĥukemâdan üç kimse "cem' âmedend" cem' geldüler ya'ni ĥazır oldılar." Fîlsûf-ı Rûm" Rûm'un feylesofı "ĥakîm Hind ü Büzürcmihr" ve Hind'in ĥakîmi ve Büzürcmihr "süĥan be-incâ resânîdend" sözü bu araya erişdirdiler "ki saĥt ter in çiz hâ çist" ki nesnelere müşkillerünü nedür (26a) "Rûmî güft" Rûmî eyitdi ki, murâd feylesof-ı Rûm'dur, "Pîrî vü süstî vü nâ-dârî vü tengdestî" pîrlik ve za'îflık ve ĥudretsizlik ile "Hindî güft" Hind ĥakîmi eyitdi: "Ten-i bîmâr bâ endüh-ı bisyâr" Çok ĥuşşâ ile olan ĥasta kimsedür. "Büzürcmihr güft" Büzürcmihr eyitdi: "Nezdîkî ecel bâ-dürî ez ĥüsn-i 'amel" Ĥüsn-i 'amelden ıraklık ile ecelün yakınlığıdır. Murâd, eceli ĥarîb olub ĥüsn-i 'ameli olmaya dimekdür. "Heme be-ĥavl-i Büzürcmihr rızâ dâdend" Cemî'si Büzürcmihr'un ĥavlüne rızâ virdiler "ve ez ĥavl-i ĥîş bâz âmedend" ve kendü ĥavlünden rücû' ü ferâğat eylediler. Kıt'a:

²²⁸ Ölçüleri aşp da kadının peşinden gitme ve kendini de divaneliğe büründürme.

"Piş-i Kistrā zi hıredmend hākīmān mīreft" Kistrānuñ huzūrunda hıredmend hākımlerden kelām ve muşāhabet vākı⁶ oldı.

"Sūhan ez sūhanterin çiz der in lücce-i ğam" Bu ğam lüccesinde müşkillerüñ nesneden. Lücce-i ğamdan murād, dünyādur.

"Ān yekı ğüft ki bīmārı u endüh-ı dırāz" Ol biri eyitdi ki, hastelik ve dırāz ve bisyār ğamdur.

"Ve ān dıger ğüft ki nā-dārı vü pırıst be-hem" Ve ol biri eyitdi ki, ğurb-ı ecel, fakırlık ve pırlıkdür. Me⁶an

"Sevvümın ğüft ki, ğurb-ı ecel sū-i ⁶amel" Üçüncisi eyitdi ki, ğurb-ı ecel ve sū-i ⁶ameldür.

"⁶Ākıbet geşd be-tercih sevvüm hük-m-i hākem" ⁶Ākıbet hākımüñ hükmi üçüncinüñ tercihine oldı. Murād, Büzürcmihrüñ kavli mağbül oldı dimekdür. Hākem, ⁶adem vezni üzere hük-m ma⁶nāsınadır. Hikmet:

"Hākımı rā ğüftend" Bir hākıme eyitdiler: "Ki ādemı be-ğorden key şitābed" Ki ādemi yemege kaçan ayur, "Ĝüft:" Ol hākım eyitdi: "Tevānger her ğāh ki ğürisne bāşed" Ĝanı her ğāh ki ğürisne ola "ve derviş her ğāh ki yābed" ve derviş her ğāh ki bula. Kıt⁶a:

"Be-ğür çendān ki ne nehed hāne-i ⁶ömr" Ol kadar ye ⁶ömr hānesi "zi bışı ve kemı rü der ğarābı" keşret ve kılet sebebinden ğarāblığı yüz ğomaya. Ne-nühd'üñ ma⁶nāsı, mışra⁶-ı şāniye ğayd olındı. Murād, ol kadar vāfir yime ki, anuñ sebebi ile mariz olub helāk olasun. Ve ol kadar az yime ki, açlıkdan helāk olasun dimekdür.

"Eger dārende-i her ki ki h⁶āhı" Eger ğanı ve ğādir iseñ, her ğāh ki istersen ye.

"Ve ger nādārı her ğāhı ki yābı" Ve ger fakır ve ğudretsüz iseñ her bir vaktin ki bulursan ye. Hikmet:

"Hākımı bā-puser-i ğod ğüft" Bir hākım kendü (26b) puserine eyitdi: "Bāyed ki bāmdād ez hāne bīrün ne-yāyi" Gerek şabāh hāneden taşra gelmeyesin. "Ta nuğust leb be-ğā⁶m ne-ğüşāyi" Mādām ki evvel lebüñi ğā⁶ama açmayasun. Mādām ki evvel lebüñi ğā⁶m ile açmayasun, bu vech dağı cāyızdür. "Zırā ki siri" Zırā ki toğluğ "toğm-ı ğılm berdbārıst" Ĝılm berdbārılığüñ toğmıdır. Berdbār berdbār-ı ğalım, berdbārı ğılm ma⁶nāsınadır. "Ve ğürisnegı māye-i ğuş mağzi vü sebüksarı" Ve açlık kılet-i ⁶ağluñ ve ğaftüñ māyesidür. Kıt⁶a:

"Ĝüy-ı ğod rā zi rüze tiz mekün" Şavmdan kendü ğuyunu tiz ü bed eyleme

"Kez heme ğılm ü berdbārı bih" zırā cem⁶isinden ğılm ü berdbārılık yegdür

"Çün şevd rüze māye-i āzār" çünki şavm āzār u ğağkına māye vü sebeb ola

helâk olasun. Ve ol kadar az yime ki, açlıktan helâk olasun dimekdür.

"Eger dârende-i her ki ki h'âhî" Eger gani ve kâdir iseñ, her gâh ki istersen ye.

"Ve ger nâdârî her gâhî ki yâbî" Ve ger fakîr ve kudretsüz iseñ her bir vaktin ki bulursan ye. Hikmet:

"Hakîmî bâ-puser-i hod güft" Bir hakîm kendü (26b) puserine eyitdi: "Bâyed ki bâmdâd ez hâne bîrûn ne-yâyî" Gerek şabâh hânedan taşra gelmeyesin. "Ta nuhust leb be-ça'am ne-güşâyî" Mâdâm ki evvel lebûñî ça'ama açmayasun. Mâdâm ki evvel lebûñî ça'am ile açmayasun, bu vech dahî câyizdür. "Zîrâ ki sîrî" Zîrâ ki tohmluq "tohm-ı hılm berdbârîst" Hılm berdbârlıguñ tohmıdır. Berdbâr berdbâr-ı halîm, berdbârî hılm ma'nâsınadır. "Ve gürisnegî mâye-i huşk mağzî vü sebüksârî" Ve açlık kıllit-i 'aqluñ ve haftuñ mâyesidür. Kıt'a:

"Hüy-ı hod râ zi rûze tîz mekûn" Şavmdan kendü huyuñı tîz ü bed eyleme

"Kez heme hılm ü berdbârî bih" zîrâ cem'isinden hılm ü berdbârlıq yegdür

"Çün şeved rûze mâye-i âzâr" çünki şavm âzâr u haqqına mâye vü sebep ola

"Rûze-h'ârî zi rûze-dârî bih" şâyımlıkdan şâyım olmamak yegdür. Rûze, şavm ma'nâsınadır. Rûzedâr, şâyım ma'nâsınadır. Rûze h'âr, şavm yiyici ya'nî şâyım olmayan kimse.

"Pes çün gürisne bâşî" Pes çün gürisne olasun

"Her âş ü nân ki bîñî" her âş u nân ki görürsün

"Ez tabî'at-ı tû şehvet-i ân hîzed" senüñ tabî'atüñden anlar meyl ü iştihâ kalğar

"Ve bâ-âşınâyân ki nişîñî" ve âşınâlar ile ki ça'ama oturursun

"Tâmi'a-i tû der işân âvîzed" senüñ kuvvet ü tâmi'üñ ânlara ta'alluq eyler. Pes ol tama'dan ânlaruñ huşûrunda saña hacâlet lâzım gelür. Kıt'a:

"Her çi yâ bî-behâne ez ter ü huşk" Ter ü huşkdan hânede her ne bulur iseñ ye

"Bih kez ân tâ hadd-i şeb' be-horî" yeg ki andan toyunca yiyesün

"Tâ ça'am-i kes ân heves nekunî" tâ kimselerüñ ça'amına heves etmeyesün

"Vez 'ağâ-yı hissân tama' be-berî" ve edânîñ ihsânından tama' kat' idesün

Hikmet

"Çün mîzbân ber-kenâr-ı h'ân nişîned" Çün mîzbân sofrâ kenârı üzere otura "ve hod râ der-meyân bîned" ve kendüsini ortada göre. Murâd, nân u ni'metüm diyüb imtinân ide dimekdür. "Tu'me ez ciger horî beh ki ez nân-ı ü" Fi'l-haқиқа kendü cigeründen tu'me yiyesün, yeg ki anuñ nânüñdan "ve şerbet ez hün-ı hod aşâmî bih ki ez-h'ân-ı ü" kendü şanundan şerbet içesün yeg ki anuñ sofrasından. Bu vech dahî câyizdür: Tu'meyi kendü cigeründen ve şerbeti kendü şanüñdan. Beyt:

"Her ki güyed h'ân u nân-ı men be-keş" Her kim ki benüm h'ân u nānum diye imtinān ide

"Pā-yı h'îş ez h'ân u dest (27a) ez nân-ı ü" o kendü pāyuñı anuñ sofrasından ve destini anuñ nānuñdan çek ve ferāgat eyle.

"Tere-i gez büstān-ı hod horı" Şol tereyi ki kendü bostānuñdan yersün "hoşter est ez berre-i biryān-ı ü" anuñ biryān kızusundan hoşregdür, zırā bî-münşed. Beyt:

"Harāmet buved nân-ı ān kes çeşid

Ki çün sofre āb-rū be-hem der keşid" Hikmet:

"Penc çiz be-her kes ki dādend" Her kimseye ki beş nesne virdiler "zimām-ı zindegî-i hoş der desteş nihādend" laţif dirliğün zimāmını anuñ elinde kodılar. Ya'ni şol kimse ki anda bu beş nesne ola, ol kimse zevk ü şafādatur. "Evvel şıhhat-i beden" Evvel şıhhat-i bedendür, "düvvüm eymeni" ikincisi eymenlikdür ki kimseden havfı olmaya, "sevvüm vüs'at-i rızk" üçüncü rızkuñ vüs'atidür ki temām kıdrete mālİK ola, "çehārüm refik-i şefik" dördüncü şefik u muhrībān refikdür, "pencüm ferāgat" Beşinci ferāgat ve hużür-ı kalbdür "ve her kes rā ki ez in çizhā maħrüm kerde end" ve her kimseyi ki bu nesnelerden maħrüm eylemişlerdür. "Der-i zindegānî-i hoş berü-yı vey ber-āverde end" Laţif dirlik ve hużür babını anuñ yüzine seddeylemişlerdür ki ebedî āsüdelik yüzünü göremez. Kıt'a:

"Be-penc miresed esbāb-ı zindegānî-i hoş" Laţif dirliğün esbābı beşe ayrışur

"Be-ittifāk-ı hakīmān-ı şöre-i āfāk" ālimüñ meşhūrı olan hukemānuñ ittifākı ile

"Ferāg u eymeni vü şıhhat ü kifāf-ı ma'āş" ferāg u emn ü şıhhat ü ma'işete kifāyet eyler kıdret

"Refik-ı nık siyer, hemdem-i nigü ahlāk" nık siyer refik, nigü ahlāk müşāhib ki ol beşden murād bunlardur. Bu vech daħı cāyızdır: Sıretleri hüb refik, ahlāk-ı laţif müşāhib, refikı ile hemdemi bir tutmuşdur. Kıt'a:

"Her ni'metî be-merg u zevāl pezired" Ve her bir ni'met ki mevt ile zevāl kabül eyler

"Hıredmendān rā der hisāb-ı ni'met ne-gired" hıredmendānî ni'met hisābından tutmaz

"Eger çi 'ömr dırāz buved" egerçi 'ömr tavıl ola

"Çün merg rüy nümüd" çünki mevt yüz gösterdi

"Ez ān dırāzî çi sūd" ol dırāzlıkdan ne fā'ide"Nüh hezār sāl der cihān be-(27b) ser burde est" Nüh Peygamber 'alā nebiyyünā ve 'aleyhi's-salāt ü ve's-selām, biñ yılı cihānda altmış idi "im rüz penç hezār sālest ki mürde est" bu gün beş biñ yıldır ki

ölmüştür. "Kadr-i ni'metî rā buved ki cāvidāne bāşed" Şol ni'metüñ kadri ve i'tibarı olur ki bāķi ola" ve ez āfet-i zevāl ber-kerāne" ve zevāl āfetinden kenārda ola. Kıt'a:

"Benezd-i merd-i dānā ni'met ānest" Dānā merdüñ katında ni'met olur

"Kez ü cānet buved cāvīd mesrūr" ki senüñ cānuñ anda ebedī mesrūr ola

"Ne sīm ü zer ki çün güret şeved cāy" Ni'met, sīm ü zer degildür zirā çünki senüñ yerüñ kabr ola

"Be-māned hem çü seng ber-ser-i gūr" sīm ü zer kabrūñ başı üzere olan seng gibi senden bīrūn ü cüdā kalur. Bil ki ni'met ve devlet, a'māl-i şāliḥadur ki her giz münfik olmayub, ebedī ni'met ve sa'adete sebep olur. Beyt:

"Devlet ānest ki bī-ḥūn-ı dil āyed be-ķenār

Verne bā sa'y u 'amel bāğ-ı cinān İn heme nīst"²²⁹

Ḥikmet:

"Büzürcmihr rā pürsīdend" Büzürcmihre su'āl eyledüler "ki kūdām pādişāh-ı pākize ter" ki ķanğı pādişāh pākizereg ve 'ādilregdür? "Güft ān ki pākizegān ez vey eyemen bāşed" Eyitdi: Ol pādişāh ki, pākizeler ve şāliḥalar andan eyemen olalar "ve günāhkārān ez vey be-tersend" ve günāhkārlar ve bedbāhtlar andan ḥavf ideler. Pādişāh-ı devr-i zemān gibi. Beyt:

"Şāhān bāşed ki rüşen-i ḥāṭır beḥired buved" Pādişāh oldur ki, rüşen ḥāṭır u 'āķil ola.

"Nīkvān rā ḥāk ez vü nigū bed ān bed buved" Eyüler ḥāli andan eyü, yaramazlaruñ ḥāli andan yaramaz ola. Umūr-ı şer'ıyyeyi temām icrā etmek sebebi ile.

Ḥikmet:

"Ḥaccāc ra güftend" Ḥaccāc'a eyitdiler "ki ez Ḥudā-yı Te'ālā bi ters" ki Ḥudā-yı Te'ālādan ḥavf eyle "ve bā Müselmānān zulm me-kün" ve Müselmānlara zulm eyleme "Be-minber ber-āmed" Minber üzere çıķdı "ve vey be-ğāyet faşīḥ buved" ve ol Ḥaccāc ziyāde faşīḥ idi. (28a) "Güft Ḥudā-yı 'azze ve celle merā ber-şümā muşallaṭ kerde est" Eyitti: Ḥudā-yı 'azze ve celle beni sizüñ üzerüñüze musallaṭ u ḥavāle eylemişdür "ki eger men be-mīrem" ki eger ben olam "şümā ba'de ez men" siz benden soñra "ez zulm-i neḥ'āhīd rest" zulmden ḥalāş bulmayasuz. "Bā İn fi'l ki şümā rāst" Bu fi'l sebebi ile ki sizüñ içündür ya'ni bu ķabīḥ fi'lüñiz sebebi ile ve Ḥudā-yı Te'ālānuñ benden ḡayrı bendeleri vardur."Eger çünān ki men be-mīrem" Eger ancılayın ki ben olam"yekī bed-ter ez men ber-şümā be-gümāred" benden yaramazrek ve zālimerk bir bendesini sizüñ

²²⁹ Devlet odur ki eziyet çektirerek vücuda gelmez. Çabalamayla cennet bahçesi meydana gelmez.

üzerüñize havâle eyler. Kıt'a::

"Hvâhî ki şâh-ı 'adl küned 'adl pişe baş" ister iseñ ki şâh 'adl ide sen dañı 'adl pişe ol evâmire emşâl ü nevâhiden ictinâb itmekle

"Der kâr-ı hod ki ma'reke-i gır ü dârist" kendü işinde ki senüñ gır ü dârinuñ ma'rekesidür. Ma'reke, ism-i mekândur. Ceng ve kıtâl olan mekândur. Girddâr ceng mağhallinde isti'mâl olunur. Tüt tüt ma'nâsınadır. Hâlimide böyle mestürdür. Ba'zı mağalde tañtana ve tımtırağ ve salñanat ma'nâsına isti'mâl olunur vech ol mağalle mülâyimdür.

"Şâh âyine est her çi hemî bîñi enderü" Şâh âyinedür her ne ki görürsün

"Pertev efkende kâ'ide-i kâr bâr-i tüst" senüñ aqvâlinüñ kâ'idesi anda pertev bırağmıñ ve mün'akis olmışdur. Enderünüñ ma'nâsı mışra-i şâniye kayd olındı. Hikmet:

"Pâdişâhî ez hakîmî naşîhat taleb kerd" Bir pâdişâh, bir hakîmden naşîhat taleb eyledi. "Hakîm güft ez tû mes'ele-i pürsem" Hakîm pâdişâha eyitdi: Senden bir mes'ele su'âl iderüm. "Bî-nifâk cevâb güy" Aña râst ve nifâksuz cevâb didi: "Zer râ düstî ter dâri yâ-ğaşm râ" Altun mı, yâ ğaşmı mı düstreg tutarsun? "Güft zer râ" Pâdişâh, zeri mağbülde tutarum didi. "Güft çü nîst ki ân râ düstter mîdâri ya'ni zer râ" Hakîm pâdişâha eyitdi: Nicedür ki anı ya'ni zeri düstdan tutarsun? "İncâ be-nehî" Bunda ya'ni dünyâda qorsun ve âhirete gidersün "ve ân çi düst (28b) ne dâri ya'ni ğaşm râ" ve ana ya'ni ğaşmı ki düst tutmazsun "bâ-hod be-beri" kendüñ ile âhirete iledirsün. Zîrâ kıyâmetde ğuzûr-ı Ğağ'da ğaşmı ile berâberleşür. "Pâdişâh be-girîst ü güft" Pâdişâh ağladı ve eyitdi: "Nigü pendî dâri" Bir eyü pend virdüñ "ki heme pendhâ der in derest" ki cemî' pendler bu beyitte derc ü mevcüddür. Kıt'a:

"Hezâr güne ğuşümet küñi be-ğalk-ı cihân" Cihân ğalkı ile biñ dürlü ğuşümet eylersün

"Ez bes ki der hevesî sîm ü ârzü-yı zerî" ziyâde ki, sîm hevesinde ve zer ârzüsındasun

"Tû râst düst-ı zer ü sîm ğaşm şâhib-i ân" zer ü sîm düstüñ ve mağbülündür. Anuñ şâhibi ğaşmuñ ve mağbüzuñ

"Ki gırî ez keş-i ân râ be-ğulm ü ğilegerî" zîrâ ğaşmun elinden anı ğulm ü ğilegerlük ile ağız eylersün

"Ne muğtezâ-yı ğired bâşed ve netice-i 'ağl" ğiredüñ muğtezâsı ve 'ağluñ neticesi degildür

"Ki düst râ be-güzâri ve ğaşm râ be-beri" ki düstü dünyâda qoyasun ve ğaşmı

‘uqbāya iledesün. Emr-i hod bir ‘aks gerek idi. Hikmet:

"İskender yekî ez kârdânân-râ" İskender kârdânlardan birini "ez ‘amelî şerîf ‘azl kerd" bir şerîf ‘amelden ‘azl eyledi "ve ‘amelî hasîs be-vey dâd" ve aña bir hasîs ‘amel virdi. "Rûzî ân merd ber-İskender âmed" Bir gün ol kimse İskender‘ün çatına geldi. Bir bunda Kisrâ ile ‘ind ma‘nâsına olmağ rüşendür, dâ‘nuñ sükûnı ile ‘alâ ma‘nâsına dağ olmağ câyizdür. "Güft çi gûne mî-bîñî ‘amel-i h‘îş râ" İskender aña eyitdi: Kendü ‘amelini nice görürsün? "Güft zindegânî-i pâdişâh dırâz bād" Ol kimse İskender'e eyitdi: Pâdişâhuñ hayâtı dırâz olsun. "Ne-merd be-‘amel büzürg ü şerîf kereded" Kişi ‘amel ü manşib ile şerîf olmaz "belki ‘amel be-merd büzürg ü şerîf şevded" belki ‘amel ve manşib kişi ile büzürg ve şerîf olur. "Pes der her ‘amel ki hest" Pes, her ‘amel ki vardur anda "nigû sîret-i mî bāyed ü dād u inşâf" bir nigû sîret ve dād u inşâf gerekdür. "İskender râ (29a) hoş âmed" Anuñ bu sözi İskender'e hoş geldi"bāz hemān ‘amel râ bevey dād" manşib gerü hemān ol ‘ameli aña virdi. Kıt‘a:

"Bāyedet bülend be-güş" Saña ‘alî manşib gerek ise sa‘y eyle

"Tâ be-fazl u hünere küñî peyvend" tâ fazl u hünere ta‘alluğ ve ittîşâl idesün

"Ne be-manşib buved bülendî-i merd" merdüñ rif‘at u bülendliğı manşib ile olmaz

"Belki manşib buved be-merd bülend" belki manşib merd ile ‘alî olur. Hikmet:

"Se kâr ez se gürüh zîşt âyed" Üç fi‘l üç tâyifeden kabîh gelür. "Tündî ez pâdişâh" Pâdişâhdan hiddet ü tündlük "ve hırş-ı mâl ez dānāyān" ve ‘ulemādan mâla hırş "ve buhl ez tüvāngirān" ve aġniyādan buhl. Kıt‘a:

"İn se kârest keş nigāred zîşt" Bu üç fi‘ldür ki anı zîşt nağş eyler

"Ez se kes hāme-i nigārende" üç kimseden nağğāşuñ hāmesi

"Tündhūyî zi yād pâdişâh-ı kavî" kavî pâdişâhdan tündhūyluğ ve hiddet

"Hırş-ı dānā vü buhl-i dārende" ‘alime hırş ve ġaniye buhl. Hikmet:

"Hakimān güfte end" Hakimler eyitmişlerdür: "Ki hemçünān ki cihān be-‘adl ābādān gerdid" Ki hemçünān ki cihān ‘adl ile ma‘mūr olur. "Be-cevr vîrān şevded" Cevr ü zulm ile vîrān olur. "‘Adl ez nāhiyet-i h‘îş" ‘Adl kendü nāhiyesinden "be-hezār fersenk rüşenāyî bahşed" hezār fersaħa dek rüşenālîğ baġışlar. Ferseng on iki biñ adım. Fersaħ anuñ mu‘arrebidür "ve cevr ez cāyî hod" ve cevr kendü yeründen "be-hezār ferseng tâ rikî dihed" hezār fersenge deġin zulmet virür. Kıt‘a:

"Be-‘adl güş ki çün şubh-ı ân tulū‘ küned" ‘Adle sa‘y eyle zirā çünki anuñ şubhı tulū‘ ide

"Furūġ-ı ân be-reved tâ hezār fersengî" anuñ furūġu şu‘lesi hezār fersenge deġin gider

"Zulâm-ı zulm çü zâhir şevd ber-âyed "bir zulmün zulâmı çünki zâhir ola

"Cihân zi tîregî ve telh-âyşî ve tengî" tîrelikten ve telh "ayşlıktan ve tenglikden cihân pür olur. Aşlâ zevk u şafâdan eşer kalmaz. Hikmet:

"Dervîşî kavî himmet" Kavî himmetlü bir dervîş "bâ pâdişâhî şâhib-i şevket" şâhib-i "azamet bir pâdişâh ile "çarîka-i ihtilâfî ber-ihtilâf" ve muşâhabet çarîkasını (29b) "ve şâbîka-i inbisâtî dâşt" ve bir inbisât ü mülâtafet şâbîkasını tutardı. "Rûzî ez vey nisbet be-ğod" Dervîş bir gün pâdişâhdan kendüye nisbet "gerânî teferrüs kerd" sıklet ü inkıbâz fehm eyledi. "Her çend teccessüs nümüd" Her ne kadar ki teccessüs gösterdi ve sa'y eyledi. "Çün keşret-i ü bisyârî âmed şüd" Gelüb gitmegün kesret ü bisyârlığından gayrı "ân râ sebebi ne-yâft" aña bir sebep bulmadı. "Dâmen ez ihtilâf-ı ü der çîd" Anuñ muşâhabet ve ihtilâfından dâmenini dirdi "ve besât-ı inbisât der nür dîd" ve inbisât ü laîfe bisâtını dürdi. Murâd, ferâgat itdi dimekdür. "Rûzî pâdişâh râ der âyî ittifağ mülâkat üftâd" Bir gün bir yolda pâdişâha ol dervîş ile mülâkât ittifağı düşdi. ittifağ muzâf olmağ rüşendür. "Zebân be-mağâlât-ı ü be-küşâd" Dervîş ile muşâhabete dil açdı böyle deyü ki: "Ey dervîş, mücib çîst" Ki ey dervîş sebep nedür"ki ez mâ be-burîdî" ki bizden münkaatı olduñ "ve kadem ez âmed şüd-i mâ der keşîdî" ve bize gelüb gitmekden kademüni çekdüñ Ya'ni ferâgat eyledüñ. "Güft mücib ân ki" Dervîş eyitdi, sebep oldur ki: "Dânistem ki" Bildüm ki "ez cihet-i nâ-âmeden" su'âl gelmemekden ötürî su'âl "bih ki" yeg ki "ez cihet-i âmeden izhâr-ı melâl" gelmekden ötürî melâl izhârı. Murâd, gelmemek su'âli gelmek melâlından evlâ idigün iş'ardur. Kıt'a:

"Be-dervîş güft ân tüvânger çerâ" Dervîş ol ğanî eyitdi: Niçün tüvângerden murâd bunda pâdişâhdur,

"Be-pişem pes ez dîr hâ âmedî" benüm huşûruma müddet-i medîdeden soñra geldüñ?

"Be-güft İn çerâ nâmedî piş-i men" dervîş aña eyitdi: Bu çerâ nâmedî piş-i men Kelâm-ı ma'nâsı böyledür: Niçün benüm katuma gelmedüñ. Bu vech dahı mümkindür ki kelâm İn çerâ nâmedî olub piş-i men dervîşe maşrûf ola.

"Besî hoşterest ez çerâ nâmedî" çerâ âmediden ziyâde hoşregdür. Çerâ âmedî "Niçün geldüñ" ma'nâsınadır.